

Τ.Ε.Ι. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΣΥΝΕΓΧΕΙΡΗΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ

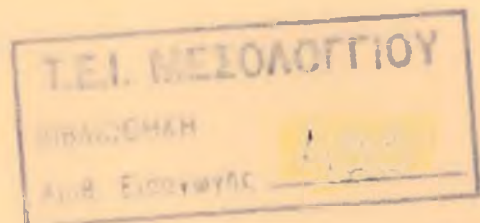
Αρ. 916 423
Βιβλιοθήκη ΤΕΙ/Μ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Πτυχιακή εργασία του σπουδαστή

ΜΑΧΑ ΑΘΗΝΑΣ
ΓΕΩΡΓΗΦΩΝΑΣ ΕΥΓΕΝΙΑΣ

Επιβλέπων: Δημήτριος Ντοβας

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1998

Photo 1

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ..... 1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΡΩΤΟΓΟΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΣΤΟΝ
ΑΣΙΑΤΙΚΟ ΤΡΟΠΟ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ..... 4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΔΟΥΛΟΚΤΗΤΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ..... 19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ..... 47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ..... 59

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ..... 82

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ..... 85

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με την νεοκλασική οικονομική, παραγωγή σημαίνει η πράξη με την οποία συνδυάζονται οι συντελεστές παραγωγής και δημιουργούν χρησιμότητα. Η οικονομική έννοια του όρου διακρίνεται από την τεχνική έννοιά του, που δηλώνει την διαδικασία δημιουργίας χρήσιμων "πραγμάτων", δηλαδή αγαθών και υπηρεσιών.

Οι τομείς παραγωγής είναι ο πρωτογενής, ο δευτερογενής και ο τριτογενής. Η παραγωγή αγροτικών, κτηνοτροφικών, αλιευτικών προϊόντων, πρώτων υλών και η εξόρυξη ορυκτών ανήκουν στην πρωτογενή παραγωγή, σε αντίθεση με την δευτερογενή παραγωγή που περιλαμβάνει τη βιομηχανία και τη βιοτεχνία, δηλαδή τα προϊόντα της μετατόπισης και την τριτογενή παραγωγή, που περιλαμβάνει τις υπηρεσίες και το εμπόριο. Ο τομέας της τριτογενούς παραγωγής και των επαγγελμάτων επεκτάθηκε μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο παράλληλα με το φαινόμενο της αστικοποίησης, που επέφερε μια σημαντική μείωση των επαγγελμάτων της πρωτογενούς παραγωγής.

Η αγροτική κοινωνία υπήρξε κυρίαρχη για χιλιετίες και παύει να υπάρχει με το τέλος της φεουδαρχίας. Είναι η κοινωνία της οποίας τα μέλη κατοικούν σε αγροτικές κοινότητες κι εξασφαλίζουν τα μέσα συντήρησής τους από την καλλιέργεια της γης. Στην αγροτική κοινωνία περιλαμβάνονται η πρωτόγονη, οι ασιατικές κοινωνίες, οι κοινωνίες του αρχαίου κόσμου και η Φεουδαρχική κοινωνία. Η αγροτική κοινωνία θεωρείται η προβιομηχανική κοινωνία και κυριάρχησε από τον 18ο αιώνα μ.χ.

Η πρωτόγονη κοινωνία καταλαμβάνει το μεγαλύτερο σε διάρκεια διάστημα απ' όλα τα μετέπειτα στάδια ανάπτυξης των κοινωνιών. Αυτό το πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα ήταν το πιο υποανάπτυκτο στάδιο

παραγωγής. Ο άνθρωπος γνώριζε τα στοιχειώδη μέσα για την επιβίωσή του. Ατομική ιδιοκτησία δεν υπήρχε, παρά μόνον στα προσωπικά αντικείμενα. Στην πρωτόγονη κοινωνία επικρατεί ο αυθόρμητος και φυσικός καταμερισμός της εργασίας καθώς και η επεξεργασία των μετάλλων οδηγεί τον άνθρωπο στην εξοικείωση και την ανταλλαγή με προϊόντα της γης και της μεταποίησης. Επίσης η πρωτόγονη κοινωνία χαρακτηρίζεται και ως αταξική και αυτό γιατί δεν υπάρχουν κοινωνίες τάξεις.

Ο Ασιατικός τρόπος παραγωγής εμφανίζεται στην Ανατολή και χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη δεσποτικής εξουσίας (δεσποτισμός), από την απουσία ατομικής ιδιοκτησίας, από την γενίκευση της δουλείας και από κοινωνική σταθερότητα. Οι κοινότητες των Ασιατικών κοινωνιών, στις συγκεκριμένες γεωγραφικές και κλιματολογικές συνθήκες, στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην άρδευση, η οποία απαιτούσε την ύπαρξη ενός συγκεντρωτικού διοικητικού μηχανισμού και μιας γραφειοκρατίας ικανής να αναλάβει το συντονισμό και την πραγματοποίηση των μεγάλων έργων εύρεσης και διοχέτευσης νερού. Για το λόγο αυτό αρκετοί ερευνητές, όπως ο K.A. Wittfogel, ονόμασαν τις ασιατικές κοινωνίες, υδραυλικές.

Οι αρχαίες κοινωνίες περιλαμβάνουν τις περιόδους της αρχαίας Ελλάδας και της Ρώμης που, παρά τις επί μέρους διαφορές τους, είναι δουλοκτητικές κοινωνίες. Κύρια χαρακτηριστικά των αρχαίων κοινωνιών είναι η εμφάνιση της ατομικής ιδιοκτησίας έτη γη, η δουλοκτησία και η εγκαθίδρυση κεντρικής διοίκησης (πόλη-κράτος).

Η Φεουδαρχική κοινωνία είναι ο τύπος κοινωνίας που κυριαρχεί μετά την κατάρρευση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κι αντιπροσωπεύει το τελευταίο στάδιο της αγροτικής οργάνωσης της ζωής. Η κοινωνία αυτή διαμορφώθηκε χάρη στη συνύπαρξη των ευγενών φεουδαρχών και των χωρικών δουλοπάροικων που υπήρξαν για δέκα περίπου αιώνες

αντικείμενο εκμετάλλευσης, παρέχοντας φόρους και αγγαρείες στους πρώτους. Το διάστημα της Φεουδαρχίας τελειώνει με την κατάργηση της δουλοπαροικιακής σχέσης στη φάση ανόδου του καπιταλισμού.

Με την παρακμή της Φεουδαρχίας εμφανίστηκε η καπιταλιστική κοινωνία, το 16ο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη, όταν ολοκληρώθηκε το πρώτο βήμα προς την αστικο-καπιταλιστική ολοκλήρωση, η μανιφακτούρα. Η επικράτηση της μανιφακτούρας ήταν ταυτόχρονα και η αφετηρία της Βιομηχανικής επανάστασης. Το πρώτο αυτό στάδιο ανάπτυξης του καπιταλισμού διαδέχτηκε το κλασικό μοντέλο της βιομηχανικής κοινωνίας, όπου κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Στην καπιταλιστική κοινωνία το κεφάλαιο παίζει κυρίαρχο ρόλο. Η ατομικιστική κεφαλαιοκρατία χαρακτηρίζεται ως καπιταλισμός. Στην κοινή γλώσσα, μάλιστα, ταυτίζεται η ατομικιστική κεφαλαιοκρατία με τον καπιταλισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΡΩΤΟΓΟΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΣΤΟΝ ΑΣΙΑΤΙΚΟ ΤΡΟΠΟ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Η Παλαιολιθική Περίοδος, που αποκαλείται από ορισμένους η περίοδος της "παλαιολιθικής αγριότητας", καλύπτει εκείνο το μέρος της προϊστορικής ζωής του ανθρώπου που έχουμε αποδείξεις ότι άρχισε πια να χρησιμοποιεί εργαλεία. Αντιστοιχεί προς ένα σημαντικό μέρος της λεγόμενης "Πλειστόκαινης Περιόδου" ή "Εποχής των Παγετώνων". Γενικά υπολογίζεται ότι η περίοδος εκείνη φτάνει μέχρι το 8000 π.χ., ποικίλλει όμως από τόπο σε τόπο κι από ήπειρο σε ήπειρο. Στην Ευρώπη η περίοδος εκείνη υπολογίζεται πως αρχίζει πριν 500.000-250.000 χρόνια.

Το βασικό χαρακτηριστικό της Παλαιολιθικής Περιόδου είναι ότι οι πέτρες που χρησιμοποιούνταν στα όπλα και στα εργαλεία δεν ήταν λείες και γυαλισμένες. Ο άνθρωπος χρησιμοποιούσε είτε πέτρες, όπως τις έβρισκε στη φυσική τους κατάσταση, είτε αργότερα κοφτερά κομμάτια από εκείνα, που τα έπαιρνε σπάζοντας βράχους ή ακόμα πελεκώντας τις πέτρες και δίνοντάς τους κάποιο σχήμα.¹

Εκείνο που πρέπει να τονιστεί είναι ότι ο άνθρωπος κατά την Παλαιολιθική περίοδο δεν ήταν παραγωγός αλλά ουσιαστικά συλλέκτης όσων του παρείχε η φύση. Μαζεύει χόρτα ή καρπούς, κυνηγά ή ψαρεύει. Στις ασχολίες του όμως αυτές χρησιμοποιεί όπλα και εργαλεία, πέτρες, ή ξύλα ή ακόμα και κοκάλια αρχικά όπως τα βρίσκει στη φυσική τους κατάσταση. Τα όπλα και τα εργαλεία αυτά στην ουσία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η προέκταση των ανθρώπινων οργάνων, της γροθιάς ή του χεριού. Στην πορεία του όμως ο άνθρωπος θα κάνει ένα σημαντικό βήμα. Θα αρχίσει να διαμορφώνει τα εργαλεία και τα όπλα ώστε να πετυχαίνει

¹ Ρηγίνος Δ. Θεοχάρης: "Αρχαία και Βυζαντινή Οικονομική Ιστορία", σελ. 14.

καλύτερα αποτελέσματα. Θα χρησιμοποιήσει πιο κοφτερές πέτρες και θα φτιάξει σύνθετα και βελτιωμένα όπλα και εργαλεία, όπως τσεκούρια, ακόντια, μαχαίρια και καμάκια, που πολλές φορές εξυπηρετούν και ειδικότερες ανάγκες ή χρήσεις. Στα σύνθετα εργαλεία που επινοεί προστίθεται το αγκίστρι κι αργότερα το τόξο και το βέλος.

Για να κινείται εύκολα στους ποταμούς και τις λίμνες κατασκευάζει σχεδίες, ενώνοντας κορμούς δένδρων, ή και μονόξυλα, σκάβοντας με τα εργαλεία του, ή με τη φωτιά τους κορμούς των δέντρων.

Η ανακάλυψη και ο έλεγχος της φωτιάς είναι ένα άλλο πολύ σημαντικό βήμα στην εξέλιξη του ανθρώπου. Υπολογίζεται πως η φωτιά πρωτοαποκτήθηκε στην Ασία μεταξύ του 450.000 π.χ και του 350.000 π.χ. Αργότερα έφτασε στην Ευρώπη και στον υπόλοιπο κόσμο. Η φωτιά στην αρχή και για πολύ χρόνο χρησίμευε στον άνθρωπο για να ζεσταίνεται ή για να προστατεύεται από τα θηρία. Αργότερα χρησιμοποιήθηκε και για ο μαγείρεμα τροφών επεκτείνοντας έτσι τις δυνατότητες διατροφής του ανθρώπου και σε αγαθό που δεν ήταν δυνατόν πριν να καταναλωθούν ωμά. Η φωτιά επίσης έδωσε στον άνθρωπο τη δυνατότητα ζήσει και να επιβιώσει σε πιο ψυχρές περιοχές της γης. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί στην Παλαιολιθική περίοδο (που όπως είδα με καλύπτει σημαντικό μέρος της γεωλογικής Πλειστόκαινης περιόδου) παρατηρήθηκαν σημαντικές κλιματικές και γεωλογικές μεταβολές. Είναι η εποχή που σημειώνονται επανειλημμένες μετακινήσεις παγετώνων από βορρά προς νότο και πίσω, με αντίστοιχες κλιματικές μεταβολές. Στις περιόδους του ψύχους, η επιβίωση και η εξέλιξη του ανθρώπου βοηθήθηκαν σημαντικά από την ανακάλυψη της φωτιάς.

Ένα άλλο σημαντικό γεγονός που σημειώθηκε κατά την Παλαιολιθική περίοδο είναι η εξημέρωση των σκυλιών, που γίνονται πια οι σύντροφοι των ανθρώπων στις κυνηγετικές τους ασχολίες.

Στην πολύ πρωτόγονη κοινωνία το βασικό κοινωνικό κύτταρο φαίνεται να ήταν η οικογένεια. Αλλά κατά το τελευταίο τμήμα της Παλαιολιθικής περιόδου, το κυνήγι μεγάλων ζώων που ζούσαν ομαδικά έσπρωξε τους ανθρώπους στη συνεργασία μέσα στα πλαίσια ενός κοινωνικού σχηματισμού ευρύτερου από την οικογένεια.

Ο βασικός κοινωνικός σχηματισμός γίνεται πια το γένος. Το γένος είναι ένα σύνολο οικογενειών που ζουν μαζί και συνδέονται με "συγγενικούς" δεσμούς. Οι "συγγενικοί" αυτοί δεσμοί ανάγονται στην υποτιθέμενη κοινή καταγωγή των μελών του γένους από ένα κοινό πρόγονο, που δεν είναι απαραίτητο να' ναι άνθρωπος, αλλά μπορεί να είναι και κάποιο ζώο ή κάποιο φυτό χρήσιμο για τον άνθρωπο ή ακόμα κάποιος ποταμός κ.λ.π.

Αρχηγός του γένους μπορεί να είναι είτε γυναίκα (μητριαρχικά γένη) είτε άντρας (πατριαρχικά γένη). Συνήθως το κριτήριο για την ανάληψη της αρχηγίας του γένους είναι η ηλικία. Πολλές φορές όμως αρχηγός αναδεικνύεται ο πιο δυνατός. Ο αρχηγός απολαμβάνει πλεονεκτήματα τη διανομή της τροφής και των αγαθών γενικά που ανήκουν στο γένος.

Η ιδιοκτησία είναι κοινή για ολόκληρο το γένος. Κοινά είναι ο τόπος του κυνηγιού, το σπήλαιο, τα δέντρα που δίνουν τους καρπούς, το θήραμα. Ατομική ιδιοκτησία υπάρχει μόνο για είδη απόλυτα προσωπικής χρήσεως, όπως τα όπλα ή τα μαγικά φυλακτά.

Στα πλαίσια του γένους παρατηρείται και ένας άλλος ειδικότερος καταμερισμός. Ο μάγος του γένους έχει σαν ασχολία την επίκληση εκείνων των δυνάμεων που θα εξασφαλίσουν στο γένος άφθονη τροφή η νίκη κατά των εχθρών τους. Ακόμα, είτε οι ίδιοι οι μάγοι, είτε άλλοι τεχνίτες, έχουν πολλές φορές σαν έργο το ζωγράφισμα παραστάσεων που έχουν μαγικές ιδιότητες.

Έτσι από πολύ νωρίς παρατηρείται ένας κοινωνικός καταμερισμός όπου ορισμένα από τα μέλη του γένους αντλούν από τα πλεονάσματα που δημιουργούν τα υπόλοιπα μέλη.

Για το λόγο αυτό, αλλά και για να εξασφαλίσει την επιβίωσή του σε περιόδους ελλείψεως τροφίμων, όπως για παράδειγμα χειμώνα, ο πρωτόγονος άνθρωπος από πολύ νωρίς θα συνειδητοποιήσει τη σημασία που έχει η αποταμίευση.

Αν και το γένος χαρακτηρίζεται βασικά από οικονομική αυτάρκεια, φαίνεται ότι ο πρωτόγονος άνθρωπος είχε και κάποιες οικονομικές επαφές με μέλη άλλων γενών, με αντικείμενο την ανταλλαγή ειδών πολυτελείας για την εποχή, όπως π.χ. οστράκων, ψαριών για τα γένη που ζουν στα μεσόγεια κ.λ.π. Η συνηθισμένη όμως κατάσταση είναι η κλασική οικονομία του γένους και οι περιοδικές ή οι ευδημικές συγκρούσεις με τα άλλα γένη.

Προς το τέλος της μεσολιθικής εποχής (13η-2η χιλιετηρίδα π.χ.), η συλλογή και η κατανάλωση έτοιμων προϊόντων της φύσης, φυτών και ζώων, παύει πλέον να είναι ο βασικός τρόπος επιβίωσης δίνοντας την κυριαρχία στην παραγωγή της τροφής με την κτηνοτροφία και την γεωργία.

Μαζί με αυτές αναπτύσσεται η οικοδόμηση μόνιμων κατοικιών και η παραγωγή οικιακών σκευών. Στη νεολιθική περίοδο εμφανίζεται η αγγειοπλαστική και η υφαντουργία και μαζί με αυτές διαμορφώθηκε η βάση για τη βιοτεχνική παραγωγή.

Σημαντικό στάδιο στην οικονομική εξέλιξη του ανθρώπου είναι η καλλιέργεια της γης και η εκτροφή των ζώων. Αυτό γίνεται γύρω στο 8.000 π.Χ., όταν υποχωρούν οι τελευταίοι παγετώνες στην Ευρώπη. Η Μέση Ανατολή αποκτά το σημερινό της κλίμα, αλλά ταυτόχρονα περιορίζεται το θήραμα και η τροφή, γιατί στην περιοχή δημιουργούνται και έρημοι αλλά και εύφορες κοιλάδες. Κάτω από την πίεση της ανάγκης

ο άνθρωπος αναγκάζεται να αρχίσει την καλλιέργεια της γης και την εκτροφή ζώων.²

Η περίοδος αυτή διαρκεί από την 8η χιλιετία π.Χ. μέχρι την Πέμπτη χιλιετία και περιγράφεται συχνά σαν η "Νεολιθική Περίοδος". Κύριο χαρακτηριστικό της είναι 'ότι τα όπλα και τα εργαλεία εξακολουθούν να κατασκευάζονται από πέτρα ή κοκάλια που λειαίνονται όμως και γίνονται πιο κοφτερά. Παράλληλα ο άνθρωπος σταματά να είναι απλώς συλλέκτης εκείνων που δημιουργεί μόνη της η φύση, είτε ζώα είναι είτε φυτά και γίνεται δημιουργός. Εξημερώνει ζώα, εκτός από το σκύλο που είχε ήδη εξημερωθεί και καλλιεργεί φυτά. Αυτός παράγει τα μέσα της διατροφής και της ενδυμασίας του, αυτός τα βελτιώνει και τα πολλαπλασιάζει. Ως ένα βαθμό γίνεται ανεξάρτητος από τη φύση και μπορεί μόνος να ρυθμίσει τη μοίρα του. Είναι αυτό ένα πολύ σημαντικό γεγονός, μια πραγματική επανάσταση, που δίκαια περιγράφεται σαν η γεωργική επανάσταση.

Οι πρώτες καλλιέργειες εμφανίζονται στη Μέση Ανατολή, στην περιοχή της Παλαιστίνης (Ιεριχώ, Νεκρά Θάλασσα) γύρω στα 7.000 π.Χ., μετά το τέλος των τελευταίων παγετώνων. Λίγο αργότερα αρχίζει η καλλιέργεια γης ανατολικότερα, στο σημερινό Ιράκ και στο Ιράν, κοντά στις όχθες της Κασπίας Θάλασσας.

Σημειώνουμε ότι σε άλλες περιοχές του κόσμου η εξέλιξη αυτή θα παρατηρηθεί αργότερα και σε διάφορες εποχές. Στην Άπω Ανατολή τοποθετείται γύρω στο 5.000 π.Χ. και στην Αμερικανική ήπειρο μεταξύ 3.500 π.Χ. και 2.500 π.Χ. Από την Εγγύς Ανατολή η καλλιέργεια ξαπλώνεται στην Αίγυπτο και νοτιότερα μεταξύ του 4.500 π.χ. και 3.000 π.Χ. Αργότερα η γεωργική επανάσταση επεκτείνεται στην Ευρώπη, με κυριότερους μεταφορείς τη Μεσόγειο Θάλασσα και τον Δούναβη. Γύρω

² Ρηγίνος Δ. Θεοχάρης: "Αρχαία και Βυζαντινή Οικονομική Ιστορία,σελ.17

από 1.500 π.Χ. βρίσκουμε πως παντού στην Ευρώπη καλλιεργούν τη γη και τρέφουν ζώα, με εξαίρεση τις βορειότερες ψυχρές περιοχές.

Οι σπουδαιότερες βελτιώσεις στη γεωργία είναι:

α) Καλλιεργούνται καινούργια φυτά και βελτιώνονται υφιστάμενα, ώστε να είναι πιο παραγωγικά και πιο χρήσιμα στον άνθρωπο. Οι δυνατότητες διατροφής του ανθρώπου έτσι εμπλουτίζονται πολλαπλά.

β) Εισάγονται βελτιωμένες ποικιλίες σπόρων.

γ) Γίνονται επίσης βελτιώσεις στην άρδευση και τη λίπανση και στην εκ περιτροπής καλλιέργεια (την αμειψισπορά).

δ) Ταυτόχρονα βελτιώνονται τα εργαλεία και φτιάχνονται νέα. Την εποχή αυτή φτιάχτηκαν το άροτρο, η αξία και το δρεπάνι. Το πρώτο υνί του αρότρου ήταν ξύλινο και δεν μπορούσε να μπει βαθιά ή να σκίσει σκληρά εδάφη. Αργότερα γίνεται πέτρινο και λειαίνεται, αυξάνοντας έτσι την αποδοτικότητά του. Κατασκευάζονται πήλινα δοχεία και πήλινα σκεύη, για αποθήκευση και μαγείρεμα.

ε) Αρχίζουν να κατασκευάζονται ρούχα από ίνες ζωικές ή φυτικές.

Έτσι συνέπεια αυτών των εξελίξεων ήταν, πρώτα απ' όλα ο άνθρωπος μπορεί να εξασφαλίσει με μεγαλύτερη σιγουριά την τροφή του. Επιμηκύνεται η ζωή και αυξάνεται ο πληθυσμός. Παράλληλα, ανάμεσα στα ζώα που εξημερώνει υπάρχουν και ζώα που μπορεί να τα χρησιμοποιήσει για σκοπούς παραγωγής και μεταφοράς.

Ο άνθρωπος μπορεί τώρα να δημιουργήσει κάποιο πλεόνασμα σε πόρους και ανθρώπινους αλλά και υλικώς. Έτσι με τη δημιουργία κάποιου κεφαλαίου γίνεται δυνατή και η περαιτέρω αύξηση της παραγωγής, αλλά και κάποιος πρόσθετος καταμερισμός της εργασίας.

Η κτηνοτροφία και η καλλιέργεια της γης είχαν ως συνέπεια τη δημιουργία περιουσιακών διαφορών ανάμεσα στα διάφορα γένη και οδήγησαν στην καθιέρωση της οικογενειακής και αργότερα της ατομικής ιδιοκτησίας.

Ο φυσικός καταμερισμός της εργασίας ανάλογα με το φύλο και την ηλικία ακολουθήθηκε από το κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας που αρχίζει από την αποκλειστική απασχόληση ορισμένων ανθρώπων και ορισμένων φυλών με την γεωργία ήταν κτηνοτροφία. Οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι έχουν βέβαια ανάγκη από πράγματα που δεν μπορούν να παράγουν οι ίδιοι, κι έτσι από πολύ παλιά αναπτύσσονται ανάμεσα στις ποιμενικές και τις γεωργικές φυλές οικονομικές σχέσεις μέσω της ανταλλαγής (αντιπραγματισμός).

Το πεδίο της ανταλλαγής πλάτυνε περισσότερο όταν στις κοινότητες αρχίζουν να ξεχωρίζουν άνθρωποι που ασχολούνται με τη χειροτεχνία. Ο χωρισμός της χειροτεχνίας από τη γεωργία και τη κτηνοτροφία είναι ο δεύτερος μεγάλος κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας που αυξάνει ακόμη περισσότερο την παραγωγή της εργασίας. Με το χωρισμό της παραγωγής σε κτηνοτροφία, γεωργία και οικιακή χειροτεχνία, γεννιέται η παραγωγή που γίνεται με σκοπό την ανταλλαγή, δηλαδή η οικιακή χειροτεχνία, γεννιέται η παραγωγή που γίνεται με σκοπό την ανταλλαγή, δηλαδή η εμπορευματική παραγωγή. Το εμπόριο αναπτύσσεται τόσο μέσα στα σύνορα κάθε φυλής, όσο και μεταξύ των φυλών. Μαζί με το εμπόριο εμφανίζεται και το μεταλλικό χρήμα. Ο καταμερισμός της εργασίας φέρνει την εξέλιξη και την τελειοποίηση των μεθόδων παραγωγής, ο όγκος της παραγωγής ορισμένων ειδών ξεπερνά τις ατομικές ανάγκες κάθε παραγωγού και οδηγεί στην ανταλλαγή. Η παραγωγική δύναμη της εργασίας ανεβαίνει και αρχίζει να δημιουργεί ένα πρόσθετο προϊόν που ξεπερνά τις άμεσες ανάγκες κατανάλωσης των κοινοτήτων τους, δηλαδή ένα προϊόν πάνω από αυτό που είναι αναγκαίο για τη διατήρηση της ζωής στο πιο χαμηλό επίπεδο: Άτομα που ασχολούνται με την οργάνωση της ζωής του γένους και της φυλής και με την καθοδήγηση των μελών της φυλής τους αποκτούν και το δικαίωμα να διαθέτουν το υπερπροϊόν, δηλαδή το κοινωνικό πλούτο που

συσσωρευόταν. Η εργασία αρχίζει να γίνεται πηγή πλούτου που αποσπάται από τον άμεσο παραγωγό και συσσωρεύεται για αυτόν που τον εκμεταλλεύεται.³

Μόλις οι άνθρωποι αρχίζουν να ανταλλάσσουν, ανακαλύπτουν τη "μεγάλη αλήθεια" ότι και ο άνθρωπος μπορεί να γίνει εμπόρευμα. Οι πόλεμοι δεν διεξάγονταν πια μόνο για την κατάκτηση ευφοροτέρων εδαφών, αλλά και για την αρπαγή του πλούτου και των ανθρώπων άλλων φυλών. Οι σφαγές και οι κανιβαλισμοί ελαττώθηκαν και έδωσαν βαθμιαία τη θέση τους στη δουλεία, όταν οι νικητές αρχίζουν να αντιλαμβάνονται ότι οι αιχμάλωτοι πολέμου είναι πιο πολύτιμοι για την ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος που παρήγαγαν σαν δούλοι, παρά σαν τροφή. Η επεξεργασία των μετάλλων οδηγεί στην εμφάνιση τελειοποιημένων όπλων που γίνονται μέσα επίθεσης με σκοπό την αρπαγή. Ο πόλεμος για την αρπαγή του πλούτου και των ανθρώπων γίνεται μόνιμος κλάδος βαπορισμού.

Κατά τη διάρκεια της γεωργικής επανάστασεως σημειώνεται και μια άλλη σημαντική εξέλιξη στην περιοχή αυτή της Ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής. Ο άνθρωπος αρχίζει να κατεργάζεται και να χρησιμοποιεί τα μέταλλα, πρώτα το χαλκό, στη συνέχεια τον ορείχαλκο και τελευταίο το σίδηρο.

Η γενίκευση της χρήσεως ενός από τα μέταλλα αυτά δίνει τον ανάλογο χαρακτηρισμό και σε μια περίοδο.

Έτσι μιλάμε για την περίοδο του χαλκού, που υπολογίζεται πως διάρκεσε από το 5.000 π.Χ. μέχρι το 3.000 π.Χ., για την περίοδο του ορείχαλκου που διαρκεί από το τέλος της 4ης χιλιετίας π.Χ. μέχρι το τέλος της 2ης χιλιετίας και τέλος για την περίοδο του σιδήρου που αρχίζει από το τέλος της 2ης χιλιετίας π.Χ.

³ Κώστας Λυμπερόπουλος: "Η εργασία από τον αυταρχισμό στη συμμετοχή". σελ 16.

Τα μέταλλα παρουσιάζουν σημαντικά πλεονεκτήματα σε σύγκριση με την πέτρα. Είναι ελατά, μπορούν εύκολα να συγκολληθούν ή να χυθούν σε καλούπια και να ευωθούν σε κράματα. Κι ακόμα, για μερικά απ' αυτά τουλάχιστο, η μεταλλουργική διαδικασία είναι εύκολη και τα μεταλλεύματα, επειδή βρίσκονται κοντά στην επιφάνεια του εδάφους, μπορούν εύκολα να εξορυχτούν.

Αυτά τα πλεονεκτήματα παρουσιάζει κατ' εξοχή ο χαλκός, γι αυτό και η χρήση των μετάλλων άρχισε με αυτόν. Με τον καιρό όμως αναπτύσσεται και η κατεργασία του κασσίτερου και του μολυβιού κι ανακαλύπτονται τα πλεονεκτήματα που έχει ο ορείχαλκος, που είναι κράμα χαλκού και κασσίτερου. Αργότερα θα αναπτυχθούν και πρόσφοροι μέθοδοι κατεργασίας του σιδήρου, με την παραγωγή από το λιωμένο σιδηρομετάλλευμα χυτοσιδήρου κι απ' αυτόν σφυρήλατου σιδήρου.

Η μεταλλουργία οδηγεί σε έναν πρόσθετο καταμερισμό της εργασίας, γιατί οι μεταλλουργοί και οι μεταλλωρύχοι πρέπει να έχουν ειδίκευση στις δουλειές αυτές και συνήθως απασχολούνται αποκλειστικά με αυτές. Πολύ συχνά μάλιστα οι τεχνίτες αυτοί δεν ανήκουν σε ένα συγκεκριμένο νοικοκυριό, αλλά παράγουν μεταλλικά εργαλεία και όπλα, με σκοπό να τα ανταλλάξουν με προϊόντα της γης και της μεταποίησης. Αλλά και οι παραγωγοί των τελευταίων αυτών προϊόντων, που έχουν ανάγκη από μεταλλικά είδη, θα πρέπει να έχουν ένα αποταμίσμα από τα δικά τους προϊόντα, για να μπορέσουν να τα ανταλλάξουν με τα προϊόντα της μεταλλουργίας.

Πέρα όμως από τις ομοιογενείς κοινότητες που δημιουργήθηκαν, οι οποίες βρίσκονται στη βάση του ανατολικού τρόπου παραγωγής, η εργασία δεν οδηγεί στη διεύρυνση των παραγωγικών μέσων.

Ο πρώτος συγκροτημένος τρόπος παραγωγής είναι ο ασιατικός. Το χαρακτηριστικό στον ασιατικό τρόπο παραγωγής είναι ότι η σχέση του

ανθρώπου προς το έδαφος είναι μία σχέση σταθερής πρόσκτησης που όμως γίνεται για λογαριασμό όλων, δηλαδή της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, η οποία προσκτάται το έδαφος. Ιστορικά παρουσιάζονται διάφορες μορφές, μπορεί να εμφανίζονται κάποιες παραλλαγές, ο τύπος παραγωγής όμως παραμένει στα βασικά του χαρακτηριστικά ο ίδιος. Το κύριο χαρακτηριστικό στον ασιατικό τρόπο παραγωγής είναι ότι η γη αποτελεί κτήμα, ιδιοκτησία της ομάδος, του συνόλου, ο ατομικός καλλιεργητής είναι απλός κάτοχος.⁴

Στην περίοδο αυτή η καλλιεργημένη έκταση της γης είναι, σε σχέση με το σύνολο του διαθέσιμου εδάφους, πολύ περιορισμένη και ο μόχθος για να αυξηθεί αυτή η έκταση είναι πολύ μεγάλος, δεδομένου ότι χρησιμοποιούνται πρωτόγονου χαρακτήρα εργαλεία. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της φάσης αυτής που διαρκεί χιλιετηρίδες, είναι ότι το καλλιεργητικό και το χειροτεχνικό έργο (κατασκευή ενδυμάτων αγγείων, όπλων) γίνονται στο σπίτι, δεν υπάρχει ευρύτερη κοινωνική κατανομή και εξειδίκευση εργασίας, εκτός από εκείνη ανάμεσα στον άντρα και τη γυναίκα. Ένα τρίτο χαρακτηριστικό είναι ότι η μικρή οικογένεια δεν είναι ακόμα χωρισμένη από την ευρύτερη οικογένεια. Ο δεσμός της μικρής οικογένειας με τη μεγάλη είναι αδιάσπαστος.

Στη φάση αυτή, ο άνθρωπος συνδέεται με την οποιαδήποτε κοινότητα που υπάρχει.

Το γεγονός της κοινοκτημοσύνης στην ιδιοκτησία της γης είναι το στοιχείο που συνδέει το άτομο με την ομάδα του. Η ομάδα αυτή είναι εξαρτημένη από τη φύση, συμπεριφέρεται ακόμα όπως στην πρωτόγονη κοινωνία, δηλαδή δεν μπορεί να απεξαρτηθεί ο ένας από τον άλλον. Η οικειοποίηση βέβαια γίνεται από τον άνθρωπο με την εργασία του, αλλά ο άνθρωπος είναι ακόμα εξάρτημα της γης, η κοινή γη είναι το ουσιαστικό, ο άνθρωπος είναι το ευκαιριακό. Ο άνθρωπος επιβιώνει

⁴ Βασίλης Ι. Φίλιας " Κοινωνικά συστήματα", σελ 21

έχοντας στα χέρια του τη γη, είναι η βασική δεξαμενή των αναγκαίων πρώτων υλών και το θεμελιώδες όργανο της εργασίας.

Στον ασιατικό τρόπο παραγωγής, ο κάτοχος καλλιεργητής και "ιδιοκτήτης", αφού σαν μέλος της κοινότητας συμμετέχει στη συλλογική ιδιοκτησία της ομάδας είναι και ο άμεσος παραγωγός. Δεν υπάρχει στον τρόπο αυτό παραγωγής ορισμός του κατόχου "ιδιοκτήτη" από τον άμεσο παραγωγό, όπως συμβαίνει αργότερα με το δουλοκτητικό σύστημα. Υπάρχουν βέβαια δούλοι, αλλά χρησιμοποιούνται όχι για να υποκαταστήσουν τον ελεύθερο καλλιεργητή, αλλά για συλλογικές ανάγκες (αρδευτικά, δημόσια κτίσματα ή αργότερα στην ανατολική δεσποτεία).

Οι δούλοι δεν αποτελούν αντικείμενο ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά είναι αντικείμενο "συλλογικής" ιδιοκτησίας και για το λόγο ακριβώς αυτό η δουλεία στη φάση αυτή, σ' αντίθεση με τον αρχαίο δυτικό κόσμο, όπου ο δούλος είναι αντικείμενο ατομικής ιδιοκτησίας, χαρακτηρίζεται σαν "γενικευμένη δουλεία".

Το σύστημα κινείται σ' έναν κύκλο, αυτοεπαναλαμβάνεται και η κατάσταση παραμένει στάσιμη για χιλιετίδες. Το κυριότερο χαρακτηριστικό στον ασιατικό τρόπο παραγωγής, είναι πάντοτε, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ότι η συλλογική ιδιοκτησία αποτελεί το ουσιαστικό, ενώ ο ατομικός παραγωγός είναι το τυχαίο και περιστασιακό.

Ο ασιατικός τρόπος παραγωγής είναι ενταγμένος καθυποτάσσει στις δικές τους λειτουργικότητες όλες τις δυνάμεις που προέρχονται από τα έξω στην περιοχή του για πολλές χιλιετίδες, ανεξάρτητα από τις μεταβολές που σημειώνονται κάθε φορά στην κορυφή του συστήματος κυριαρχίας.

Στην φάση εκείνη, που συνδέεται με την ανακάλυψη του ορείχαλκου βλέπουμε να διαμορφώνονται μεγάλες ηγεμονίες στην

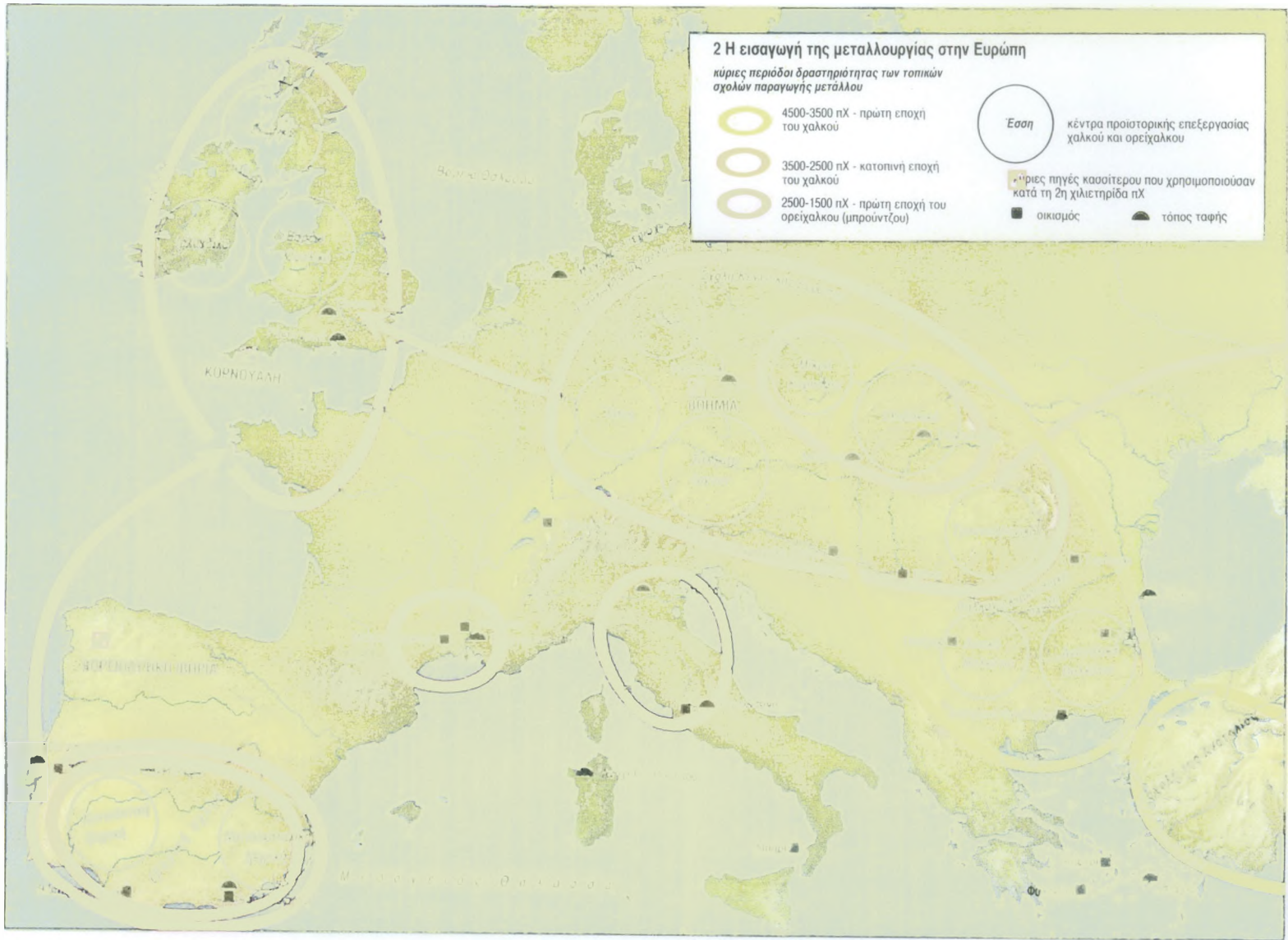
κρατικού εμπορίου ανάμεσα στις ανατολικές δεσποτείες ή ανάμεσα σ' αυτές και σε τρίτους.

Στην ανατολική δεσποτεία το έδαφος παραμένει συλλογική ιδιοκτησία, η οποία στη φάση αυτή προσωποποιείται από τη στιγμή που ταυτίζεται με το πρόσωπο του Δεσπότη. Παρατηρούμε όμως ότι δεν δημιουργείται κανένα είδος ατομική ή συλλογική πολιτική παρουσία των ελεύθερων πολιτών όπως παρατηρείται στην Αρχαία Ελληνική πόλη. Στην αρχαία ελληνική πόλη ο πολίτης, ατομικός ιδιοκτήτης πλέον της γης και όχι απλός κάτοχος, έχει μια ατομική πολιτική παρουσία.⁵ Αυτό δεν ισχύει στην ανατολική δεσποτεία όπου δημιουργείται ένα διοικητικό πολιτικό κέντρο το οποίο λέει στους πολίτες, απλούς υποταγμένους υπηκόους, τις εντολές του. Οι συνθήκες παραγωγής είναι τέτοιες ώστε δεν επιτρέπουν την εμφάνιση και την ανάπτυξη της αυτόνομης προσωπικότητας, δεδομένου ότι στον ασιατικό τρόπο παραγωγής ο παραγωγός είναι το περιστασιακό στοιχείο και η συλλογική γη το βασικό.

⁵ Βασίλης Ι. Φίλιας: "Κοινωνικά συστήματα" σελ 26

κυρίως περιοχή του ασιατικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή στην Πρόσω Ασία. Δεσποτείες Θεοκρατικού χαρακτήρα, όπου ένας βασιλιάς-θεός επιβάλλεται, με την κατάκτηση που κάνει δυνατή η χρησιμοποίηση των ορειχάλκινων όπλων σε μια μεγάλη περιοχή σαν απόλυτος κύριος και εξουσιαστής. Έτσι δεν δημιουργείται κράτος σύμφωνα με την Αρχαία Ελληνική έννοια η ανατολική δεσποτεία, γιατί δεν στηρίζεται στην υπεύθυνη συμμετοχή καμιάς ομάδας των κοινωνιών στη διαχείριση των δημοσίων πραγμάτων. Η ανατολική δεσποτεία γνωρίζει μόνον υπηκόους, όχι πολίτες σε κανένα επίπεδο.

Η ανατολική δεσποτεία παρόλο που ξεπερνάει το χάος ενός τεραστίου αριθμού αγροτοκαλλιεργητικών κοινοτήτων ενοποιώντας τις κάτω από ενιαίο σύστημα κυριαρχίας δε θίγει, αλλά αντίθετα στηρίζεται και προϋποθέτει τον ανατολικό τρόπο παραγωγής. Δημιουργεί ασφαλώς κεντρική εξουσία, που βασίζεται στην οργάνωση κεντρικής γραφειοκρατίας και στην ύπαρξη μισθοφορικού στρατού. Η ύπαρξη μισθοφορικού στρατού είναι πολύ χαρακτηριστική, γιατί δείχνει ότι οι άνθρωποι- μέλη αυτών των μεγάλων ενοτήτων δεν λειτουργούν σαν πολίτες και ακριβώς γι αυτό δεν αποκτάνε ποτέ το βασικό δικαίωμα και την υποχρέωση της στρατιωτικής υπηρεσίας όπως αργότερα οι αρχαίοι Έλληνες. Οι άνθρωποι στην ανατολική δεσποτεία, είναι από πολιτική άποψη, υπήκοοι και τίποτα περισσότερο, αντικείμενα, όχι υποκείμενα της εξουσίας, η οποία τοποθετείται θεοκρατικά με το δεσπότη-Θεό, εκπρόσωπο πάνω στη γη. Οι ανατολικές δεσποτείες στηρίζονταν οικονομικά στην φορολόγηση του ατομικού καλλιεργητή. Η φορολογία αυτή γίνεται σε είδος, γι αυτό και διατηρούνται τεράστιοι χώροι αποθήκευσης στις έδρες του δεσπότη και των σατραπών του. Επίσης στο κρατικό εμπόριο προϊόντων. Γι αυτό βλέπουμε ότι ολόκληρα εμπορικά "κράτη" λειτουργούν την περίοδο αυτή βασικά σαν ενδιάμεσοι του

ΦΩΤΟ 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η παραγωγή στην Αρχαία και δουλοκτητική κοινωνία.

Η δουλεία, σποραδική αρχικά, γίνεται σιγά-σιγά ουσιαστικό συστατικό του κοινωνικού συστήματος. Δούλοι γίνονταν τόσο τα οικονομικά κατεστραμμένα μέλη της φυλής, που υποχρεώνονταν να εργάζονται μαζί με τις οικογένειές τους για τα χρέη τους, όσο και οι αιχμάλωτοι πολέμου με τους απογόνους τους.

Ο δούλος δεν ήταν μόνο αντικείμενο εκμετάλλευσης της εργατικής του δύναμης, αλλά αυτός ο ίδιος αποτελούσε και ένα ζωντανό εργαλείο δουλείας που μιλούσε. Η διαφορά του από τον εργάτη βρίσκεται στο γεγονός ότι ενώ ο εργάτης πουλάει την εργατική του δύναμη καθημερινά, αυτή δεν αποτελούσε εμπόρευμα για το δούλο. Σαν εργαλείο δουλείας, εμπόρευμα ήταν ο ίδιος.

Στις δουλοκτητικές κοινωνίες των πόλεων-κρατών, που είχαν σαν παραγωγική βάση το μικρό αγροτικό νοικοκυριό και την ανεξάρτητη χειροτεχνική και βιοτεχνική παραγωγή, η δουλεία είχε τη μορφή της πατριαρχικής δουλείας. Σ' αυτού του είδους τη δουλεία, ο δούλος έπαιζε κάποιο βοηθητικό ρόλο στο νοικοκυριό ή στο χωράφι και έμπαινε στην οικογένεια του δουλοκτήτη σαν μέλος χωρίς δικαίωμα. Αυτής της μορφής η δουλεία υπήρξε σ' όλους τους λαούς του κόσμου κατά το πέρασμά τους από την προταξική στην ταξική κοινωνία, οπότε παράλληλα με το χωρισμό της κοινωνίας σε πλούσιους και φτωχούς υπήρχε και ο χωρισμός σε ελεύθερους και δούλους. Η πατριαρχική δουλεία κυριαρχούσε στις κοινωνίες της Αρχαίας Ανατολής καθώς και στις πόλεις-κράτη της αρχαίας Ελλάδας, όπου και στη Ρώμη μέχρι την εποχή που η ανάπτυξη των εμπορικών και χρηματιστικών σχέσεων

συνέβαλε στο να μετατραπεί η πατριαρχική δουλεία σε κλασική αρχαία δουλεία, χαρακτηριστική μορφή δουλείας στις δουλοκτητικές αυτοκρατορίες. Σε αυτές η εργασία των δούλων έγινε κυρίαρχος τρόπος παραγωγής και εξετόπιζε σιγά-σιγά την εργασία των ελεύθερων πολιτών, που εξαθλιώνονταν όλο και πιο πολύ μου έπεφταν σε υποδούλωση στους μεγάλους γαιοκτήμονες και στους πιστωτές τοκογλύφους, τόσο στη γεωργία όσο και στα ορυχεία, μεταλλεία και τη βιοτεχνική παραγωγή. Στη δουλεία πατριαρχικής μορφής, ο κύριος του δούλου δεν είχε συμφέρον να συμπεριφέρεται απάνθρωπα στο δούλο του, γιατί το κόστος αντικατάστασής του ήταν πολύ μεγάλο. Εξάλλου, δεν χρησιμοποιούσε πολλούς δούλους, παρά μόνο τους απόλυτα απαραίτητους, μια και ο δούλος ήταν μια ακριβή μηχανή που έπρεπε να τροφοδοτείται και όταν δεν λειτουργούσε.

Με το πέρασμα όμως από τη δουλεία πατριαρχικής μορφής των πόλεων-κρατών στην κλασική αρχαία δουλεία των δουλοκτητικών ομοσπονδιών αυξανόταν και η απανθρωπιά στη μεταχείριση των δούλων. Η ιδιοποίηση του πρόσθετου προϊόντος της εργασίας τους στηριζόταν στον εξωοικονομικό καταναγκασμό της ωμής βίας και πραγματοποιούνταν κάτω από εξαιρετικά βάρβαρες μορφές κάτω από εξαιρετικά βάρβαρες μορφές εκμετάλλευσης. Οι δουλοκτήτες δεν ιδιοποιούνταν μόνο το πρόσθετο προϊόν που παρήγαγαν οι δούλοι, αλλά, ως ένα βαθμό κι ένα μέρος της αξίας του προϊόντος που ήταν απαραίτητο για τη διατήρησή τους στη ζωή. Η υπερβολική εκμετάλλευση, οι σκληρές συνθήκες δουλειάς και η κακή διατροφή τους οδηγούσε κατά κανόνα σε πρόωρο θάνατο από εξάντληση. Ο οικονομικός κανόνας που εφαρμόζε ο δουλοκτήτης ήταν να εξαναγκάσει το δούλο σε όσο το δυνατόν περισσότερη δουλειά για να του αποδώσει τη μεγαλύτερη δυνατή παραγωγή στο μικρότερο δυνατό χρονικό διάστημα. Ο δουλοκτήτης όχι μόνο μπορούσε να αναγκάζει τους δούλους του να δουλεύουν όσο ήθελε

και να τους πουλάει όποτε ήθελε, αλλά είχε και δικαίωμα να τους δέρνει και να τους σακατεύει ή και να τους σκοτώνει ακόμα.

Η σωματική εργασία ήταν στην αρχαιότητα μοίρα των δούλων ενώ την πνευματική εργασία την μονοπωλούσαν οι τάξεις των δουλοκτητών. Η απάνθρωπη εκμετάλλευση της εργασίας των δούλων επέτρεψε βέβαια σε όλες τις δουλοκτητικές κοινωνίες να αναπτύξουν έναν ανώτερο πολιτισμό, που τον απολάμβαναν οι κυρίαρχες τάξεις των ελεύθερων πολιτών. Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων στις δουλοκτητικές κοινωνίες έγινε με πολύ γρηγορότερο ρυθμό από ότι στις προταξικές κοινωνίες. Αυτό οφειλόταν στο ότι με τη συγκέντρωση τεράστιων μαζών δούλων, δόθηκε η δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα, η οργάνωση της συνεργασίας και καταμερισμός της εργασίας. Με την εκμετάλλευση εκατομμυρίων δούλων αναπτύχθηκε η παραγωγικότητα στη γεωργία, στη βιοτεχνία, στην εξόρυξη και επεξεργασία των ορυκτών και των μετάλλων και στην οικοδομική τεχνική, συσσωρεύτηκε τεράστιος πλούτος και αναπτύχθηκε η επιστήμη και η τεχνική. Τα μεγαλειώδη έργα που θαυμάζουμε μέχρι σήμερα: τα παλάτια, τα θέατρα, τα υποδρόμια, τα μνημεία, οι ναοί, τα υδραγωγεία, οι μεγάλοι πλακόστρωτοι δρόμοι, τα αρδευτικά συστήματα κ.α. δημιουργήθηκαν χάρη στον ιδρώτα και το αίμα εκατοντάδων εκατομμυρίων δούλων. Σ' αυτήν την περίοδο της ιστορίας αναπτύχθηκαν παράλληλα από τις κυρίαρχες τάξεις, που είχαν απελευθερωθεί από τις εκτελεστικές και κύρια από τις χειμωνιάτικες εργασίες, οι επιστήμες (κύρια: τα μαθηματικά, η φυσική, η αστρονομία), οι τέχνες (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, γλυπτική) και η φιλοσοφία.

Η ολοένα και μεγαλύτερη συσσώρευση πλούτου στα χέρια των αριστοκρατικών ολιγαρχικών προερχόνταν όχι μόνο από την αύξηση της παραγωγικότητας αλλά κυρίως από την εκμετάλλευση όλο και

μεγαλύτερου αριθμού δούλων.⁶ Η εργασιακή πειθαρχία στις τεράστιες μάζες δούλων μπορούσε να εξασφαλιστεί μόνο με την αύξηση της σκληρότητας και της τρομοκρατίας. Η απάνθρωπη όμως μεταχείριση συνεχώς μεγαλύτερου αριθμού δούλων είχε σαν επακόλουθο τις μαζικές αποδράσεις, τις εξεγέρσεις και τις επαναστάσεις. Η εμπειρία αυτών των εξεγέρσεων ήταν ένας από τους παράγοντες που παρακίνησαν τους Ρωμαίους να μελετήσουν άλλες λιγότερο επικίνδυνες μεθόδους εκμετάλλευσης. Στην παρακμή βέβαια του θεσμού της δουλείας σαν μεθόδου εκμετάλλευσης συνέβαλε αποφασιστικά και το τέλος των Ρωμαϊκών κατακτητικών πολέμων και της πλούσιας απόδοσής τους σε νέους δούλους. Είναι φανερό, ότι η εκμετάλλευση της εργασίας νέων δούλων ήταν πολύ πιο συμφέρουσα για τους δουλοκτήτες από την ανατροφή δούλων δεύτερης ή τρίτης γενιάς. Στην πρώτη περίπτωση, ο ενήλικος δούλος απέδιδε αμέσως, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, μέχρι να φτάσει σε ηλικία να αποδίδει επιβάρυνε τον κύριό του με τα έξοδα της διατροφής του. Εξάλλου η μείωση της αφθονίας νέων δούλων δεν επέτρεπε πια την εκμετάλλευσή τους στον ίδιο βαθμό όπως πρώτα, που επειδή ή ήταν πολύ φτηνοί, η εκμετάλλευσή τους στον ίδιο βαθμό όπως πρώτα, που επειδή ήταν πολύ φτηνοί, η εκμετάλλευσή ήταν τόσο υπερβολική, που προκαλούσε την πρόωρη πνευματική και σωματική τους κατάπτωση και ισοδυναμούσε με την αργή δολοφονία τους μέσα σε λίγο χρόνο μετά την αγορά τους. Ο πρόωρος θάνατος από την εξαντλητική εργασία και την ελλιπή διατροφή άφηνε αδιάφορους τους ιδιοκτήτες των δούλων στις δουλοκτητικές αυτοκρατορίες, γιατί προτιμούσαν να βγάζουν όσο το δυνατόν περισσότερη υπεραξία από την εργασία των δούλων σε όσο το δυνατόν μικρότερο χρονικό διάστημα, μια

⁶ CLAUDE MOSSE: " Η εργασία στην Ελλάδα και στη Ρώμη", σελ. 67

και η τιμή αντικατάστασης των φθαρμένων "εργαλείων που μιλάνε" ήταν, ιδίως σε περιόδους πολέμων, παρά πολύ χαμηλές.⁷

Οι παραγωγικές σχέσεις όμως της δουλοκτητικής κοινωνίας έγιναν τελικά εμπόδιο στην παραπέρα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Οι άμεσοι παραγωγοί, δηλαδή οι δούλοι, ήταν αποξενωμένοι από τα μέσα παραγωγής, τα οποία βρισκόταν, όπως και οι ίδιοι, στην ιδιοκτησία των κυρίων τους. Οι δούλοι δεν ενδιαφέρονταν βέβαια για την τελειοποίηση των εργαλείων της παραγωγής και την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Η υπερβολική εκμετάλλευση των δούλων προκαλούσε την πνευματική τους αποβλάκωση και την σωματική τους κατάπτωση. Ο υποβιβασμός της σπουδαιότερης παραγωγικής δύναμης, των ανθρώπων σε υποζύγια και της εργασίας σε καταναγκασμό, είχε δημιουργήσει την ψυχολογία της περιφρόνησης προς τη σωματική εργασία, όχι μονάχα στους δούλους, αλλά και στους ελευθέρους.

Εξάλλου, η δουλεία είχε γίνει εμπόδιο στην παραπέρα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και για το λόγο ότι όσο μια κοινωνία έχει εξασφαλισμένα και φτηνά εργατικά χέρια δεν ευνοεί την ανάπτυξη μεθόδων που να μπορούν να υποκαταστήσουν την υποδουλωμένη ανθρώπινη δύναμη από τη μηχανική δύναμη.

Έτσι δεν δικαιολογούνταν μόνο η δουλεία από την έλλειψη μηχανών αλλά και η ανάπτυξη μηχανών καθυστερούσε, λόγω της δουλείας.

Στις μεγάλες χώρες της Ανατολής (Κίνα, Ινδία) η δουλεία διατηρήθηκε στην πατριαρχική της μορφή καθ' όλη τη διάρκεια της Φεουδαρχίας ως την εμφάνιση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής, ενώ σε μερικές περιπτώσεις συνυπήρχε στο αρχικό τους στάδιο με αυτές. Σ' αυτές τις χώρες κύριες πηγές δούλων ήταν τα μέλη

⁷ Κώστας Λυμπερόπουλος " Η εργασία απ' τον αυταρχισμό στην συμμετοχή", σελ...

των οικογενειών των φτωχών αγροτών που πουλιόνταν στα σκλαβοπάζαρα από τους ίδιους και η μετατροπή των καταδίκων ή και των μελών των οικογενειών τους σε δούλους που έπαιρνε στην κατοχή τους το κράτος. Οι δούλοι πάντως δεν έπαιζαν σημαντικό ρόλο στον τρόπο παραγωγής αυτών των χωρών,

Πολλούς αιώνες π.χ. είχε αναπτυχθεί στην Κίνα είχε αναπτυχθεί στην Κίνα η οικοτεχνία στην παραγωγή μεταξιού και στην υφαντουργία. Παράλληλα με αυτήν υπήρχαν στις πόλεις πολλά μικρά εργαστήρια. Από το 300 π.χ. οι εργάτες και οι εργοδότες ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες που προσπαθούσαν να περιορίσουν τον ανταγωνισμό μεταξύ τους, ρύθμιζαν τους μισθούς, τις τιμές και τη διάρκεια της εργάσιμης μέρας. Κάθε συντεχνία είχε τον κανονισμό της και αγρυπνούσε για την τήρησή του. Μερικές συντεχνίες έφταναν μέχρι του σημείου να περιορίζουν την παραγωγή τους για να εμποδίζουν την πτώση των τιμών. Συντεχνίες δεν υπήρχαν μόνο στο εμπόριο και τη βιοτεχνία αλλά και στα διάφορα επαγγέλματα που είχαν οργανωθεί σε αδελφότητες. Στις πόλεις μια μικρή μειοψηφία εργατών ήταν δούλοι, ενώ οι περισσότεροι εργάτες ήταν ελεύθεροι, ανεξάρτητοι ή μέλη συντεχνιών. Τα ανθρώπινα χέρια ήταν τόσο φθηνά, που δεν υπήρχε κανένα κίνητρο για την ανάπτυξη των μεταφορών με ζώα ή με μηχανικά μέσα. Γι αυτό εμπορεύματα και αφέντες μεταφέρονταν στις πλάτες των ανθρώπων. Στην ύπαιθρο οι χωρικοί ζούσαν μέσα στην πείνα και την αθλιότητα.

Η πλειοψηφία των αγροτών καλλιεργούσε ιδιόκτητους αγρούς και είχε συνασπισθεί σε αγροτικές κοινότητες που είχαν κάποιο βαθμό ανεξαρτησίας από την κεντρική εξουσία. Ο πατέρας μπορούσε να πουλήσει τις κόρες του ή τους υπηρέτες του. Σε περιόδους λιμού τα κορίτσια και τα ορφανά πουλιόντουσαν σε εξευτελιστικές τιμές, η δουλεία όμως δεν υπήρχε ποτέ στην έκταση που είχε φτάσει στην Ελλάδα και στη Ρώμη.

Στην Ινδία, μετά την κάθοδο των Αρίων (2.000 π.Χ.) εγκαθιδρύθηκε ένα δημοκρατικό καθεστώς που περιοριζόταν όμως μόνο στους Αρίους. Οι σκλάβοι και όσοι θεωρούνταν σαν κατώτερες φυλές (οι Ιθαγενείς, Δραβίδες και Μάγιας) δεν είχαν βέβαια ούτε δημοκρατία, ούτε ελευθερίες. Οι Αρίοι είχαν φροντίσει να διατηρήσουν το επίπεδο των εργαζομένων πολύ χαμηλά, ενώ για τους ίδιους πίστευαν ότι ένας Άριος δεν μπορεί να γίνει ποτέ σκλάβος, γι αυτό κι ο θάνατος ήταν χίλιες φορές καλύτερος από μια τέτοια ατίμωση.

Για τις ανώτερες τάξεις θεωρούνταν μεγάλη ντροπή να εργάζεται κανείς με μισθό. Οι περισσότεροι Αρίοι είχαν φροντίσει να διατηρήσουν το επίπεδο των εργαζομένων πολύ χαμηλά, ενώ για τους ίδιους πίστευαν ότι ένας Άριος δεν μπορεί να γίνει ποτέ σκλάβος, γι αυτό κι ο θάνατος ήταν χίλιες φορές καλύτερος από μια τέτοια ατίμωση.

Για ανώτερες τάξεις θεωρούνταν μεγάλη ντροπή να εργάζεται κανείς με μισθό. Οι περισσότεροι Άριοι ήταν μικροί ιδιοκτήτες που καλλιεργούσαν τα δικά τους κτήματα. Οι αγροί είχαν διανεμηθεί μεταξύ των οικογενειών της αγροτικής κοινότητας που ποτίζονταν από κοινού. Η γη δεν μπορούσε σε καμιά περίπτωση να πωληθεί σε άτομο που δεν ανήκε στην κοινότητα. Οι περιουσίες μεταβιβάζονταν κληρονομικά από την γραμμή των αρρένων.

Στις πόλεις ανθίζουν τα χειροτεχνικά επαγγέλματα και οι ανεξάρτητοι και μαθητευόμενοι τεχνίτες ήταν χίλια χρόνια π.Χ. οργανωμένοι σε ισχυρές συντεχνίες που δεν ρυθμίζουν μόνο τις διαφορές μεταξύ των μελών τους αλλά και τις προσωπικές διαφορές μεταξύ των συζύγων.

Η δουλεία στις αρχαίες Ινδίες διατήρησε τον πατριαρχικό οικιακό χαρακτήρα και δεν έφτασε κι εκεί όπως όπως και στην Κίνα ποτέ τις αναπτυγμένες μορφές που είχε φτάσει στην αρχαία Ελλάδα και στη Ρώμη.

Ο Βραχμανισμός στην Ινδία κατοχύρωνε τη διαίρεση των ελεύθερων σε στρώματα, εξυμνούσε την εξουσία της αριστοκρατίας και υποστήριζε την αναγκαιότητα της μειονεκτικής θέσης της μεγάλης μάζας των ελευθέρων.

Σύμφωνα με το Βουδισμό, η ιδεολογική πάλη για την απελευθέρωση των ανθρώπων από τις δυστυχίες της ζωής στις αρχαίες Ινδίες περιορίστηκε στους τρόπους αντιμετώπισης της πραγματικότητας από το άτομο. Δεν υπήρξε δηλαδή καμιά θεωρία, αλλά και καμιά επαναστατική πράξη που να προσπάθησε να αλλάξει την υπάρχουσα κοινωνική πραγματικότητα ή να αμφισβήτησε την αναγκαιότητα της κυριαρχίας των "αριστοκρατικών ομάδων πάνω στις μάζες του εργαζόμενου λαού".

Στην Αίγυπτο, το δουλοκτητικό σύστημα εμφανίστηκε στο τέλος της 4ης χιλιετηρίδας π.Χ. Θεμέλιο της αρχαίας Αιγυπτιακής οικονομίας ήταν η αρδευόμενη γεωργία. Σημαντική ανάπτυξη πήραν η οικοδομική τέχνη, η ξυλουργική, η κεραμουργεία, η κατασκευή παπύρων και η κλωστοϋφαντουργία. Το κράτος της δουλοκτητικής αριστοκρατίας των Φαραώ στηριζόταν όχι μόνο στην καταναγκαστική εργασία των δούλων, αλλά και στην εκμετάλλευση της εργασίας των φυλών που ζούσαν σε κοινότητες.

Στην Αίγυπτο ολόκληρο το έδαφος ανήκε στο Φαραώ και κανένας δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει ένα κομμάτι γης σαν δεν το επέτρεπε η χάρη του. Ο καλλιεργητής πλήρωνε στο Δημόσιο Ταμείο φόρο σε είδος που κυμαινόταν μεταξύ 10% -20%. Οι χωρικοί υποβάλλονταν σε καταναγκαστικές εργασίες για το βασιλιά, έπρεπε δηλαδή να δουλεύουν και για την κατασκευή των δρόμων, για την καλλιέργεια των βασιλικών αγρών, για την κατασκευή των πυραμίδων, των ναών και των ανακτόρων. Πολλοί από τους εργαζόμενους στην ύπαιθρο ήταν δούλοι πλουσίων, τοπικών αρχόντων που είχαν αιχμαλωτισθεί σε πολέμους ή

είχαν γίνει δούλοι λόγω χρεών. Συχνά γίνονταν οργανωμένες επιδρομές κυνηγιού δούλων και όσοι αιχμαλωτίζονταν πουλιόνταν σε πλειστηριασμό.

Οι μεγάλοι πόλεμοι προμήθευαν αιχμαλώτους κι έτσι ήταν δυνατή η ύπαρξη τεράστιων κτημάτων και η πραγματοποίηση των μεγαλόπνοων σχεδίων των μηχανικών. Ο Ραμσής ο Γ΄ έδωσε για την κατασκευή των ναών 113.000 δούλους κατά τη διάρκεια της βασιλείας του. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο και με ανάγλυφα της 18ης δυναστείας, οι τεράστιοι ογκόλιθοι που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή των ογκωδών αρχιτεκτονικών και γλυπτικών έργων, σύρονταν από χιλιάδες δούλους πάνω σε κυλίνδρους αλειμένους με λίπος. Κατάφερναν να τους ανεβάζουν ψηλότερα με τη βοήθεια κεκλιμένων επιπέδων που άρχιζαν από πολύ μακριά.

Εκτός από τους δούλους όμως, υπήρχαν και πολλοί ελεύθεροι εργάτες. Κάθε επάγγελμα ήταν μια αληθινή κάστα. Οι ελεύθεροι τεχνίτες συγκροτούνταν σε ομάδες προκειμένου να εκτελέσουν ένα ορισμένο έργο κάτω από τις διαταγές ενός επόπτη που έπαιρνε εργολαβικά τη δουλειά και τους πλήρωνε ο ίδιος.

Στη 2η χιλιετηρίδα π.Χ., η Αίγυπτος έγινε πεδίο σιτηρών ταξικών αγώνων, που συχνά μετατρέπονταν σε εξεγέρσεις των φτωχών και των δούλων ενάντια στην εξουσία των Φαραώ και της δουλοκτητικής αριστοκρατίας. Κατά μια παράδοση που προέρχεται από τους αρχαίους Έλληνες, μια μεγάλη επανάσταση ξέσπασε κάποτε και οι δούλοι κατέλαβαν μια ολόκληρη επαρχία και την κράτησαν για πολύ μέχρις ότου, με το χρόνο η κατοχή τους αναγνωρίστηκε σαν νόμιμη.

Στην Βαβυλωνία, οι δουλοκτητικές σχέσεις παραγωγής είχαν αναπτυχθεί από το τέλος της 4ης π.Χ. χιλιετηρίδας. Κι εδώ, όπως και στην Αίγυπτο, βάσει της οικονομίας ήταν η αρδευόμενη γεωργία. Για να προστατευθούν από τις πλημμύρες των ποταμών και να εκμεταλλευτούν

τη ζωογόνα δύναμη του υγρού στοιχείου είχαν αναπτύξει μεγάλα αρδευτικά έργα, υδροφράκτες. Το μεγαλύτερο μέρος του εδάφους το καλλιεργούσαν οι ενοικιαστές των αγρών ή οι δούλοι και το υπόλοιπο ιδιοκτήτες χωρικοί.

Από την εποχή του Χαμουραμπί η βιοτεχνία είχε οργανωθεί σε συντεχνίες που ονομάζονταν φυλές τεχνικών και μαθητευομένων.

Οι δούλοι προέρχονταν από τους αιχμαλώτους πολέμου, τους χρεοκοπημένους και τις οικογένειές τους και τους απογόνους προηγούμενων γενεών δούλων. Σύμφωνα με τον κώδικα του Χαμουραμπί, που περιείχε 282 άρθρα και περιελάμβανε ποινικό και ιδιωτικό δίκαιο, διατάξεις για τους υπαλλήλους του κράτους και διατιμήσεις, ο αγρότης που δεν πλήρωνε τα χρέη του στο δανειστή του ή το νοίκι της γης στο γαιοκτήμονα, όφειλε να δώσει τη γυναίκα του, το γιο του ή την κόρη του, για να εργάζονται σαν δούλοι. Επίσης προβλέπονταν απ' τον Κώδικα ότι όποιος κρύβει φυγάδα δούλο τιμωρείται με θάνατο. Αντίθετα αυτός που θα τον συνελάμβανε είχε το δικαίωμα να πάρει αμοιβή από τον Κύριό του. Ο δούλος ήταν εξάλλου υποχρεωμένος να υπηρετήσει στο στρατό και να πάρει μέρος σε αγγαρείες για την εκτέλεση δημόσιων έργων. (κατασκευή δρόμων, κατασκευή φραγμάτων κ.λ.π.).

Ο κύριος του δούλου πλήρωνε τα έξοδα θεραπείας του όταν αρρώσταινε και σε ορισμένες σπάνιες περιπτώσεις τον ελευθέρωνε σαν ανταμοιβή για μακριά και πιστή υπηρεσία.⁸

Το ιερατείο, που είχε στη Βαβυλώνα στα μάτια του λαού μεγαλύτερο κύρος από το βασιλιά, είχε συγκεντρώσει στα χέρια του τεράστια οικονομική δύναμη από τις δωρεές πλούσιων και φτωχών, με τις οποίες προσπαθούσαν να εξευμενίσουν τους θεούς. Στην κατοχή που περιήλθαν όχι μόνο χρυσάφι, ασήμι και πολύτιμα πετράδια αλλά και

τεράστιες εκτάσεις εδάφους και πολύ μεγάλος αριθμός δούλων. Με τον καιρό έγινε ο μεγαλύτερος γαιοκτήμονας, βιοτέχνης, έμπορος και τραπεζίτης της χώρας. Εκτός από την εργασία των δούλων, μίσθωνε και τις υπηρεσίες τεχνιτών που ασκούσαν το επάγγελμά τους μέσα στους ναούς.

Στην Περσία στα ιερά βιβλία Αβέστα της νέας θρησκείας που εισήγαγε ο Ζαρατούστρα στους Πέρσες, η γεωργία θεωρούνταν η ωφελιμότερη και ευγενέστερη απασχόληση του ανθρώπου, η εργασία που άρεσε περισσότερο στον ανώτατο Θεό Ωρομάσδη. Ένα μέρος της γης καλλιεργούνταν από ιδιοκτήτες γεωργούς που πολλές φορές σχημάτιζαν αγροτικούς συνεταιρισμούς για την καλύτερη εκμετάλλευση και αξιοποίηση μεγάλων εκτάσεων. Ένα άλλο μέρος του εδάφους βρισκόταν στα χέρια Φεουδαρχών και καλλιεργούνταν είτε από κολίγους, που έπαιρναν ένα μέρος της συγκομιδής, είτε από δούλους, που ποτέ δεν ήταν περσικής καταγωγής.

Η βιοτεχνία ήταν ελάχιστα ανεπτυγμένη στην Περσία. Η κατασκευή των αντικειμένων ήταν φροντίδα των γειτονικών τους χωρών και τα αγοράζουν από αυτές με τα χρήματα των φόρων υποτέλειας που τους πλήρωναν.

Ο σημιτικής καταγωγής λαός των Ιουδαίων ζούσε νομαδική ζωή, μέχρι που το τέλος το 1200 π.Χ. εγκαταστάθηκε στην Παλαιστίνη. Ο Ιησούς του Ναυή λίγο πριν πεθάνει, μοίρασε την κατακτημένη χώρα στις 12 φυλές του Ισραήλ. Μέχρι τότε ο νομαδικός λαός των Ιουδαίων δεν γνώριζε την ατομική ιδιοκτησία της γης. Μετά την μόνιμη εγκατάστασή τους και με την ανάπτυξη της γεωργίας, της χειροτεχνίας και του εμπορίου εγκαταλείφθηκε το πρωτόγονο σύστημα της ισότητας και άρχισε να χωρίζεται η κοινωνία σε τάξεις. Η κυρίαρχη τάξη αποτελούνταν από τους μεγάλους γαιοκτήμονες από τους οποίους

⁸ Κώστας Λυμπερόπουλος " Η εργασία απ' τον αυταρχισμό στην συμμετοχή" σελ...

έβγαιναν οι στρατηγοί και οι ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι. Άλλη κοινωνική ομάδα κοντά σ' αυτούς που εκμεταλλεύονταν τις λαϊκές μάζες, ήταν το ιερατείο και ακολουθούσε το στρώμα της κυρίαρχης τάξης που αποτελούνταν από την πλουτοκρατία των εμπόρων και των τοκογλύφων.

Κατώτερο επίπεδο στην κοινωνική ιεραρχία καταλάμβαναν οι αγρότες και τελευταίοι έρχονταν οι κοινωνικοί απόκληροι, οι ακτήμονες οι εργάτες.

Όπως σ' όλες τις χώρες της Εγγύς Ανατολής, έτσι και στην Ιουδαία, οι αιχμάλωτοι πολέμου και οι κατάδικοι χρησιμοποιούνταν σαν δούλοι. Οι Ιουδαίοι οφειλέτες που δεν ξοφλούσαν τα χρέη τους πουλιόνταν αυτοί ή τα παιδιά τους σαν δούλοι. Οι Εβραίοι δούλοι έπρεπε να ελευθερώνονταν μετά από επτά χρόνια, και τα χρέη μεταξύ Ιουδαίων να παραγράφονται.

Αργότερα η διάταξη αυτή φάνηκε στους δουλοκτήτες πολύ γενναιόδωρη και ο Νόμος καθιέρωσε το Ιωβηλαίο, δηλαδή μια πεντηκονταετία μετά την οποία απελευθερώνονταν οι δούλοι και οι οφειλέτες.

Η μεταχείριση των Ιουδαίων δούλων δεν ήταν το ίδιο σκληρή και οι δουλειές που τους ανέθεταν δεν ήταν το ίδιο βαριές όπως των ξένων δούλων. Τους ομοεθνείς τους δούλους έπρεπε να τους μεταχειρίζονται οι πλούσιοι Εβραίοι σαν ημερομίσθιους εργάτες, μέχρι Ιωβηλαίου έτους της άφεσης, οπότε έπρεπε να αφεθούν αυτοί και τα παιδιά τους ελεύθεροι, να γυρίσουν στη φυλή τους. Την κύρια μάζα των δούλων την προμηθεύονταν από τα ειδωλολατρικά έθνη που τους περιστοιχίζαν. Τους δούλους αυτούς, που ήταν αιχμάλωτοι πολέμου, μπορούσαν να τους αγοράζουν και να τους κληροδοτούν μαζί με τα παιδιά τους στους απογόνους τους. Σε περίπτωση που κάποιος πλούσιος ξένος αγόραζε

Ισραηλίτη για δούλο, ένας από τους συμπατριώτες του και κατά πρώτο λόγο οι συγγενείς του έπρεπε να τον εξαγοράσουν.

Σχετικά με την μεταχείριση των δούλων διαβάζουμε στην Παλαιά Διαθήκη, "εάν χτυπήσει κανείς τον δούλο του και πεθάνει την ώρα του ξυλοδαρμού, ο κύριός του πρέπει να τιμωρηθεί. Εάν όμως ζήσει μια δυο μέρες, δεν θα τιμωρηθεί, γιατί θεωρείται ιδιοκτησία του. Εάν κανείς βγάλει το μάτι του δούλου του, πρέπει να τον αφήσει αντ' αυτού ελεύθερο. Το ίδιο ισχύει και αν του βγάλει το δόντι. Εάν ο ταύρος σκοτώσει δούλο, τότε ο ταύρος πρέπει να σκοτωθεί με λιθοβολισμό και ο κύριός του να πληρώσει στον κύριο του δούλου τριάντα αργυρά δίδραχμα".

Στην ομηρική κοινωνία της αρχαίας Ελλάδας υπήρχε ατομική ιδιοκτησία στη γη.

Οποιοσδήποτε ζούσε στην κοινή ιδιοκτησία είχε την υποχρέωση να συντελεί στην κοινή εργασία. Η οικογένεια χρησιμοποιούσε μερικούς δούλους επειδή τα μέλη της δεν ήταν αρκετά ή επειδή μερικά έργα απαιτούσαν κάποιο ειδικό χάρισμα. Καμιά όμως ασχολία δεν περιφρονούνταν σαν δουλική. Όλοι μπορούσαν να κάνουν τις ίδιες δουλειές. Ακόμα και οι βασιλιάδες ασχολούνταν με γεωργικές, ποιμενικές και χειροτεχνικές εργασίες. Ο Οδυσσέας μάλιστα καυχιόταν για τη δύναμη και την επιδεξιότητά του στο όργωμα, στο κόψιμο του χόρτου και στο θερισμό. Οι άντρες ασκούσαν όλα τα είδη των επαγγελμάτων στο σπίτι. Τα απαραίτητα για το νοικοκυριό αντικείμενα κατασκευάζονταν σε οικιακά εργαστήρια που υπήρχαν σε κάθε σπίτι.

Οι τεχνίτες δεν δούλευαν μόνο στα εργαστήριά τους αλλά και στις κατοικίες πλούσιων πελατών.

Οι δούλοι που ονομάζονταν δμώες και δμωίδες και αργότερα οικεοί, απασχολούνταν στα σπίτια είτε σαν υπηρέτες των κυρίων τους είτε στις ίδιες εργασίες με αυτούς. Οι δούλοι δεν θεωρούνταν στην ομηρική εποχή

σαν ζώα έλξεως ή σαν εργαλεία που μιλάνε. Ήταν μέλη της οικογένειας και η κοινή δουλειά με τους κυρίους τους οδηγούσε στην αμοιβαία στοργή. Είχαν την προσωπικότητά τους, παρόλο που ο κύριός τους είχε δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω τους. Το δικαίωμα αυτό βέβαια μπορούσε να εξασκηθεί από τον αρχηγό της οικογένειας και πάνω στη γυναίκα ή τα παιδιά του.

Οι δούλοι ήταν μια ιδιοκτησία που μπορούσε να παραχωρηθεί όχι μόνο με αγορά και πώληση, αλλά και με κάθε άλλη συναλλαγή. Μια γυναίκα μπορούσε να προσφερθεί σαν βραβείο σε αγώνες. Μια ή περισσότερες δούλες αποτελούσαν μέρος της προίκας, ενώ οι δούλες ήταν από τα πιο κοινά δώρα φιλοξενίας ή συμφιλίωσης.

Στην Κρήτη υπήρχαν δυο κατηγορίες δούλων. Οι χρυσώνητοι, που ήταν δούλοι των πόλεων και οι αφαμιώτες που ήταν αγροτικοί δούλοι. Αποτελούσαν είδος που κληρονομείται, είχαν όμως και δικαιώματα να έχουν περιουσία, να παντρεύονται και να χωρίζουν, να παρουσιάζονται στα δικαστήρια και ακόμα και να κληρονομήσουν τα αφεντικά τους σε περιπτώσεις που δεν υπήρχαν κληρονόμοι.

Άλλη τάξη εργαζομένων στην Ομηρική κοινωνία ήταν οι δημιουργοί. Αυτοί δεν εργάζονταν μόνο για την οικογένειά τους, αλλά και για το δημόσιο. Δημιουργοί ήταν οι κήρυκες, οι μάντεις, οι γιατροί, οι τραγουδιστές, οι τέκτονες, οι σιδηρουργοί και οι ξυλουργοί. Οι ελεύθεροι επαγγελματίες και τεχνίτες που χαρακτηρίζονταν σαν δημιουργοί ήταν όλοι ελεύθεροι άνθρωποι, τα επαγγέλματα αυτά μεταβιβάζονταν συνήθως με τις γνώσεις και την εμπειρία κληρονομικά στους απογόνους.

Πολύ κάτω από τους δημιουργούς είχε διαμορφωθεί μια κατώτερη τάξη εργατών: οι θήτες. Αυτοί ήταν ελεύθεροι άνθρωποι που νοικιάζονταν σαν μισθωτοί. Δεν είχαν στην ιδιοκτησία τους γη ούτε ήξεραν κάποια τέχνη. Χωρίς εστία δεν υπολογίζονταν για πολίτες και δεν

είχαν κανένα δικαίωμα. Προέρχονταν από απελεύθερους, από φυγάδες δούλους άλλων πόλεων, από εξόριστους και από τυχοδιώκτες. Ζούσαν με την επαιτεία ή με την ενοικίαση της εργασίας τους. Οι περισσότεροι μισθωτοί απασχολούνταν σε αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες.

Οι γυναίκες δούλευαν σαν υπηρέτριες και σαν τροφοί και όσον καιρό τους έμενε από τις υπηρετικές εργασίες ασχολούνταν με το γνέσιμο και την ύφανση. Τα μεγάλα σπίτια είχαν ένα μόνιμο προσωπικό από θήτες, υπηρέτριες και δούλος. Η αμοιβή της εργασίας συμφωνούνταν από πρι σε είδος. Αν όμως ο εργοδότης τους αθετούσε την υπόσχεσή του και δεν τους πλήρωνε, δεν είχαν να ελπίζουν σε βοήθεια και δικαιοσύνη από κανέναν. Η μόνη τους ελπίδα ήταν η καλή πίστη του εργοδότη τους. Για όσο διάστημα εργάζονταν σε δουλειές ίδιες με των δούλων, απολάμβαναν την ίδια υλική κατάσταση με αυτούς. Όταν τελείωνε ο χρόνος εργασίας που είχαν συμφωνήσει, ξαναεπέστρεφαν στη μάζα των επαιτών. Η ανωτερότητά τους από τους δούλους βρισκόταν στην ελευθερία τους, που όμως διακινδύνευε συνεχώς, γιατί οποιοσδήποτε ισχυρός μπορούσε να τους αιχμαλωτίσει και να τους πουλήσει για δούλους.

Με την ανάπτυξη της εμπορευματικής και χρηματικής οικονομίας και της δουλοκτησίας μεγάλωναν και οι ανισότητες στην κατοχή του πλούτου. Την εμφάνιση των νέων κοινωνικών σχέσεων περιέγραψε ο Ησίοδος που έζησε τον 8ο π.Χ. αιώνα. Ο Ησίοδος κατέκρινε την κοινωνική αδικία, έπλεξε το εγκώμιο της εργασίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης και αναπολούσε τις παλαιότερες εποχές, όταν όλοι εργάζονταν χωρίς να αδικούν.

Από το τέλος της Ομηρικής εποχής κυριάρχησε η αριστοκρατία. Οι μεγάλοι ιδιοκτήτες έπαψαν να εργάζονται χειρονακτικά οι ίδιοι, βοηθούμενοι από τα μέλη της οικογένειάς τους και μερικούς δούλους και θήτες. Το μοναδικό επάγγελμα που ταίριαζε στους ευγενείς ήταν του

πολεμιστή. Οι εξασκημένοι στα όπλα ευγενείς, με τους υπηρέτες τους, την πανοπλία τους και το άλογό τους, είχαν την ανωτερότητα στο πεδίο της μάχης, που την διατηρούσαν και στις περιόδους ειρήνης.

Η χειρονακτική εργασία προκαλούσε την περιφρόνηση εκείνων που από την εκμετάλλευσή της ζούσαν. Οι αντιλήψεις αυτές της αριστοκρατίας πέρασαν σιγά - σιγά και στους υπόλοιπους ελεύθερους πολίτες που περιφρονούσαν κάθε χειρονακτική εργασία δουλική. Η μεσαία τάξη περιλάμβανε τους αγρότες κατόχους κλήρων. Στην Αττική αυτούς τους ονόμαζαν ζευγίτες, γιατί είχαν το αναγκαίο ζευγάρι σοδιών ή ετήσιο εισόδημα 150-300 μεδίμων. Όσο όμως αυξανόταν η ζήτηση και τελειοποιούνταν τα εργαλεία, αυξάνονταν και ο αριθμός και η σημασία των δημιουργών. Η μεσαία τάξη συμπληρώθηκε από τους δημιουργούς και για πολύ καιρό πολέμησε τα πολιτικά προνόμια της αριστοκρατίας. Στην κατώτερη τάξη ανήκε το εξαθλιωμένο προλεταριάτο των θητών.

Στο τέλος του 8ου αιώνα, οι Σπαρτιάτες υποδούλωσαν τους Μεσσήνιους και τους υποχρέωσαν να δουλεύουν από κει και πέρα για αυτούς. Η κοινωνία στην Σπάρτη χωρίστηκε σε τρεις τάξεις στην κυρίαρχη τάξη των Δωριέων, στους περίοικους και στους είλωτες. Η κυρίαρχη τάξη ασχολούνταν μόνο με τον πόλεμο και την προετοιμασία του. Οι περίοικοι ζούσαν στα περίχωρα της Σπάρτης, ασχολούνταν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία, υποχρεώνονταν στην πληρωμή φόρων και σε στρατιωτική θητεία, αλλά δεν μπορούσαν να παντρεύονται με μέλη της άρχουσας τάξης. Τέλος, οι είλωτες ήταν κρατικοί δούλοι που είχαν περίπου τις ελευθερίες των μεσαιωνικών δουλοπάροικων. Μπορούσαν να παντρεύονται και να κάνουν όσα παιδιά ήθελαν, να καλλιεργούν τη γη με τρόπο που ήθελαν και να ζουν ανενόχλητοι, εφόσον πλήρωναν τακτικά το ενοίκιο της γης που όριζε η κυβέρνηση. Μερικοί από αυτούς ήταν υπηρέτες στις πόλεις, έπρεπε να συνοδεύουν τους κυρίους τους στον

πόλεμο κι αν πολεμούσαν κι αυτοί γενναία, υπήρχαν πιθανότητες να κερδίσουν την ελευθερία τους.

Παρόλο που οι Σπαρτιάτες είχαν αφήσει τόσες ελευθερίες στους ειλώτες, που θεωρούσαν κατώτερα όντα κι από τους κλέφτες και τους εγκληματίες και οι έφοροι ή η εξουσιοδοτημένη από αυτούς μυστική αστυνομία (κρυπτεία) είχαν το δικαίωμα να τους σκοτώνουν, τόσο αυτούς όσο και τους περιοίκους χωρίς δίκη. Με την κατάκτηση του δωρικού πληθυσμού, η Σπάρτη είχε κάνει την περιοχή στην οποία κυριαρχούσε, χώρα των 224.000 ειλώτων, των 120.000 περιοίκων και των 32.000 πολιτών.

Οι ειλώτες ήταν κρατικοί δούλοι παραχωρημένοι σε ιδιώτες. Ο κάθε ειλώτας είχε τον κύριό του που δεν μπορούσε όμως ούτε να τον αποπέμψει, ούτε να αυξήσει ή να μειώσει την οφειλή του. Ο ειλώτας δεν μπορούσε να αποσπασθεί από το κομμάτι γης του οποίου την καλλιέργεια είχε αναλάβει. Η πληρωτέα οφειλή δεν ήταν ανάλογη με την συγκομιδή, αλλά σταθερή και ήταν για όλους τους ειλώτες η ίδια. Το αντίστοιχο των ειλώτων στη Θεσσαλία ήταν οι πενέστες. Στην Αθήνα υπήρχαν από την εποχή του Σόλωνα οι εξής τάξεις: α) οι πεντακοσιομέδιμνοι, των οποίων το εισόδημα έφτανε τους πεντακόσιους μεδίμνους ή πεντακόσιες δραχμές, β) οι ιππείς των οποίων το εισόδημα βρισκόταν μεταξύ διακοσίων και πεντακοσίων μεδίμνων, γ) οι ζευγίτες των οποίων το εισόδημα ήταν μεταξύ διακοσίων και τριακοσίων μεδίμνων και δ) οι θήτες, δηλαδή όλοι οι άλλοι ελεύθεροι πολίτες με πολύ χαμηλό εισόδημα.

Ανάλογα με το εισόδημα και την περιουσία καθορίζονταν και οι φόροι αλλά και οι τιμές. Ο φόρος ιδιοκτησίας ήταν στην ουσία ένας κλιμακωτός φόρος εισοδήματος. Η τέταρτη τάξη ήταν τελείως απαλλαγμένη από την άμεση φορολογία. Μόνο η πρώτη τάξη είχε εκλογιμότητα στο αξίωμα του άρχοντα ή των στρατιωτικών διοικήσεων.

Η δεύτερη τάξη είχε το δικαίωμα να εκλέγεται στα κατώτερα αξιώματα και να υπηρετεί στο ιππικό. Η τρίτη τάξη είχε το προνόμιο να υπηρετεί στο βαριά οπλισμένο πεζικό, ενώ η τέταρτη τάξη αποτελούσε σε εμπόλεμη περίοδο τους λόχους του ελαφρού πεζικού ή υπηρετούσε στο ναυτικό. Το 480 π.χ. η τάξη των θητών αποτελούσε τα 2/3 του συνόλου των πολιτών.

Εκτός από τις 4 αυτές τάξεις των ελεύθερων πολιτών υπήρχαν άλλες 2 τάξεις που κατοικούσαν στην Αθήνα. Οι ξένοι κάτοικοι που ονομάζονταν μέτοικοι ή δούλοι. Οι μέτοικοι αποκλείονταν από την έγγαιο ιδιοκτησία και δεν μπορούσαν ούτε με μικτό γάμο να αποτελέσουν ρίζα πολίτη. Πλήρωναν τους φόρους, υπηρετούσαν στο στρατό σαν οπλίτες ή στο ναυτικό σαν ναύτες, η περιουσία τους προστατεύονταν όπως και των πολιτών, δεν είχαν όμως την ίδια νομική προστασία με τους πολίτες σαν πρόσωπα. Ασχολούνταν με τη βιοτεχνία και το εμπόριο. Επίσης σε όλα τα επαγγέλματα οι μέτοικοι ήταν περισσότεροι από τους πολίτες και από τους δούλους ξεχωριστά. Η τάξη των δούλων ήταν η τελευταία κατηγορία ανθρώπων που κατοικούσε στην Αθήνα, παρόλο που οι ελεύθεροι πολίτες δεν τους αναγνώριζαν ανθρώπους, αλλά για υποζύγια ή για εργαλεία που μιλούν. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, οι δούλοι στην Αθήνα περνούσαν καλή ζωή συγκριτικά με άλλους δούλους. Όπως μας πληροφορεί, στην Αθήνα δεν είχες δικαίωμα να χτυπήσεις ένα δούλο κι εκείνος δεν θεωρούσε τον εαυτό του υποχρεωμένο να παραμερίσει μπροστά σου. Εκεί ο άνθρωπος του λαού ή ο μέτοικος δεν ήταν καλύτερα ντυμένος από ένα δούλο.⁹

Στην Αθήνα μέχρι την εποχή του Σόλωνα, ένα από τα αίτια της δουλείας ήταν τα χρέη. Ο Σόλων το κατήγγησε όπως και το δικαίωμα να πουλούν οι πατέρες τα παιδιά τους. Οι Έλληνες σπάνια καταντούσαν δούλοι. Ο Πλάτωνας θεωρούσε άδικο " να υποδουλώνει κανείς

Ελληνικές πόλεις και να ανέχεται οι Έλληνες να γίνονται δούλοι άλλων Ελλήνων".

Η κυριότερη πηγή προμήθειας δούλων ήταν οι πόλεμοι. Δούλος μπορούσε να γίνει κι ένας μέτοικος ή ένας απελεύθερος που δεν μπορούσε να ξεπληρώσει τις υποχρεώσεις του. Οι δούλοι ήταν αντικείμενο κυριότητας που εξομοιώνονταν με όλα τα υπόλοιπα αντικείμενα της περιουσίας των πολιτών. Οι δούλοι δεν κατείχαν κατ' αρχήν τίποτα. Μπορούσαν όμως με την άδεια του δεσπότη τους να αποκτήσουν χρήματα και κάποια περιουσία. Αυτή δεν μπορούσαν ούτε να την πουλήσουν ούτε να την δωρίσουν ούτε να την αφήσουν σαν διαθήκη. Οι διατάξεις του ασιατικού νόμου δεν ίσχυαν γι αυτούς. Ο δούλος ήταν υπεύθυνος για τις πράξεις του ενώπιον του ποινικού νόμου, εκτός εάν ενήργησε κατά διαταγή του κυρίου του. Εάν κρινόταν ένοχος, τιμωρούνταν με σωματικές τιμωρίες, συνήθως μαστίγωμα, μια και δεν είχε περιουσία για να πληρώσει, ενώ ο κύριός του υποχρεωνόταν να αποζημιώσει τον αδικηθέντα ή να εγκαταλείψει τον δούλο του σ' αυτόν. Στην Αθήνα ο δούλος δεν είχε βέβαια τα δικαιώματα του πολίτη και νομική προσωπικότητα, θεωρούνταν όμως άνθρωπος και γι αυτό ο φόνος δούλου ισοδυναμούσε με ακούσιο φόνο, ακόμα και αν ήταν προμελετημένος. Ο φονιάς δικαζόταν στο δικαστήριο των Εφετών και τιμωρούνταν με εξορία. Εάν ο δούλος ανήκε σε άλλον ο φονιάς πλήρωνε στον κύριό του αποζημίωση διπλάσια της αξίας του.

Μονάχα σε μια περίπτωση ο αθηναϊκός νόμος καθόριζε ότι η ποινή για το φόνο δούλου θα είναι η ίδια με εκείνη που προβλεπόταν για το φόνο ελεύθερου ανθρώπου. Αν ο δολοφόνος διέπραξε το έγκλημα από φόβο μήπως ο δούλος αποκαλύψει τα κακά και επαισχυντα έργα του. Αυτό βέβαια μπορεί να γίνει κατανοητό αν αναλογιστούμε ότι σ' αυτή την περίπτωση ο φόνος δούλου ισοδυναμεί με επιβουλή εναντίον του

⁹ (Clande mosse' : "Η εργασία στην Ελλάδα και στη Ρώμη", σελ. 86

κοινωνικού συστήματος. Ο νόμος προστάτευε επίσης τους δούλους από την κακή συμπεριφορά του κυρίου τους. Βέβαια οι δούλοι δεν είχαν δικαίωμα να επιδιώξουν την τιμωρία του αδικήματος που τους έγινε, το είχε όμως οποιοσδήποτε πολίτης αντιλαμβανόταν την αδικία. Οι δικαστές μπορούσαν να καταδικάσουν αυτόν που αδικούσε το δούλο σε σωματική ποινή ή τις περισσότερες φορές σε πρόστιμο. Ο δούλος που ήθελε να αποφύγει τη σκληρότητα του κυρίου του μπορούσε να προσφύγει στο Θησείο, οπότε ο κύριός του ήταν υποχρεωμένος να τον πουλήσει.

Επειδή ο δούλος είναι μια ακριβή μηχανή που τροφοδοτείται κι όταν δεν λειτουργεί, καλλιεργητές και τεχνίτες είχαν μεγαλύτερο συμφέρον να αγοράζουν τα απόλυτα αναγκαία χέρια δούλων για τις τρέχουσες δουλειές και να νοικιάζουν συμπληρωματικά κι άλλα χέρια, όποτε υπήρχε κάποια εποχιακή ανάγκη. Επίσης σε απρόβλεπτες εξάρσεις της συζήτησης των παραγομένων προϊόντων ο επιχειρηματίας είχε συχνά μεγαλύτερο όφελος να προμηθεύεται δούλους πληρώνοντας νοίκι με τη μέρα, παρά να ακινητοποιεί ένα μεγάλο κεφάλαιο.

Από τον 4ο αιώνα π.χ. και μετά, η ενοικίαση δούλων αποτελεί ένα ξέχωρο επάγγελμα. Άλλοι είναι οι ιδιοκτήτες και άλλοι οι εργοδότες των δούλων, πολλές φορές μάλιστα τους παραχωρούν μαζί με το ακίνητο του οποίου αποτελούν μέρος (χειροτεχνία, μεταλλεία). Τέλος ο δούλος μπορούσε να ελευθερωθεί ή με την εξαγορά από τους συγγενείς του ή τους φίλους του ή με τις οικονομίες του να μαζέψει το τίμημα της ελευθερίας του ή μπορούσε ν' απελευρωθεί κι από το κράτος σαν ανταμοιβή των πολεμικών του υπηρεσιών, οπότε το κράτος αναλάμβανε και την αποζημίωση του κυρίου του ή τέλος μπορούσε να χαριστεί η ελευθερία στους πιστότερους δούλους ενός ελεύθερου πολίτη που τον πλησίαζε ο θάνατος. Όταν τα λεφτά που έδινε ο δούλος ή οι συγγενείς του δεν έφταναν το απαιτούμενο ποσό για την εξαγορά, ο κύριος μπορούσε να κάνει και πίστωση στο δούλο του, αρκούμενος σε μια

προκαταβολή των λύτρων. Το υπόλοιπο το ξοφλούσαν είτε δουλεύοντας, για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα δωρεάν στον κύριό τους, είτε ένα μέρος από τα μεροκάματά τους. Οι απελευθερώσεις δεν ήταν τόσο συχνές, αφού οι δουλοκτήτες δεν είχαν όφελος να απελευθερώσουν ένα δούλο, παρά μόνο αν τα λεφτά της εξαγοράς ήταν περισσότερα από το κόστος αντικατάστασης του δούλου ή αν με τα ίδια λεφτά μπορούσαν να πάρουν ένα πιο νέο και γερό δούλο. Τις απελευθερώσεις δεν τις αποφάσιζαν εύκολα ακόμα και για το λόγο ότι εμπεριείχαν τον κίνδυνο μειωμένης παραγωγικότητας από τον αντικαταστάτη του δούλου που θα απελευθερωνόταν. Η αξία του δούλου που έχαναν δηλαδή, ήταν γνωστή, ενώ η απόδοση ή η αξία του αντικαταστάτη του άγνωστη.

Δεν αποφάσιζαν λοιπόν τις απελευθερώσεις παρά μόνο από συναίσθημα, η μπροστά σε ένα μεγάλο ποσό. Οι απελεύθεροι εξομοιώνονταν στην Αθήνα με τους μετοίκους. Δεν πλήρωναν όμως μόνο το μετοίκιο που πλήρωναν όλοι οι μέτοικοι, αλλά πλήρωναν επιπλέον και τρεις οβολούς το χρόνο σαν ένδειξη της δουλικής τους προέλευσης.

Η μεγάλη μάζα των δούλων στην Αθήνα ασχολούνται με χειρονακτικές εργασίες, μερικοί όμως από αυτούς κατείχαν υπεύθυνες θέσεις στη βιομηχανία, το εμπόριο και τις επιχειρήσεις.

Εκτός από τους ιδιωτικούς δούλους υπήρχαν στην Αθήνα και οι κρατικοί δούλοι. Στο νομισματοκοπείο, στα ναυπηγεία της Ελευσίνας, στα δημόσια έργα και στις υπηρεσίες καθαριότητας χρησιμοποιούνταν κρατικοί δούλοι. Κρατικοί δούλοι όμως χρησιμοποιούνταν και σε υπηρεσίες τάξης και ασφάλειας. Οι τοξότες, οι αστυνομικοί, οι δήμοι, οι φύλακες των δημόσιων καταστημάτων, οι ελεγκτές των μέτρων και των σταθμών, οι κήρυκες, οι κλητήρες, οι γραφιάδες και οι λογιστές ήταν κρατικοί δούλοι.

Εκτός από τους δούλους στην Αθήνα δούλευαν, όπως αναφέρθηκε προηγούμενα, και οι απελεύθεροι και οι μέτοικοι. Οι καταστηματάρχες, οι χειροτέχνες, οι έμποροι και οι τραπεζίτες προέρχονταν σχεδόν εξ' ολοκλήρου από τις τάξεις που δεν είχαν δικαίωμα ψήφου. Οι πολίτες περιφρονούσαν και απέφυγαν τόσο τις χειρονακτικές εργασίες όσο και το εμπόριο. Οι Αθηναίοι πίστευαν πως ένας πολίτης πρέπει να είναι ελεύθερος από κάθε οικονομικό έργο, ώστε να έχει τον καιρό να ασχοληθεί με την φιλολογία, τη φιλοσοφία, την τέχνη, τον αθλητισμό και τη διακυβέρνηση της πόλης. Οι Αθηναίοι ήταν γνωστοί για την ηπιότητα και την ανθρωπιστική συμπεριφορά τους προς τους δούλους, γι αυτό και οι εξεγέρσεις δούλων σπανίζουν στην Αττική. Ο μέσος Έλληνας όμως δεν μπορεί να διανοηθεί μια πολιτισμένη κοινωνία χωρίς δουλεία.

Στην ελληνιστική περίοδο, από μια απογραφή που έκανε ο Δημήτριος ο Φαληρέας υπήρχαν στην Αθήνα 21.000 πολίτες, 10.000 μέτοικοι και 400.000 δούλοι. Με την αύξηση του αριθμού των αγροτικών και βιομηχανικών δούλων εξαπλώθηκαν και τα ανθρωπιστικά αισθήματα μεταξύ των ελευθέρων πολιτών σαν υποπροϊόν της φιλοσοφίας. Παράλληλα, λόγω της συμφερότερης απασχόλησης ελεύθερων εργατών που πληρώνονταν μόνον όταν τους χρειαζόνταν, ενώ τα έξοδα διατροφής του δούλου βάραιναν τον ιδιοκτήτη καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, οι περιπτώσεις χειραφετήσεων πολλαπλασιάζονταν. Έτσι ενώ η οικονομική παρακμή μειώνει τον αριθμό των δούλων, η ηθική πρόοδος βελτιώνει την κατάστασή τους. Οι δουλοκτήτες δεν χάνουν βέβαια από τις απελευθερώσεις, μια και εισέπρατταν τα λίτρα ή υποχρέωναν τους υπηρέτες τους να συνεχίσουν να τους υπηρετούν για ένα διάστημα, ή να τους ξοφλήσουν με δόσεις. Στην ελληνιστική εποχή, δεν πολλαπλασιάστηκαν μόνον οι σχετικές αντιδικίες για την πληρωμή των ημερομισθίων, αλλά άρχισαν και οι απεργίες. Οι εκπρόσωποι του κράτους επενέβαιναν στις εργατικές διαφορές ακόμα και πριν από την

έγγραφο τυπική καταγγελία και προσπαθούσαν να πείσουν τους μεν να μην κάνουν απεργία και τους δε να πληρώνουν στους εργάτες τα μεροκάματά τους χωρίς δίκη.

Στην ελληνιστική εποχή η ανισότητα στην κατανομή του πλούτου αυξήθηκε πάρα πολύ. Οι μισθοί δεν ακολουθούσαν το ρυθμό αύξησης των τιμών, ενώ ακολουθούσαν ταχύτατα την πτώση τους. Μπορούσαν να συντηρήσουν μόνο ένα άτομο με αποτέλεσμα να αυξάνεται συνέχεια η αγαμία, η φτώχεια και η ερήμωση. Η απασχόληση ήταν ακανόνιστη και χιλιάδες ανθρώπων εγκαταλείπανε τις πόλεις για να γίνουν μισθοφόροι στο εξωτερικό ή για να βρουν πόρους ζωής με τη γεωργία. Οι Αθηναϊκές κυβερνήσεις ανακούφιζαν τους φτωχούς παρέχοντας σιτάρι δωρεάν, ενώ οι πλούσιοι τους διασκέδαζαν μοιράζοντας δωρεάν εισιτήρια για το θέατρο, τις γιορτές και τους αγώνες. Μερικές κυβερνήσεις εθνικοποίησαν ορισμένες βιομηχανίες όπως η Πριήνη τις αλυκές, η Μίλητος τα υφαντουργεία, η Ρόδος την αγγειοπλαστική και άλλα. Οι κυβερνήσεις όμως πλήρωναν εξ ίσου χαμηλούς μισθούς, όπως και οι ιδιώτες εργοδότες και εκμεταλλεύονταν το ίδιο την εργασία των κρατικών δούλων. Το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών διευρύνονταν συνέχεια και η ταξική πάλη γίνονταν όλο και οξύτερη. Σε κάθε πόλη βασίλευε το ταξικό μίσος, που οδηγούσε σε εξέγερση, σφαγές, καταστολές, εξορίες και καταστροφές των περιουσιών. Όταν κέρδιζε η μια φατρία εξόριζε την άλλη και κατέσχε τις περιουσίες της. Όταν οι εξόριστοι κατάφερναν να ανακαταλάβουν την εξουσία εκδικούνταν και έσφαζαν τους εχθρούς τους. Με αυτόν τον τρόπο καταστράφηκαν και ερήμωσαν ολόκληρες πόλεις με αποτέλεσμα να εξασθενήσει η Ηπειρωτική Ελλάδα σε τέτοιο σημείο που να νικηθεί με ευκολία από την Ρώμη.

Στη Ρώμη εκτός από τους αριστοκράτες, πατρικίους και ιππείς υπήρχαν και οι εργαζόμενες τάξεις των πληβείων και των δούλων. Στους πληβείους περιλαμβάνονταν οι παλιοί ηττημένοι αυτόχθονες των λόφων

της πόλης που εμπλουτίζονταν σιγά -σιγά με απελεύθερους και νέους κατοίκους από άλλες υποδουλωμένες στους Ρωμαίους πόλεις. Ήταν τεχνίτες, έμποροι, χωρικοί και εργάτες.

Πολλοί απ' τους απογόνους των παλιών ηττημένων και υποταγμένων κατοίκων του Λατίου αποκαλούνταν πελάτες δηλαδή εξαρτιόνταν από έναν προστάτη που ανήκε στις ανώτερες τάξεις. Σε αντάλλαγμα για τη γη που τους έδινε να καλλιεργούν σαν δουλοπάροικοι και για την προστασία που τους παρείχε, υπηρετούσαν κάτω από τις διαταγές τους σε καιρό πολέμου και τον βοηθούσαν σε καιρό ειρήνης ψηφίζοντας στις συνελεύσεις σύμφωνα με τις επιθυμίες του.

Στο Ρωμαϊκό κράτος, η δουλεία ήταν αρχικά περιορισμένη. Η αυξανόμενη ανισότητα στη διανομή της γης όμως, μαζί με τη σταθερή αύξηση του αριθμού των αιχμαλώτων πολέμου, άνοιξε το δρόμο από τον 3ο π.Χ. αιώνα και μετά για τη χρησιμοποίηση δούλων σε μεγάλη κλίμακα.

Κατά την εποχή των βασιλέων, οι δούλοι ήταν λίγοι, κόστιζαν πολύ ακριβά και γι αυτό τους μεταχειρίζονταν με καλό τρόπο σαν κατώτερα μέλη των οικογενειών τους. Από τον 6ο π.Χ. αιώνα και μετά όταν η Ρώμη άρχισε τους κατακτητικούς πολέμους, οι αιχμάλωτοι πολέμου όλο και αυξάνονταν και πουλιόνταν σε μεγάλους αριθμούς, όχι μόνο στις πλούσιες αριστοκρατικές οικογένειες και στις τάξεις των επιχειρηματιών, αλλά ακόμα και στους Πληβείους. Έτσι ξέπεσε η θέση τους και η μεταχείρισή τους γίνονταν όλο και σκληρότερη, μια και η αντικατάστασή τους ήταν εύκολη και δυνατή σε πολύ χαμηλή τιμή. Κατά το 30 π.Χ. υπήρχαν 400.000 δούλοι στη Ρώμη, ενώ σ' ολόκληρη την Ιταλία ο αριθμός τους έφθανε το 1.500.000.¹⁰ Μερικοί Ρωμαίοι είχαν φτάσει να έχουν από 20.000 δούλους. Σύμφωνα με τη Ρωμαϊκή νομοθεσία, δούλος σημαίνει άνθρωπος που δεν είναι υποκείμενο δικαίου,

αλλά αντικείμενο. Δεν είναι πρόσωπο αλλά πράγμα, δεν είναι ευτελέστατος αλλά μηδέν. Η παρηγοριά της προσευχής τους ήταν απαγορευμένη, γιατί οι θεοί δεν αξίωναν να ακούν τα βάσανά τους. Ο κύριος είχε απόλυτη εξουσία πάνω στο δούλο του και μπορούσε να μεταχειρίζεται το σώμα, τις δυνάμεις και τη ζωή του όπως ήθελε. Είχε απεριόριστο δικαίωμα ζωής και θανάτου και μπορούσε ανάλογα με τις επιθυμίες του να τιμωρεί, να βασανίζει, να ακρωτηριάζει ή να σκοτώνει τους δούλους του χωρίς να είναι υπεύθυνος έναντι του νόμου.

Η αρρώστια, ιδίως η μακροχρόνια σήμαινε για το δούλο καταδίκη σε θάνατο από τον κύριό του, μια και τα έξοδα διατροφής του ήταν μεγαλύτερα από τα κέρδη που έφερνε η εργασία του. Οι πιο φιλόανθρωποι από τους κυρίους δεν σκότωναν τους αρρώστους δούλους τους αλλά τους εξέθεταν στο νησί του Τίβερη, από όπου μπορούσε να τους πάρει όποιος ήθελε δωρεάν.

Οι δούλοι χρησιμοποιούνταν στο εμπόριο, στη βιοτεχνία, στα ορυχεία και μεταλλεία στα ιδιωτικά νοικοκυριά και ιδίως στη γεωργία. Οι οικιακοί δούλοι είχαν πολύ μεγάλη ποικιλία ασχολιών. Ήταν προσωπικοί υπηρέτες, τεχνίτες, μάγειροι, κομμωτές, μουσικοί, ευνούχοι, οινοχόοι, γελωτοποιοί, καλλιτέχνες, γιατροί, συγγραφείς και φιλόσοφοι. Οι δούλοι που ασχολούνταν με πνευματικές εργασίες προέρχονταν από τους νικηφόρους πολέμους των Ρωμαίων με τους Έλληνες και συνέργησαν αποφασιστικά στην εξάπλωση της ελληνιστικής κουλτούρας μέσα στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Στον τομέα της εξόρυξης των μεταλλευμάτων, το κράτος ήταν ο ιδιοκτήτης όλων των ορυχείων της αυτοκρατορίας, τα οποία νοίκιαζε σε ιδιώτες που εκμεταλλεύονταν με μεγάλα κέρδη σπαταλώντας χιλιάδες ζωές δούλων. Στον τομέα της βιομηχανίας, ήδη από τον 60 π.Χ. αιώνα η υφαντουργία περνούσε την οικιακή χειροτεχνία στην τεχνική, στα σχέδια

¹⁰ Κώστας Λυμπερόπουλος " Η εργασία απ' τον αυταρχισμό στη συμμετοχή" σελ....

και στις βαφές. Στα εργοστάσια δούλευαν ελεύθεροι και δούλοι υφαντές, όχι μόνο για την τοπική αγορά αλλά και για εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο. Ο συναγωνισμός από την εργασία των δούλων κατέβαλε πολύ τα μεροκάματα των ελεύθερων εργατών και των τεχνιτών και εξανάγκασε το προλεταριάτο να ζει στην εξαθλίωση. Οι απεργίες κάτω από τέτοιες συνθήκες, ήταν σπάνιες, οι εξεγέρσεις όμως των δούλων ήταν συχνές. Οι ελεύθεροι εργάτες είχαν ενώσεις ή σωματεία που όμως σπάνια ασχολούνταν με τα μεροκάματα, τις ώρες και τις συνθήκες εργασίας.

Αυτά ήταν περισσότερο αδελφάτα με σκοπό την αμοιβαία βοήθεια μεταξύ των μελών. Τα σωματεία είχαν δική τους ιεραρχία αρχόντων, έναν ή περισσότερους προστάτες θεούς και πλούσιους άντρες ή γυναίκες που τα έπαιρναν υπό την προστασία τους σαν πάτρωνες χρηματοδοτώντας την κατασκευή και τον εξοπλισμό των αιθουσών τους, τους βωμούς τους, τις εκδρομές τους και τις διάφορες άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις τους. Οι περισσότεροι πλούσιοι που τα χρηματοδοτούσαν απέβλεπαν βέβαια να τα καταστήσουν πολιτικά τους όργανα.

Στην αρχή της Δημοκρατίας, η οικογένεια των χωρικών κατείχε για μια έκταση 20-30 στρεμμάτων ένα δύο δούλους. Από τότε όμως που άρχισαν οι κατακτητικοί πόλεμοι και άλλοι σκοτώθηκαν στις μάχες, άλλοι παράτησαν τα χωράφια τους για να εγκατασταθούν στις πόλεις και άλλοι είχαν συντριβεί από τα χρέη τους, άρχισαν οι μεγαλοκτηματίες να μεγαλώνουν τις περιουσίες τους αγοράζοντας τα χωράφια τους. Έτσι σχηματίστηκαν τα latifundia που ήταν επανδρωμένα με εκατοντάδες ή και χιλιάδες δούλους, οι οποίοι δούλευαν κάτω από την επίβλεψη του επιστάτη που κι αυτός πολλές φορές ήταν δούλος. Οι ιδιοκτήτες δεν ασχολούνταν προσωπικά με την εργασία, αλλά ζούσαν στις επαύλεις τους στα προάστια της Ρώμης.

Η κατάσταση αυτή που είχε αρχίσει από τον 4ο π.Χ. αιώνα δημιούργησε στο τέλος του 3ου αιώνα στην ύπαιθρο μια τάξη κολίγων βυθισμένων στα χρέη και στην πρωτεύουσα ένα ξεριζωμένο προλεταριάτο από ακτήμονες που εμπλούτιζε συνεχώς τον άνεργο άλλο, που το μόνο που ζητούσε από τη ζωή ήταν άρτος και θεάματα. Προς τα τέλη του 1ου μ.Χ. αιώνα, στα μειονεκτήματα της χαμηλής παραγωγικότητας της δουλικής εργασίας προστέθηκε και η αύξηση της τιμής αγοράς των δούλων, μια και η μη περαιτέρω επέκταση των κατακτητικών πολέμων μείωσε την προσφορά τους. Έτσι άρχισαν πολλοί ιδιοκτήτες μεγάλων κτημάτων, αντί να τα εκμεταλλεύονται με τους δούλους, να τα χωρίζουν σε μικρότερους κλήρους και να τα διαθέτουν σε ελεύθερους ενοικιαστές που πλήρωναν νοίκι για να εργάζονται σ' αυτά.

ΦΩΤΟ 3

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η παραγωγή στην Φεουδαρχική Κοινωνία

Η δουλοπαροικία άρχισε να διαμορφώνεται στο Ρωμαϊκό κράτος κατά τον 4ο μ.Χ. με την όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση της γης στα χέρια λίγων μεγαλοϊδιοκτητών. Παράλληλα η οικονομική καταστροφή των ελεύθερων γεωργών-μικροϊδιοκτητών γης τροφοδοτούσε τον άνεργο όχλο των πόλεων ή ανάγκαζε ένα μέρος από αυτούς να μισθώνουν από τους ιδιοκτήτες κομμάτια γης για καλλιέργεια ή να δούλευαν-ιδίως μετά το τέλος πλούσιων σε δούλους κατακτητικών πολέμων- σαν αγροτοεργάτες.

Ο Φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής ήταν πιο προοδευτικός και πιο εξελιγμένος τρόπος παραγωγής από το δουλοκτητικό, πρώτα απ' όλα γιατί οι συνθήκες εργασίας ήταν πιο ανθρώπινες και δεύτερον γιατί έδινε μεγαλύτερες δυνατότητες ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Ο δουλοπάροικος έχει το δικό του νοικοκυριό, τα δικά του εργαλεία παραγωγής, αναπτύσσει πρωτοβουλίες και δείχνει ενδιαφέρον για τη δουλειά του. Τη βάση των Φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής την αποτελούν η ιδιοκτησία του Φεουδάρχη πάνω στη γη και η όχι ολοκληρωτική ιδιοκτησία του πάνω στον εργαζόμενο. Ο δουλοπάροικος δεν είναι όπως ο δούλος ένα εργαλείο που μιλάει και ο αφέντης του δεν είχε το δικαίωμα να τον σκοτώνει, όπως το δούλο.

Παράλληλα με την αρχή της προσωπικής εξάρτησης, ουσιαστικό ρόλο για την οργάνωση της Φεουδαρχικής κοινωνίας έπαιζε και η αρχή της κληρονομιάς. Αυτή δεν αφορούσε μόνο την ατομική ιδιοκτησία, αλλά και τις βασικές κοινωνικές σχέσεις. Μαζί με τις κληρονομίες κληροδοτούνταν και η κοινωνική θέση. Ο γιος του δουλοπάροικου θεωρούνταν δουλοπάροικος, ενώ ο γιος του Φεουδάρχη δεν

κληρονομούσε μόνο το τσιφλίκι του πατέρα του, αλλά και τα προνόμια της τάξης του καθώς και τους δουλοπάροικους αγρότες.

Οι κυριότερες από τις υποχρεώσεις του δουλοπάροικου ήταν οι εξής:

1. Πλήρωνε κάθε χρόνο τρεις φόρους σε χρήμα: α) κεφαλικό φόρο στην κυβέρνηση μέσω του χωροδεσπότη, β) μικρή σταθερή πρόσοδο σε ποσοστά, γ) εισφορά που επιβαλλόταν αυθαίρετα από τον κύριο της γης.
2. Κάθε χρόνο παρέδινε το 1/10 της συγκομιδής ή του εισοδήματός του.
3. Πρόσφερε στον κύριό του πολλές μέρες δωρεάν εργασία (αγγαρεία). Οι χωροδεσπότες απαιτούσαν συνήθως τρεις μέρες και την εποχή του οργώματος ή του θερισμού μέχρι και έξι μέρες την εβδομάδα από έναν άνδρα κάθε σπιτιού.
4. Ο δουλοπάροικος ήταν υποχρεωμένος να αλέθει τα σιτηρά του, να ψήνει το ψωμί του, να κατασκευάζει τη μύρα του και να πατά τα σταφύλια του στο μύλο, στο φούρνο, στη δεξαμενή και στο πατητήρι του κυρίου του καταβάλλοντας την ανάλογη αποζημίωση.
5. Πλήρωνε φόρο για να αποκτήσει το δικαίωμα να ψαρεύει, να κυνηγά, ή να βόσκει τα ζώα του στα κτήματα του κυρίου του.
6. Σε περίπτωση πολέμου όφειλε να υπηρετήσει στα στρατιωτικά τμήματα του χωροδεσπότη.
7. Σε περίπτωση αιχμαλωσίας του κυρίου του ήταν υποχρεωμένος να συνεισφέρει για τη συγκέντρωση του ποσού των λίτρων.
8. Πλήρωνε φόρο στον κύριό του για όλα τα προϊόντα που μετέφερε για να τα πουλήσει στην αγορά ή στην εμποροπανήγυρη.
9. Δεν του επιτρεπόταν να πουλήσει τη μύρα του ή το κρασί του, παρά μόνο δύο εβδομάδες μετά την πώληση της μύρας ή του κρασιού του κυρίου του.
10. Πλήρωνε πρόστιμο σαν έστελνε το γιο του σε ιδρύματα ανώτερης παιδείας ή σε μοναστήρι, γιατί έτσι έχανε ο κύριος έναν εργάτη.

11. Ζητούσε τη συγκατάθεση του κυρίου του και πλήρωνε φόρο όταν αυτός ή τα παιδιά του παντρεύονταν πρόσωπα που δεν ανήκαν στο Φέουδο, γιατί έτσι ο κύριος έχανε τους απογόνους.

12. Το δικαίωμα στην πρώτη νύχτα επέτρεπε στον κύριο να απαιτήσει από τη μέλλουσα σύζυγο του δουλοπάροικου να περάσει την πρώτη νύχτα του γάμου του μαζί του. Σε μερικές περιπτώσεις ο δουλοπάροικος μπορούσε να εξαγοράσει τη γυναίκα του καταβάλλοντας στον κύριό του ένα χρηματικό ποσό. Το δικαίωμα στην πρώτη νύχτα ίσχυε στη Βαυαρία μέχρι τον 18ο αιώνα, ενώ σε μερικά αγγλικά Φέουδα ο κύριος επέβαλε πρόστιμο στο χωρικό του οποίου η κόρη είχε αμαρτήσει.

13. Εάν τα παιδιά του χωρικού που πέθανε δεν διέμεναν μαζί του τη στιγμή του θανάτου του, η περιουσία του περιερχόταν στον κύριο. Εάν κληρονόμος ήταν άγαμη κόρη, έπρεπε να παντρευτεί άντρα του ιδίου Φέουδου για να διατηρήσει την περιουσία του πατέρα της. Μετά το θάνατο του δουλοπάροικου, ο κύριος είχε το δικαίωμα να πάρει ένα ζώο ή ένα έπιπλο από την περιουσία του.

Τα κυριότερα καθήκοντα του χωροδεσπότη ήταν να εξασφαλίζει τη στρατιωτική προστασία των εδαφών και των ανθρώπων του, να οργανώνει τη γεωργία, τη βιοτεχνία και το εμπόριο στα εδάφη του και να υπηρετεί το βασιλέα ή το μονάρχη του στον πόλεμο. Η κατάρτιση της οικονομίας ύστερα από μεταναστεύσεις, εισβολές, διαρπαγές και πολέμους επέβαλε την τοπική ανεξαρτησία και την αυτάρκεια σε τρόφιμα και σε στρατιώτες. Εκείνοι που μπορούσαν να οργανώσουν την άμυνα και την καλλιέργεια έγιναν οι κύριοι της γης, ενώ η ιδιοκτησία και η εκμετάλλευση του εδάφους έγινε η αποκλειστική πηγή δύναμης και πλούτου. Έτσι άρχισε η εποχή της αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων που διήρκεσε μέχρι τη βιομηχανική επανάσταση.

Οι Φεουδαρχικές σχέσεις ιδιοκτησίας έδιναν μεγαλύτερες δυνατότητες στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, γιατί οι

εργαζόμενοι είχαν τα δικά τους νοικοκυριά και ήταν κάτοχοι ορισμένων μέσων παραγωγής. Έπρεπε λοιπόν να εξασφαλίσουν για τον εαυτό τους τα απαραίτητα μέσα διαβίωσης αφού εκπλήρωναν την υποχρέωσή τους για πρόσθετη εργασία στον Φεουδάρχη με τη μορφή της αγγαρείας ή του φόρου σε είδος ή του φόρου σε χρήμα.

Στις Φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής, ο αφέντης γλύτωνε με τους δουλοπάροικους από τη φροντίδα συντήρησης της εργατικής δύναμης, ενώ ο δουλοπάροικος έδειχνε ενδιαφέρον για τη δουλειά του, γιατί το επίπεδο της ζωής του μπορούσε να βελτιωθεί ανάλογα με την απόδοσή του.

Η εκμετάλλευση των δουλοπάροικων άλλαξε μορφές στην πορεία ανάπτυξης του Φεουδαρχισμού. Η γαιοπρόσοδος σε δουλειά (αγγαρεία) έδωσε τη θέση της στη γαιοπρόσοδο σε είδος κι αυτή με τη σειρά της έπαψε σιγά - σιγά να είναι η κυρίαρχη μορφή γαιοπροσόδου και άρχισε να αντικαθίσταται από τη γαιοπρόσοδο σε χρήμα, όταν η ανταλλαγή, το εμπόριο και το χρήμα απόκτησαν την αποφασιστική σημασία στην οικονομία.

Μέχρι το τέλος του Μεσαίωνα η βιοτεχνία παρέμεινε στο στάδιο της χειροτεχνίας. Οι τεχνίτες που εξυπηρετούσαν την τοπική αγορά (αρτοποιοί, σαπωνοποιοί, ξυλουργοί, σιδηρουργοί κ.λ.π.) ήταν ιδιοκτήτες των εργαλείων τους και των προϊόντων τους και παρέμειναν ελεύθεροι και ανεξάρτητοι. Οι περισσότεροι ασκούσαν το επάγγελμά τους στο σπίτι τους ή στα καταστήματά τους που βρίσκονταν δίπλα από το σπίτι τους. Οι περισσότερες οικογένειες εκτελούσαν εργασίες, τις οποίες σήμερα έχουν αναλάβει καταστήματα, εργαστήρια ή εργοστάσια (οικιακό σύστημα παραγωγής), δηλαδή έψηναν το ψωμί τους, ύφαιναν και έραβαν τα ρούχα τους ή επιδιόρθωναν τα παπούτσια τους. Στην οικιακή αυτή βιοτεχνική παραγωγή που γίνονταν με σκοπό τόσο τη χρήση ή κατανάλωση των προϊόντων από την οικογένεια, όσο και την ανταλλαγή,

η παραγωγικότητα ήταν πολύ μικρή, ο βαθμός όμως ικανοποίησης που προσέφερε η εργασία ήταν πολύ υψηλός. Κάθε εργαζόμενος δούλευε μέσα στην οικογένειά του, καθόριζε μόνος του τις εργάσιμες ώρες και τις ώρες ανάπαυσης, έβλεπε κάθε αντικείμενο που δούλευε με τα ίδια του τα χέρια να παίρνει οριστική μορφή, δεν ήταν μόνο τεχνίτης, αλλά και καλλιτέχνης, και η υπερηφάνεια που του έδινε η παραγωγή του τον ανύψωνε την προσωπικότητα και την εμπιστοσύνη στον εαυτό του.

Ο παλιός Ρωμαϊκός θεσμός των συντεχνιών που είχε αδρανήσει όλα τα χρόνια των βαρβαρικών επιδρομών και της γενικής φτώχειας που επακολούθησε, αναγεννήθηκε στο Μεσαίωνα τόσο στη Δύση, όσο και στη Βυζαντινή Αριστοκρατία, μετά την αναζωογόνηση της βιοτεχνίας και του εμπορίου.

Αρχικά, όλοι όσοι έκαναν την ίδια δουλειά- μαθητευόμενοι, καλφάδες και μαστόροι- ανήκαν στην ίδια συντεχνία, γιατί η απόσταση ανάμεσα στον εργάτη και το αφεντικό του δεν ήταν πολύ μεγάλη. Ο μαθητευόμενος και ο κάλφας έμεναν μαζί με το αφεντικό τους, έτρωγαν το ίδιο φαγητό, έπαιρναν την ίδια μόρφωση και πίστευαν στα ίδια πράγματα. Μέσα στις συντεχνίες υπήρχαν διαβαθμίσεις, σε κάθε βαθμίδα όμως επικρατούσε απόλυτη ισότητα και τα σκαλοπάτια για την κορυφή της ιεραρχίας δεν ήταν απρόσιτα στους εργάτες, γιατί ήταν ο κανόνας και όχι η εξαίρεση ο μαθητευόμενος κι ο κάλφας να γίνουν μια μέρα ανεξάρτητοι μαστόροι. Αργότερα, όταν άρχισε να γίνεται όλο και δυσκολότερο να γίνει εργάτης αφεντικό, δημιουργήθηκαν ξεχωριστές ενώσεις καλφάδων.¹¹

Στη βάση της ιεραρχίας των συντεχνιών βρίσκονταν οι μαθητευόμενοι. Τον μαθητευόμενο ηλικίας 10-12 χρονών τον παρέδιδαν οι γονείς του στον αρχιτεχνίτη για να ζήσει μαζί του για μια περίοδο που έφτανε μέχρι και τα 12 χρόνια και να τον υπηρετεί όχι μόνο στο

εργαστήριο, αλλά και στο σπίτι. Σε αντάλλαγμα ο μαθητευόμενος έπαιρνε τροφή, ενδυμασία και επαγγελματική εκπαίδευση. Κατά τα τελευταία χρόνια της υπηρεσίας του, του παρέχονταν τα εργαλεία και μισθός, τελικά δε ένα χρηματικό ποσό που θα τον βοηθούσε στα πρώτα του βήματα. Εάν δραπέτευε, τον ξαναγυρνούσαν στον κύριό του και του επέβαλαν ποινή, ενώ εάν συνέχιζε την αδιαφορία τον διέγραφαν για πάντα από το επάγγελμα. Για να συμπληρώσει τις γνώσεις του δούλευε λίγα χρόνια σε διάφορους τεχνίτες σαν ημερομίσθιος εργάτης. Μετά δυο τρία χρόνια εάν είχε μαζέψει χρήματα για να ανοίξει δικό του κατάστημα περνούσε από εξετάσεις μπροστά από τα αρμόδια μέλη της συντεχνίας του. Εάν πετύχαινε γινόταν κι αυτός μάστορας -τεχνίτης. Γύρω στο τέλος του Μεσαίωνα, ο υποψήφιος έπρεπε να υποβάλλει στους αρχηγούς της συντεχνίας ένα ολοκληρωμένο έργο του για να κριθεί η ικανότητά του.

Μετά τις ανακαλύψεις και τις κατακτήσεις νέων αγορών, την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και τη συγκέντρωση μεγάλων κεφαλαίων, τόσο οι συντεχνίες των εμπόρων, όσο και των βιοτεχνών έχασαν την κυριαρχία της αγοράς και κατά συνέπεια την κυριαρχία των όρων εργασίας. Η διαμόρφωση των τιμών δεν αφηνόταν πια στη φροντίδα των συντεχνιών. Το "δίκαιο τίμημα" που καθόριζαν οι ίδιες παραχώρησε τη θέση του στη τιμή της αγοράς. Ολόκληρη η σύνθεση της συντεχνίας ήταν τέτοια που να ταιριάζει σε μικρή τοπική αγορά. Όταν η αγορά έγινε εθνική και μετά διεθνής, η συντεχνία δεν μπορούσε πια να ανταποκριθεί στις ανάγκες της. Η βιομηχανική επανάσταση κατέστρεψε τις συντεχνίες στην Αγγλία με την αργή αναγκαιότητα της οικονομικής εξέλιξης, ενώ στη Γαλλία η επανάσταση τις κατήργησε με μιας σαν εμπόδια της ελευθερίας και της αξιοπρέπειας της εργασίας.

Ο εθνικισμός άρχισε σιγά-σιγά να καταργεί τον τοπικισμό και για το λόγο ότι τα συμφέροντα των μεσαίων τάξεων ήταν συνυφασμένα με

¹¹ Ρηγίνος Δ. Θεοχάρης: "Αρχαία και Βυζαντινή Οικονομική Ιστορία" σελ. 163.

μια ισχυρή κεντρική κυβέρνηση κι ένα ευρύτερο πεδίο για οικονομικές δραστηριότητες. Οι αστοί υποστήριζαν οικονομικά τον βασιλιά για να φτιάξει ισχυρό μισθοφορικό στρατό και να τους απαλλάξει από τα ληστρικά στρατεύματα των Φεουδαρχών.

Ενώ δηλαδή στο μεσαίωνα η εξουσία του βασιλιά ήταν πολύ ασθενική και των Φεουδαρχών βαρόνων ήταν τέτοια που να τους παρέχει μεγάλο βαθμό ανεξαρτησίας, στην αναγέννηση ισχυροποιήθηκε η ισχύς του βασιλιά σε βάρος αυτής των τοπικών ηγεμόνων. Άρχισε η εποχή μας ισχυρής κεντρικής εξουσίας που βρέθηκε επικεφαλής ενός ενωμένου βασιλείου.

Η εξουσία των Φεουδαρχών συντρίφθηκε τελείως στις πόλεις και άρχισε να εξασθενίζει και στην ύπαιθρο γιατί έχαναν μεγάλα μέρη από τα κτήματά τους και τους δουλοπάροικους τους. Ήδη από το 12ο μ.Χ. αιώνα, οι πόλεις που είχαν ανάγκη εργατικών χεριών καλούσαν όλους τους χωρικά των γειτονικών χωρών να κατοικήσουν μέσα από τα τείχη σαν ελεύθεροι. Άλλες πάλι πλήρωναν μεγάλα χρηματικά ποσά στους Φεουδάρχες χωροδеспότες για να τους πείσουν να απελευθερώσουν τους δουλοπάροικους τους και να τους επιτρέψουν να εγκατασταθούν στην πόλη. Όσοι δουλοπάροικοι δεν δραπέτευαν και παρέμεναν στα Φέουδα, άρχισαν να δυστροπούν με την καταβολή των καθιερωμένων Φεουδαλικών εισφορών. Κατά το πρότυπο των συντεχνιών των πόλεων σχημάτιζαν αγροτικές αδελφότητες και ορκίζονταν να αρνηθούν την καταβολή των Φεουδαλικών εισφορών. Σε πολλές πόλεις σημειώθηκαν επανειλημμένες εξεγέρσεις. Οι Φεουδάρχες συναντούσαν όλο και μεγαλύτερες δυσκολίες στην εκμετάλλευση της εργασίας των δουλοπάροικων. Η αυξανόμενη αντίσταση απαιτούσε όλο και πιο δαπανηρή επιβολή και επίβλεψη. Για να κρατήσουν τους χωρικούς που είχαν τη δυνατότητα να την εξαγοράσουν με τις οικονομίες τους. Τα κτήματα τα παραχωρούσαν σε ελεύθερους χωρικούς έναντι ενοικίου σε

χρήμα και στα εργαστήριά τους χρησιμοποιούσαν ελεύθερους εργάτες. Από το 12ο μέχρι το 16ο αιώνα τα Φέουδα κατατμήθηκαν σε μικρά τμήματα και η δουλοπαροικία παραχώρησε τη θέση της στην ιδιοκτησία ανεξάρτητων χωρικών, ενώ παράλληλα η ελευθερία και η τεράστια διεύρυνση της αγοράς των γεωργικών προϊόντων αποτέλεσαν ισχυρό κίνητρο για τη βελτίωση των μεθόδων καλλιέργειας των εργαλείων και της ποιότητας των προϊόντων.

Τα θεμέλια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μπήκαν πολύ πριν τη βιομηχανική επανάσταση στην περίοδο της πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου που προηγήθηκε. Οι παράγοντες της πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου ήταν τα πλούτη των εμπόρων και τοκογλύφων του Μεσαίωνα που επέτρεψαν στους απογόνους τους την οργάνωση κεφαλαιοκρατικών επιχειρήσεων, η κατάκτηση της Αμερικής, η εκμετάλλευση των αποικιών και η εκμετάλλευση της εργασίας των μαύρων σκλάβων. Η οργάνωση της εργασίας στις επιχειρήσεις που δούλευαν σκλάβοι δεν στηριζόταν, όπως στις υπόλοιπες καπιταλιστικές επιχειρήσεις, στην αρχή του ορθολογισμού, αλλά στην αρπακτική εκμετάλλευση όσο το δυνατόν περισσότερων προϊόντων από κάθε εργάτη, ακόμα και πέρα από τα όρια της Φυσικής τους αντοχής και της δυνατότητας αναπλήρωσης της εργατικής του δύναμης, αδιαφορώντας πλήρως για τη φυσική του εξουθένωση.

Η πειθαρχία στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις της μητρόπολης βασιζόταν στον εκβιασμό του θανάτου από πείνα, ενώ η πειθαρχία στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις των αποικιών που δούλευαν σκλάβοι στηριζόταν στην τρομοκρατία του μαστιγίου και της κρεμάλας.

Παράλληλα, άρχισε να επικρατεί μια νέα ηθική εργασίας και ένα νέο επαγγελματικό ήθος που βασιζόταν στην άποψη ότι η επαγγελματική και επιχειρηματική επιτυχία είναι ηθικά επιβεβλημένη, μια και αποτελούσε απόδειξη θρησκευτικότητας. Οι φτωχοί θεωρούνταν άξιοι

της μοίρας τους, αφού αυτή υποτίθεται ότι ήταν αποτέλεσμα της τεμπελιάς τους και της σπάταλης ζωής τους. Έτσι θεωρήθηκε σύμφωνο με την ηθική και το να εργάζονται γυναίκες και τα παιδιά σε μια χρήσιμη απασχόληση έξω από το σπίτι τους.

Οι όροι εργασίας άρχισαν να καθορίζονται από τους κανονισμούς εργασίας από το 1349, όταν βγήκε ο πρώτος κανονισμός εργασίας στην Αγγλία επί Εδουάρδου του Γ'. Την εποχή εκείνη είχε πέσει πανούκλα που αποδεκάτισε τον πληθυσμό μειώνοντας έτσι την προσφορά εργατικών χεριών και αυξάνοντας την τιμή τους οπότε ο κανονισμός ήταν απαραίτητος για τον καθορισμό των ανώτατων ημερομισθίων και των ωρών εργασίας.

Απαγορεύτηκε με ποινή φυλάκισης να πληρώνεται μισθός ανώτερος από το νόμιμο, αλλά η αποδοχή ανώτερου μισθού τιμωρούνταν αυστηρότερα από την πληρωμή του. Ένας κανονισμός εργασίας του 1360 έδινε το δικαίωμα στα αφεντικά να επιβάλλουν με σωματικό εξαναγκασμό την εργασία με το νόμιμο μισθολόγιο.

Προς το τέλος του 15ου και καθ' όλη τη διάρκεια του 16ου ίσχυσαν σε όλη τη Δυτική Ευρώπη νομοθεσίες ενάντια στην αλητεία. Οι άνεργοι και φτωχοί τιμωρούνταν για την κατάντια τους. Το 1530 προβλεπόταν άδεια ζητιανιάς για τους γέρους και ανίκανους, ενώ για τους νέους και γέρους αλήτες προβλεπόταν μαστίγωμα και φυλάκιση στην πρώτη σύλληψη, μαστίγωμα και κόψιμο του αυτιού στη δεύτερη και θάνατος στην τρίτη.

Σύμφωνα με ένα κανονισμό που βγήκε τον πρώτο χρόνο της βασιλείας του Εδουάρδου του Στ', όταν κάποιος αρνείται να εργαστεί εκδικάζεται σαν δούλος σ' αυτόν που θα τον καταγγείλει σαν τεμπέλη. Απομάκρυνση από την εργασία για 14 ημέρες σήμαινε ισόβια καταδίκη σε δουλεία, ενώ η δραπέτευση σήμαινε καταδίκη σε θάνατο. Τα παιδιά των αλητών μπορούσε να τα κρατήσει οποιοσδήποτε εργοδότης σαν

μαθητευόμενος (τα αγόρια μέχρι 24 χρόνων και τα κορίτσια μέχρι 20) και να τα εξαναγκάζει σε εργασία με το μαστίγιο.

Στο οικογενειακό σύστημα παραγωγής που εμφανίστηκε γύρω στο 16ο αιώνα, η παραγωγή γινόταν στο σπίτι, όπως και στο οικιακό σύστημα που επικρατούσε μέχρι τις αρχές του Μεσαίωνα. Στο οικιακό σύστημα, όμως η παραγωγή γινόταν από τα μέλη της οικογένειας για δική τους κατανάλωση, ενώ στο οικοτεχνικό σύστημα η παραγωγή γινόταν από μαστόρους και τεχνίτες που είχαν στην κατοχή τους τα εργαλεία παραγωγής και επεξεργάζονταν τις πρώτες ύλες που τους διένειμαν οι κεφαλαιοκράτες.

Το οικοτεχνικό σύστημα παραγωγής συνυπήρχε με τη μανιφακτούρα (χειροτεχνικό εργαστήριο). Ο κεφαλαιούχος στην μανιφακτούρα δεν ευθύνεται μόνο για την προμήθεια των υλικών και τη διάθεση των προϊόντων, αλλά και για τη διαδικασία της παραγωγής, αναλαμβάνοντας και τη διεύθυνση της παραγωγικής λειτουργίας του εργαστηρίου. Ο μισθωτός εργάτης της μανιφακτούρας, σε αντίθεση με τον ανεξάρτητο μάστορα- χειροτέχνη δεν παράγει μόνος του το τελικό εμπόρευμα. Σε εμπόρευμα μετατρέπεται το κοινό προϊόν της εργασίας πολλών εργατών. Η μανιφακτούρα με την λεπτομερειακή διαίρεση και καταμερισμό της εργασίας και την προσαρμογή των εργαλείων σε εξειδικευμένες λειτουργίες των εργατών, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την άνοδο της παραγωγικότητας και για τον επιτυχή συνδυασμό πολλών απλούστατων εργαλείων που αποτέλεσαν αργότερα τις μηχανές.

Ο παλιός χειροτέχνης δεν φρόντιζε μόνο για την αγορά των πρώτων υλών και την παραγωγή των προϊόντων του, αλλά τα πουλούσε μόνος του στον πελάτη που τα είχε παραγγείλει. Στη συνέχεια ο χειροτέχνης δεν παρήγαγε για τον πελάτη, αλλά για την αγορά μέσω του εμπόρου που του έδινε την παραγγελία. Ο παλιός χειροτέχνης αντικαταστήθηκε από τον τεχνίτη του οικοτεχνικού συστήματος

παραγωγής που αμοιβόταν από τον κεφαλαιούχο με το κομμάτι. Αυτός δούλευε μεν με τα δικά του εργαλεία, για την προμήθεια όμως των πρώτων υλών και τη διάθεση των προϊόντων που κατασκεύαζε φρόντιζε ο κεφαλαιούχος. Οι τεχνίτες του χειροτεχνικού εργοστασίου (μανιφακτούρας) που εργαζόταν με ξένα εργαλεία και έφτιαχναν ξένα προϊόντα, αντικαταστάθηκαν στη συνέχεια, μετά τη βιομηχανική επανάσταση, με ανειδίκευτους εργάτες που παρήγαγαν λόγω του καταμερισμού της εργασίας όλο και μικρότερο κομμάτι του τελικού προϊόντος. Η αλλοτρίωση του παραγωγού από το προϊόν του αυξανόταν σταδιακά μέχρι την ολοκλήρωσή της στη βιομηχανική παραγωγή.

Οι κριτικοί του οικονομικού συστήματος και των κοινωνικών σχέσεων της εποχής, όπως ο Θωμάς Μορ, ο Τομάζο Καμπανέλλα, ο Μορελλί, ο Μαρξ κ.α., επηρεασμένοι από τις ιδέες του Πλάτωνα και τη ζωή των πρώτων χριστιανών διατύπωσαν θεωρίες πρόωρες για την εποχή τους που δεν διαδόθηκαν αρκετά στις ευρύτερες λαϊκές μάζες και δεν καθόρισαν την ιδεολογία τους. Αποτέλεσαν όμως τους θεμέλιους λίθους πάνω στους οποίους στηρίχθηκαν οι μεταγενέστεροι ουτοπικοί σοσιαλιστές.

Φοτο 4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η ριζική επανάσταση στην οικονομική ζωή της κοινωνίας έγινε με το πέρασμα από τη μανιφακτούρα στη βιομηχανία, που άρχισε να γεννιέται στα τέλη του 18ου αιώνα και εξαπλώθηκε στις πιο σπουδαίες κεφαλαιοκρατικές χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Με βάση τη μηχανική παραγωγή εδραιώθηκε η κυριαρχία του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και μπήκε στην υπηρεσία του κεφαλαίου η επιστήμη, διευρύνοντας την εξουσία του ανθρώπου πάνω στους φυσικούς νόμους και ανοίγοντας καινούργιες δυνατότητες για την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Με τις μηχανές δόθηκε η δυνατότητά της με επιστημονικές μεθόδους εκμετάλλευσης των πηγών ενέργειας και της απελευθέρωσης της διαδικασίας παραγωγής από τα περιορισμένα πλαίσια της φυσικής αντοχής του ανθρώπινου σώματος.

Στην περίοδο αυτή έχουμε αλλαγή συνηθειών, νοοτροπίας και σχέσεων μεταξύ των εργοδοτών και των εργατών. Απασχολούνται ολοένα και περισσότερα άτομα, με συνέπεια να χάνεται η άμεση επαφή μεταξύ εργοδότη και εργάτη και έτσι ο εργάτης πια, αντιμετωπίζεται σαν μονάδα η οποία μετέχει σε μια διαδικασία της οποίας η αποτελεσματικότητα κρίνεται μόνο από τα κέρδη.

Επίσης, με τη βιομηχανική παραγωγή έχουμε και αλλαγή της σχέσης του εργάτη προς την δουλειά του. Σταμάτησε να΄ ναι ιδιοκτήτης των εργαλείων του. Ο έλεγχος των συνθηκών της εργασίας του είχε φύγει από τα χέρια του. Ήταν δυσαρεστημένος με τη δουλειά του. Η εξειδίκευση και ο καταμερισμός της εργασίας, τον κατάντησε να είναι μια συνεχής επανάληψη κάποιου μέρους της παραγωγικής διαδικασίας

κατά την οποία, το τελικό προϊόν εξέφραζε πια τη μαστοριά του. Από τεχνίτης που ήταν αρχικά, κατάντησε να είναι το συμπλήρωμα μιας μηχανής. Κατά τις αρχές του καπιταλισμού τα μεροκάματα ήταν πολύ χαμηλά εξαιτίας της μόνιμης ύπαρξης ενός εφεδρικού βιομηχανικού στρατού ανέργων, ενώ και οι ώρες εργασίας την εβδομάδα έφθαναν τις 84.

Η εργασία εκείνα τα χρόνια αμείβονταν, σε σχέση με το κόστος μιας ανθρώπινης ζωής σίγουρα πολύ χαμηλότερα απ' τα σημερινά επίπεδα, αλλά αρκετοί οικονομολόγοι του 18ου αιώνα υποδείκνυαν ακόμη χαμηλότερες αμοιβές για να αναγκάζονται έτσι οι εργάτες σε σταθερή και συνεχόμενη εργασία. Επικρατούσε η αντίληψη πως ο μόνος τρόπος για να διδαχθούν οι εργάτες την ευπρέπεια και την φιλοπονία, ήταν να εξαναγκασθούν να εργάζονται όλες τις ώρες που μπορούν να εξοικονομήσουν από τον ύπνο και την ξεκούραση για να προμηθεύονται τα πιο απαραίτητα για την επιβίωσή τους και πως ο μοναδικός λόγος που παρακινεί τους φτωχούς έτσι ώστε να φανούν χρήσιμοι στην κοινωνία είναι η ένδειά τους που πρέπει να ανακουφίζεται, όχι όμως και να θεραπεύεται. Έπρεπε δηλαδή ο εργάτης να κρατηθεί φτωχός, για να δείχνει και εργατικότητα. Γιατί αν μπορούσε να συντηρηθεί αν εργαζόταν τρεις ημέρες, θα απέφευγε να εργάζεται τις υπόλοιπες μέρες. Οι εργοδότες της εποχής είχαν πείσει τα Κοινοβούλια των χωρών τους πως οι εργασίες τους δεν θα μπορούσαν να συνεχιστούν και συγχρόνως να αντιμετωπιστεί ο ανταγωνισμός του εξωτερικού εκτός και αν τα μεροκάματα αφήνονται ελεύθερα να ρυθμιστούν από το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Ενώ δεν απαγορεύονταν οι οργανώσεις των εργοδοτών, κηρύχθηκε η παράνομη οργάνωση των εργοδοτών απ' τη Βουλή των Κοινοτήτων, με σκοπό να αυξηθεί το μεροκάματο, ή να μειωθεί η απαιτούμενη απ' τούς εργοδότες ποσότητα εργασία.

Οι συνθήκες ζωής και εργασίας των εργατών εκείνης της εποχής ήταν πανάθλιες. Επειδή τα μεροκάματα ήταν χαμηλά αναγκάζονταν και οι γυναίκες να δουλεύουν στα εργοστάσια με μισθούς που σπάνια ξεπερνούσαν το μισό της αντρικής αμοιβής.

Ο μεγάλος καταμερισμός της εργασίας που επέβαλλαν οι μηχανές έκανε δυνατή τη χρησιμοποίηση από τους Βιομηχάνους ανειδίκευτων γυναικών και παιδιών με αποτέλεσμα να πέσει το μέσο μεροκάματο. Λόγω του ότι εργαζόταν και η γυναίκα στα εργοστάσια, υπήρχε υπερεκμετάλλευσή της, αποδιοργανώνονταν όμως και η εργατική οικογένεια εκείνης της εποχής. Η μοίρα είχε προδιαγράψει για τα παιδιά της εργατικής τάξης να μην μπορούν να ολοκληρώσουν φυσιολογικά τη σωματική, ψυχική και πνευματική τους ανάπτυξη.

Σε ότι αφορά τα παιδιά, οι ενοριακές αρχές για να αποφεύγουν δαπάνες περίθαλψης των ορφανών και άπορων παιδιών τα παρέδιδαν ομαδικά στους βιομηχάνους, συνήθως ανά πενήντα ή εκατό. Συχνά παζάρευαν ότι ο εργοστασιάρχης θα δεχόταν κι ένα διανοητικά καθυστερημένο παιδί ανά είκοσι: Συνήθως δούλευαν με πειθαρχία, που επιβάλλονταν με χτυπήματα, δέκα με δεκατέσσερις ώρες στα περισσότερα εργοστάσια και σε ορισμένα που δεν σταματούσαν ποτέ τις μηχανές τους δούλευαν σε δωδεκάωρες βάρδιες. Οι βάρβαρες συνθήκες εργασίας και η κόπωση ήταν ολέθριες για την υγεία και την ανάπτυξη των μικρών βιοπαλαιστών. Οι ασθένειες, οι ακρωτηριασμοί και οι θάνατοι από την ανθυγιεινή και επικίνδυνη ζωή τόσο μικρών παιδιών μέσα στα εργοστάσια, ήταν ο κανόνας.

Απ' τα τέλη του 18ου αιώνα άρχισε η κοινή γνώμη να εκδηλώνει τη δυσαρέσκειά της για την ανεξέλεγκτη εκμετάλλευση μικρών παιδιών από εργοστασιάρχες, παρόλο που υπήρχαν πολλοί υποστηρικτές των τελευταίων, που ισχυρίζονταν ότι η εργασία των μικρών παιδιών διαμορφώνει καλύτερα το χαρακτήρα τους, ενώ αντίθετα η παιδεία θα

έβλαπτε την ευτυχία τους μια και θα τους έδινε τη δυνατότητα να διαβάζουν ανατρεπτικά φυλλάδια κι έτσι να γίνουν απείθαρχοι στους ανωτέρους τους. Με ένα νόμο για τους μαθητευόμενους που ψηφίστηκε το 1802 μπήκε τέρμα στις πιο χτυπητές καταχρήσεις. Με αυτόν τον νόμο απαγορεύτηκε η νυχτερινή εργασία των παιδιών και περιορίστηκε η εργάσιμη μέρα των νεαρών μαθητευόμενων σε δώδεκα ώρες.

Η εξαθλίωση της εργατικής τάξης είχε φτάσει εκείνη την εποχή σε απερίγραπτα επίπεδα. Ο ραχιτισμός, η σύφιλη και η φυματίωση ρήμαζαν τους εργατικούς πληθυσμούς που κατανάλωναν άφθονο οινόπνευμα και θεωρούσαν την πορνεία των κοριτσιών σαν κανονικό τρόπο ζωής. Στην Ευρώπη του 1830 ένα στα πέντε παιδιά ήταν νόθο, ενώ ένα στα τρία παιδιά πέθαινε πριν από τα πέντε του χρόνια. Η κατάσταση αυτή που επικρατούσε-των εξαθλιωμένων μαζών- έκανε πολλούς αστούς και διανοούμενους της εποχής να εξεγερθούν ενάντια στην ισχύουσα ιδεολογία του φιλελευθερισμού.

Μια απ' τις πρώτες μορφές που πήρε η ταξική αντίσταση ήταν οι σύλλογοι "φιλίας και αλληλοβοήθειας". Σ' αυτούς, ένωναν οι εργάτες τις προσπάθειές τους για να αντιμετωπίσουν στηριγμένο στις δικές τους δυνάμεις την ανεργία, την αρρώστια, τα εργατικά ατυχήματα και τα γηρατειά.

Μια διαφορετική μορφή ταξικής οργάνωσης ήταν η οικονομική συνεργασία με τη μορφή των καταναλωτικών και παραγωγικών συνεταιρισμών. Μετά το 1820 και κάτω από την επίδραση που είχε το κίνημα του Ρόμπερτ Όουεν οι κοπερατίβες αναπτύχθηκαν σε μεγάλη κλίμακα. Συστηματικά, άρχισαν να λειτουργούν μετά το σχηματισμό της συνεργατικής του Rochdale στην Αγγλία το 1844. Οι εξαθλιωμένοι βρετανοί εργάτες όμως, δεν περιορίστηκαν σ' αυτές τις μορφές αντίστασης στην καπιταλιστική εκμετάλλευση. Σαν κύριο και υπεύθυνο της αθλιότητάς τους θεώρησαν ορισμένοι εργάτες εκείνης της εποχής τις

μηχανές. Πίστευαν πως αν κατάστρεφαν τις μηχανές, θα πάλευαν ενάντια στην πείνα και στη δυστυχία τους.

Αυτός που ηγήθηκε στο κίνημα ήταν ο Ned Ludd που είχε για ορμητήριό του το δάσος του Σέργουντ. Έτσι πλήθη εξεγερμένων εργατών που δρούσαν με οργανωμένο τρόπο, κατέστρεφαν και τα μηχανήματα, αλλά και ολόκληρα εργοστάσια. Αποφασίστηκε λοιπόν να ψηφίσει το Κοινοβούλιο για να προστατευτεί η περιουσία των βιομηχάνων, με ένα νόμο που όριζε την ποινή του θανάτου για όποιον κατέστρεφε μηχανή. Κατόπιν κάποιας πείρας οι εργάτες αποφάσισαν πως δεν έπρεπε να καταστρέφονται οι μηχανές. Οι εργάτες λοιπόν σαν λύση όλων αυτών βρήκαν το συνδικαλισμό. Οι εργάτες μέσα από τα συνδικάτα, και η υποστήριξή τους από προοδευτικούς διανοούμενους και αστούς είχε ως αποτέλεσμα να κατοχυρώνονται με νόμους όλο και περισσότερα δικαιώματά τους.

Το καθεστώς του ελεύθερου ανταγωνισμού που ίσχυε στον πρώιμο καπιταλισμό εμπεριέχονται μέσα στη φύση του και την άρνησή του εξελίχθηκε σε μονοπωλιακό ανταγωνισμό. Η εξέλιξη αυτή ήταν φυσική, μια και ο ανταγωνισμός μεταξύ άνισων οικονομικών μονάδων, οδηγεί στην εξαφάνιση των ασθενέστερων και στην ενδυνάμωση των ισχυρότερων οι οποίοι είτε εκμηδενίζουν, είτε απορροφώνται συνενώνονται με άλλους ισοδύναμους και γίνονται ακόμα ισχυρότεροι.

Αφού πέρασε η κρίση του 1873 άρχισε η μακρόχρονη περίοδος σταδιακής άρσης του ελεύθερου ανταγωνισμού με τη συγκέντρωση του κεφαλαίου σε τεράστιες επιχειρήσεις και τη συγκεντροποίησή του σε τραστ. Όταν επικρατούσε ο μονοπωλιακός καπιταλισμός ο ανταγωνισμός για την κατάκτηση μεγαλύτερου μεριδίου από την εθνική αγορά επεκτάθηκε σε διεθνές επίπεδο. Τα κράτη που προστάτευαν τις εθνικές επιχειρήσεις φρόντιζαν για τη διεύρυνση των αγορών και τη δημιουργία νέων επενδυτικών διεξόδων για αυτές στις αποικίες. Η εξαγωγή

κεφαλαίων γινόταν ουσιώδης ολοένα και περισσότερο για το σύστημα, όπως και η εξαγωγή εμπορευμάτων. Η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους του κεφαλαίου ξεπεράστηκε με τη διεθνοποίησή του. Εν τω μεταξύ δυνάμωσε και η οργανωμένη πάλη των εργατών ενάντια στην εκμετάλλευσή τους. Ο αριθμός των συνδικαλιζόμενων εργατών άρχισε ν' αυξάνεται σημαντικά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ν' αυξηθεί στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα το μέσο επίπεδο πραγματικής αμοιβής της εργασίας και να μειωθούν οι ώρες εργασίας. Η πάλη για το οκτάωρο επεκτάθηκε σε όλες τις προοδευμένες χώρες με συνέπεια να οδηγήσει (η πάλη) στα αιματηρά γεγονότα του Σικάγο.

Υπήρξε υπαλληλοποίηση μεγάλου μέρους της εργατικής τάξης και ταυτόχρονα άλλαξε και η αναλογία μεταξύ ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών. Η εκβιομηχάνιση έκανε δυνατή την απορρόφηση μέρους των απελευθερωμένων από κάθε επιχείρηση εργατικών χεριών σε άλλες Βιομηχανίες και κλάδους. Η όξυνση των ενδοϊμπεριαλιστικών αντιθέσεων μεταξύ των παλιών και των νέων δυναμικά ανερχομένων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων οδήγησε στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Στις μεγάλες Βιομηχανικές χώρες διαδόθηκαν και επικράτησαν οι ορθολογιστικές μέθοδοι οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας. Η ορθολογικοποίηση των μεθόδων εργασίας και η πρόοδος της τεχνολογίας οδήγησαν σε τεράστια άνοδο της παραγωγικότητας. Παραδείγματα της τεράστιας προόδου της τεχνολογίας και τις αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας μας δίνουν τα αποτελέσματα κάποιας έρευνας Αμερικάνων μηχανικών που μελέτησαν το φαινόμενο της "τεχνολογικής ανεργίας", της ανεργίας που προέρχεται από την όλο και μεγαλύτερη αυτοματοποίηση της μηχανής. Πριν από το 1914 η ανεργία ήταν παροδικό φαινόμενο μικρής σημασίας αφού ακόμα και σε περιόδους κρίσης δεν ξεπερνούσε ποτέ το 10%. Η αδυναμία επέκτασης των αγορών στο εξωτερικό, μια και δεν υπήρχαν πια αποικίες για

κατάκτηση και όσες υπήρχαν διεκδικούσαν την ανεξαρτησία τους, καθώς και η μείωση της αγοραστικής δύναμης στην εσωτερική αγορά κάθε ανεπτυγμένης οικονομίας, λόγω της επικράτησης των μεγάλων οικονομικών μονάδων, της χρεωκοπίας των μικρών, με κυριότερο επακόλουθο την αύξηση της ανεργίας, οδήγησαν στις οικονομικές κρίσεις του μεσοπολέμου.

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ξέσπασαν τρεις οικονομικές κρίσεις: το 1919-1922 το 1929-1933 και το 1937-1938. Η εντονότερη ήταν η κρίση του 1929-1933, κατά την οποία η βιομηχανική παραγωγή σε ολόκληρο τον κεφαλαιοκρατικό κόσμο μειώθηκε και επομένως περιορίστηκε και ο τζίρος του παγκόσμιου εμπορίου. Η βιομηχανική κρίση που δημιουργήθηκε αυτή την περίοδο επιδεινώθηκε από το κρακ που υπήρξε στο χρηματιστήριο και από τον πανικό που ακολούθησε και επομένως ανατράπηκαν όλες οι προσπάθειες συγκράτησης της κατάστασης. Το χρηματιστηριακό κραχ της Νέας Υόρκης είχε πολύ γρήγορα αλυσιδωτές αντιδράσεις σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες, μια και οι ΗΠΑ δεν μπορούσαν να συνεχίσουν τις πιστώσεις τους προς την Ευρώπη. Οι άνεργοι σε ολόκληρο τον κόσμο άρχισαν ολοένα ν' αυξάνονται. Η παρουσία ενός μεγάλου βιομηχανικού στρατού από άνεργους και ενός πλεονάσματος αγροτικού πληθυσμού, ενίσχυε τη δύναμη των εργοδοτών.

Εξαλείφθηκαν οι εργατικές οργανώσεις και οι εργοδότες εντατικοποίησαν την εργασία τους, απολύοντας συγχρόνως όσους απ' τους ανειδίκευτους εργάτες δεν μπορούσαν ν' ακολουθήσουν τους ρυθμούς εργασίας που επέβαλαν οι πιο δραστήριοι εργάτες. Οι κυβερνήσεις προσπάθησαν ν' αντιμετωπίσουν την ανεργία, δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας. Υπήρξε βέβαια κρατικός παρεμβατισμός κατά την ρύθμιση της οικονομίας, η οποία είχε οδηγηθεί στο χάος απ' τη δράση της ελεύθερης επιχείρησης. Γενικότερα, έγιναν

αρκετά ανοίγματα για την καλύτερευση της οικονομικής κατάστασης Μ' αυτό τον τρόπο, κατά τη διάρκεια των χρόνων του μεσοπολέμου, σταθεροποιήθηκαν οι εθνικές οικονομίες. Όμως με τις προσπάθειες σωτηρίας των εθνικών οικονομιών και τον επακόλουθο εθνικισμό, αντιθέτως, ενισχύθηκε η αποδιάρθρωση της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας που οδήγησε στο Β' παγκόσμιο πόλεμο. Αργότερα ακολούθησαν κάποια προγράμματα για την εξάλειψη της ανεργίας. Αν και δεν τα κατάφερε να εξαλειφθεί η ανεργία μειώθηκε όμως αισθητά.

Στη Γαλλία, η κυβέρνηση Μπλουφ, αυξάνει τους μισθούς μέχρι 15%. Ψηφίστηκαν νόμοι που πρόβλεπαν άδειες μετ' αποδοχών, άρχισαν διαπραγματεύσεις για τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων με τις πιο αντιπροσωπευτικές εργατικές ενώσεις, αντιπρόσωποι των εργατών εκλέχτηκαν σε επιχειρήσεις που απασχολούσαν πάνω από 10 μισθωτούς και τέλος ο νόμος που καθόριζε την εβδομάδα των 40 ωρών βοήθησε στην απορρόφηση της ανεργίας. Στη μείωση της ανεργίας συνέβαλαν επίσης ο νέος στρατιωτικός νόμος που επέβαλε τη διετή στρατιωτική θητεία η απασχόληση στους σιδηροδρόμους 80.000 συμπληρωματικών εργατών και η παραγωγή όπλων. Όμως το πείραμα του Μπλουμ, απέτυχε στα περισσότερα σημεία του, γιατί δεν πραγματοποίησε τις απαραίτητες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που ήταν αναγκαίες για να πετύχει η νέα πολιτική. Στο τέλος του 1936 οι τιμές υψώθηκαν τόσο, έτσι ώστε οι εξαγωγές ήταν πια αδύνατες, η υποτίμηση του Φράγκου έγινε πολύ αργά και σε ποσοστό μεγαλύτερο απ' όσο χρειαζόταν με αποτέλεσμα να διαρρέουν κεφάλαια στο εξωτερικό. Στο τέλος, η κυβέρνηση αποφάσισε να αναστείλει τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και έπεσε όταν δεν της παραχωρήθηκαν οι οικονομικές εξουσίες που απαιτούσε ο αγώνας ενάντια στην κερδοσκοπία. Στην Αγγλία, που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια της κρίσης αυστηρά μέτρα αντιπληθωρισμού, πραγματοποιήθηκαν σημαντικές οικονομίες στον προϋπολογισμό της. Το

Σεπτέμβριο του 1931 η λίρα υποτιμήθηκε, πριν απ' την υποτίμηση των υπόλοιπων νομισμάτων, με αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση των Αγγλικών εξαγωγών, την αύξηση της παραγωγής και τη μείωση της ανεργίας. Έτσι σε όλες τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες έγιναν, στο διάστημα του μεσοπολέμου, προσπάθειες ξεπεράσματος των κρίσεων και σταθεροποίησης του συστήματος με τον εντονότατο κρατικό παρεμβατισμό. Μ' αυτόν προσπάθησαν όλες οι κυβερνήσεις της εποχής να αναζωογονήσουν την οικονομία τους, ν' αυξήσουν την παραγωγή τους και να μειώσουν την ανεργία που είχε φτάσει σε επικίνδυνα για το σύστημα ύψη. Σαν μέσα γι αυτά χρησιμοποιήθηκαν κυρίως οι υποτιμήσεις των νομισμάτων, η τελωνειακή προστασία των εγχώριων προϊόντων, οι επιδοτήσεις και το ντάμπινγκ των εξαγωγών, τα δημόσια έργα και οι τεράστιες παραγγελίες από το κράτος ειδών εξοπλισμού. Η αναζήτηση πηγών πρώτων υλών και διεξόδων αγορών, οδήγησε τη Γερμανία, την Ιταλία και την Ιαπωνία να επιδιώξουν από τις υπόλοιπες ιμπεριαλιστικές χώρες το ξαναμοίρασμα του κόσμου.

Όταν ξεκίνησε ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος, δεν είχε ξεπεραστεί η υποαπασχόληση του παραγωγικού δυναμικού και οι άνεργοι είναι πια ένας μόνιμος στρατός ανέργων. Οι άνεργοι απορροφώνται απ' τις μάχιμες στρατιές των αντιπάλων. Έτσι, η ανεργία αντιμετωπίστηκε με το θάνατο 16 εκατ. μάχιμων και 30 εκατ. ανθρώπων απ' τον άμαχο πληθυσμό. Μετά το τέλος του πολέμου, ο καπιταλισμός διαφοροποιήθηκε απ' τον προπολεμικό με την εκμηχάνιση της γεωργίας, με την εκβιομηχάνιση μεγάλου μέρους της γεωργικής παραγωγής με την επέκταση της αυτοματοποίησης στη Βιομηχανία και με την εκμηχάνιση και αυτοματοποίηση του τριτογενούς τομέα της οικονομίας με τη βοήθεια της Κυβερνητικής και της Μικροηλεκτρονικής.

Κύριο χαρακτηριστικό της μεταπολεμικής παγκόσμιας οικονομίας είναι και το γεγονός ότι όλο και μεγαλύτερο ποσοστό του διεθνούς

εμπορίου αφορά ενδοεπιχειρησιακές ανταλλαγές μεταξύ των πολυεθνικών επιχειρήσεων, των οποίων ο προγραμματισμός των αγορών, της παραγωγής, των πωλήσεων και των επενδύσεών τους δεν συμβιβάζεται αναγκαστικά με τους οικονομικούς προγραμματισμούς των χωρών μέσα στις οποίες αυτές δρουν και αναπτύσσονται. Οι επιχειρήσεις των βιομηχανικά αναπτυγμένων χωρών ξεπερνούν τα εθνικά σύνορα επιδιώκοντας με την πολυεθνικοποίησή τους να βρουν επενδυτικές διεξόδους να βελτιώσουν τη διεθνή ανταγωνιστικότητά τους με την ελαχιστοποίηση του κόστους τους και να εξασφαλίσουν αγορές για τα προϊόντα τους. Στην εποχή μας τα σύνορα του εθνικού κράτους είναι πολύ μικρά για την οικονομική βάση του συστήματος. Το εποικοδόμημα του αστικού κράτους άρχισε να ξεπερνιέται από τις πρωτοπόρες οικονομικές μονάδες που μεγάλωσαν με την προστασία του. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ξεκίνησε μια μορφή ιμπεριαλισμού. Μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, οι ενδοϊμπεριαλιστικοί παγκόσμιοι πόλεμοι έγιναν απίθανοι, αν όχι αδύνατοι. Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα κατευθύνεται και καθοδηγείται από τον στρατιωτικοπολιτικά και οικονομικά κυρίαρχο Αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, ενώ στη συνέχεια, όταν επιτυγχάνεται η ανόρθωση της οικονομίας των υπόλοιπων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, τότε η διεθνής διασύνδεση των κεφαλαίων παίρνει τέτοιες διαστάσεις, ώστε όλες οι αντιθέσεις μεταξύ τους να λύνονται ειρηνικά στη βάση του αμοιβαίου συμφέροντος. Η φύση των ιμπεριαλιστικών κρατών δεν έχει πια εθνικιστικές βάσεις, μια και τα συμφέροντα του μεγάλου κεφαλαίου έχουν ξεπεράσει προ πολλού τα εθνικά σύνορα και είναι συνυφασμένα με τις διεθνείς αγορές και την παγκόσμια οικονομία. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις στην εποχή μας βοήθησαν στο ξεπέρασμα των εθνικών προκαταλήψεων και συνέβαλαν στη δημιουργία αποεθνικοποιημένων κοινωνικών προτύπων. Η εφαρμογή μιας ενιαίας στρατηγικής Marketing

για την προώθηση των πωλήσεων των ιδίων προϊόντων και τη διανομή τους σε παγκόσμια κλίμακα και η χρησιμοποίηση από μια εταιρεία των ιδίων διαφημιστικών σλόγκανς σε όλο τον κόσμο οδήγησε σε μια ομογενοποίηση του τρόπου σκέψης, της νοοτροπίας και των πολιτιστικών προτύπων, οδήγησε και η διεθνοποίηση των διαφημιστικών εταιρειών και των επιχειρήσεων που έχουν σχέση με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Εξάλλου, ο κοινός τρόπος οργάνωσης, διοίκησης και διαχείρισης όλων των θυγατρικών επιχειρήσεων μιας πολυεθνικής, η χρήση της ίδιας τεχνολογίας και των ιδίων μεθόδων Marketing, οι παρόμοιες προδιαγραφές θέσεων και η κοινή επιχειρησιακή εκπαίδευση των στελεχών όλων των θυγατρικών, οδήγησε στη δημιουργία εργαζομένων μέσα στην πολυεθνική χωρίς εθνικές ιδιομορφίες και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες. Βέβαια, τα πρότυπα που ισχύουν στις πολυεθνικές επιχειρήσεις επηρεάζουν και αυτά των υπολοίπων επιχειρήσεων μιας χώρας, μια και οι πολυεθνικές θεωρούνται δικαίως σαν πρωτοπόρες επιχειρήσεις. Με την κατάργηση των εθνικών συνόρων του είδους της Ευρωπαϊκής Οικονομικής ολοκλήρωσης έχουμε και την καθυστέρησή τους όσον αφορά την επέκτασή τους σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις συμβάλλουν στην αμοιβαία κατανόηση των λαών και στο ξεπέραςμα των εθνικιστικών τους προκαταλήψεων και έχουν καταστήσει την ειρήνη μεταξύ των βιομηχανικά αναπτυγμένων δυτικών χωρών, αναγκαίο όρο ύπαρξης και λειτουργίας τους. Οι πολυεθνικές έχουν κατηγορηθεί από τα συνδικάτα ότι η δυνατότητά τους να εμφανίζουν κέρδη ή ζημίες στις θυγατρικές που τους συμφέρει, χρησιμοποιείται και για να περιορίζονται οι εργατικές διεκδικήσεις σε ανάλογο ύψος με τα κέρδη στις χώρες που ο συνδικαλισμός είναι ισχυρός. Ως γνωστόν, ένα από τα πιο αποτελεσματικά όπλα των εργαζομένων είναι η απεργία. Αυτή όμως αποδυναμώθηκε με την πολυεθνικοποίηση των επιχειρήσεων, μια και οι

απεργίες στη μητρική ή σε μια θυγατρική μπορούν να αντιμετωπισθούν με υπερωρίες σε άλλες θυγατρικές.

Απ' τις ηγεσίες των πολυεθνικών εκφράζεται πάντα η απειλή της μεταφοράς θυγατρικών με πολλά εργατικά προβλήματα σε άλλες πιο ήσυχες χώρες. Όταν κατάλαβαν τα συνδικάτα ότι αυξήθηκε η αδυναμία τους απέναντι στις πολυεθνικές που ολοένα και μεγαλώνουν, οδηγήθηκαν σε προσπάθειες διεθνοποίησής τους. Οι προσπάθειες που έγιναν είχαν πολύ περιορισμένα αποτελέσματα γιατί:

α) Δεν μπορούσε να διανοηθεί ο εργάτης της περιφέρειας ότι θα συμπαραστεκόταν στις αυτονόητες διεκδικήσεις του εργάτη της Μητρόπολης.

β) Η τεράστια συγκέντρωση του κεφαλαίου των πολυεθνικών επιχειρήσεων με θυγατρικές που τις ενώνουν κοινοί κερδοσκοπικοί στόχοι, έχει ν' αντιμετωπίσει οργανωτικά, ιδεολογικά και εθνικά διασπασμένα συνδικάτα που εκπροσωπούν εργαζόμενους από χώρες με τελείως άνισα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης.

Κατά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο δεν καταστράφηκε καθόλου η υλική υποδομή και η βιομηχανία των ΗΠΑ, σε αντίθεση με όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες. Δόθηκε και η ευκαιρία στην Αμερικανική βιομηχανία να διευρύνει τις πωλήσεις της προς τις υπόλοιπες εμπόλεμες χώρες και να κατακτήσει εμπορικά τις αγορές που ανήκαν στις σφαίρες επιρροής και στις αποικίες των Ευρωπαϊκών χωρών. Κατά τη διάρκεια του πολέμου οι ΗΠΑ κατάφεραν να εγκαθιδρύσουν την παγκόσμια κυριαρχία τους την οποία ενίσχυσαν ακόμα περισσότερο μετά τον πόλεμο επωφελούμενοι από την εξασθένηση των ανταγωνιστών τους.

Τα ευνοϊκά αποτελέσματα του πολέμου για την Αμερικανική βιομηχανία και την απασχόληση μας δίνουν τα παρακάτω στοιχεία που περιέχονται στο βιβλίο του Orme W. Phelps: " Introduction to Labour Economics".

Αριθμός απασχολουμένων στην επιχείρηση	Αριθμός Επιχειρήσεων	Ποσοστό %	Αριθμός απασχολουμένων	Ποσοστό %
1939				
0-499	201.500	98,9	5.569.100	51,7
5-999	1456	0,7	1.010.000	9,3
1.000-9.999	918	0,4	2.801.000	25,9
10.000 και άνω	49	0,02	1.419.900	13
Συνολικά το 1939	204.323	100,00	10.800.000	100,00
1944:				
0-499	213 .600	97,8	6.363.300	38,2
500-999	2.308	1,1	1.511 .300	9,0
1000-9.999	1.809	1,0	3.737.000	22,4
10.000 και άνω	344	0,1	5.082.600	30,4
Συνολικά το 1944	218.061	100,00	16.694.200	100,00

Από τα πιο πάνω στοιχεία βλέπουμε πως στη διάρκεια του πολέμου η απασχόληση στις ΗΠΑ αυξήθηκε κατά 55%, ενώ ταυτόχρονα οι μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις έγιναν μεγαλύτερες. Οι μεγάλες εταιρείες με απασχόληση από 1000 άτομα και πάνω αντιπροσώπευαν το 1939 το 0,42% του συνόλου των εταιρειών και απασχολούσαν το 38,9% του συνόλου των απασχολουμένων. Επιχειρήσεις του ίδιου μεγέθους το 1944 αντιπροσώπευαν το 1,1% του συνόλου και απασχολούσαν το 52,8% του συνόλου των απασχολουμένων. Τρεις στους δέκα εργαζόμενους στη βιομηχανία αυτή τη χρονιά απασχολούνταν σε γιγαντιαίες επιχειρήσεις 10.000 εργαζομένων και πάνω που αντιπροσώπευαν μόνο το 0,1% του συνόλου των βιομηχανικών επιχειρήσεων. Μετά από 8 χρόνια, το 1952,

οι 100 μεγαλύτερες επιχειρήσεις με σύνολο ενεργητικό 86,9 δισεκατομμύρια δολάρια απασχολούσαν 5.860.000 εργαζόμενους:

Εξετάζοντας τις κλαδικές και τις επαγγελματικές διαφοροποιήσεις στις ΗΠΑ, παρατηρούμε ότι 7 στους 10 εργαζόμενους στις αρχές του αιώνα μας, εργαζόταν σε κλάδους παραγωγής αγαθών, ενώ απ' τις αρχές της δεκαετίας του 1980 έφθασαν οι εργαζόμενοι στις υπηρεσίες να είναι οι 7 στους 10 εργαζόμενους.

Οι παραπάνω αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία είχαν σαν αποτέλεσμα στην αγορά εργασίας να μειώνεται ο αριθμός των ανειδίκευτων και χειρωνακτικά εργαζόμενων εργατών και να αυξάνεται ο αριθμός των ελεύθερων επαγγελματιών, των ειδικευμένων τεχνιτών και των υπαλλήλων.

Στην πρώτη περίοδο ανόδου του καπιταλιστικού συστήματος παρατηρήθηκε η προλεταριοποίηση της μικροαστικής τάξης, ενώ στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται η μικροαστικοποίηση του προλεταριάτου. Ο κρατικός παρεμβατισμός στην αγορά εργασίας που είχε αρχίσει πριν απ' τον Α' παγκόσμιο πόλεμο, εντάχθηκε μετά την εκδήλωση της μεγάλης κρίσης του 1929-1933 και μονιμοποιήθηκε σε όλα τα κράτη μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Σήμερα σε όλες τις χώρες παρεμβαίνουν οι κυβερνήσεις στις σχέσεις εργοδοτών -εργαζομένων, στον καθορισμό των κατώτατων μισθών, στους όρους εργασίας και στην εφαρμογή των διαφόρων συστημάτων κοινωνικής προστασίας, ώστε να διατηρήσουν την απαραίτητη για το σύστημα κοινωνική ειρήνη.

Ξεκινώντας απ' την κρίση του 1929, ο παραγωγικός εξοπλισμός στην Ευρώπη όχι μόνο δεν είχε ανανεωθεί, αλλά είχε υποστεί και υπερβολικά μεγάλη φθορά από την υπερεντατική χρησιμοποίησή του κατά τα χρόνια του πολέμου καθώς και ζημιές απ' τις πολεμικές επιχειρήσεις και τους βομβαρδισμούς. Όταν τελείωσε ο πόλεμος δημιουργήθηκε η ανάγκη για την ανανέωση και την αντικατάσταση του

μηχανολογικού εξοπλισμού της Ευρωπαϊκής βιομηχανίας. Το προπολεμικό επίπεδο παραγωγής επιτεύχθηκε στην Ιταλία το 1948, στη Δυτική Γερμανία το 1950 και στην Ιαπωνία το 1951. Η ανοικοδόμηση της Ευρώπης ενισχύθηκε με Αμερικάνικα δάνεια και δωρεές και με τη ζήτηση που δημιουργήθηκε απ' τις δαπάνες εξοπλισμού που προκλήθηκαν απ' τον πόλεμο της Κορέας. Παρ' όλες τις υφέσεις που υπήρχαν κατά διαστήματα, η μακρόχρονη ανοδική τάση των οικονομιών της Δυτικής Ευρώπης, τις οδηγεί κοντά στο επίπεδο της πλήρους απασχόλησης στη δεκαετία του 1960. Όταν ο ρυθμός της συσσώρευσης των κεφαλαίων που ζητούσαν επενδυτικές διεξόδους έφτασε να ξεπεράσει το ρυθμό της προόδου της τεχνολογίας στην αυτοματοποίηση της παραγωγής και κατά συνέπεια το ρυθμό υποκατάστασης των βρισκομένων σε ανεπάρκεια εργατικών χεριών, τα μητροπολιτικά κέντρα της Δυτικής Ευρώπης αντιμετώπισαν την απειλούμενη κρίση των οικονομιών τους με εισαγωγές ξένων εργατικών χεριών απ' τις χώρες του Νότου. (Gastarbeiter).

Τα ξένα εργατικά χέρια απ' τις χώρες του Νότου κάλυπταν τα κενά της ανειδίκευτης εργασίας που δημιουργούνταν από την οριζόντια και κάθετη κινητικότητα του ντόπιου εργατικού δυναμικού, δηλαδή την κινητικότητα προς καλύτερα αμοιβόμενους κλάδους και προς καλύτερα αμοιβόμενες εξειδικευμένες εργασίες στον ίδιο κλάδο.

Εξετάζοντας τη στατιστική εξέλιξη των επενδύσεων απ' τη μια και του αριθμού των ξένων εργατών απ' την άλλη, παρατηρούμε όπως είναι βέβαια φυσικό, μια αύξηση της απασχόλησης ξένων εργατών σε περιόδους αύξησης των επενδύσεων και μια μείωση της απασχόλησής τους σε περιόδους πτώσης των επενδύσεων. Σε περιόδους ύφεσης, οι βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες καταφέρνουν να διατηρήσουν την κοινωνική ειρήνη εξάγοντας την ανεργία τους προς τις χώρες καταγωγής των ξένων εργατών απ' τις χώρες του Νότου.

Η απασχόληση των ξένων εργατών βοήθησε τις οικονομίες των χωρών υποδοχής τους προσφέροντας σε κατάσταση πλήρους απασχόλησης το συντελεστή παραγωγής που βρισκόταν σε ανεπάρκεια. Επιβραδύνθηκε έτσι η αυξητική τάση των μισθών και αυξήθηκε η ανταγωνιστικότητα των προϊόντων τόσο στην εσωτερική, όσο και στις διεθνείς αγορές με παράλληλη διατήρηση υψηλών ποσοστών κέρδους. Μ' αυτό τον τρόπο ευνοήθηκαν οι εξαγωγές και ενθαρρύνθηκαν οι επενδύσεις με τα γνωστά επιταχυντικά αποτελέσματα στην οικονομία.

Όφελος όμως είχαν οι αναπτυγμένες δυτικοευρωπαϊκές οικονομίες απ' τη στιγμή που έφθασαν οι ξένοι εργάτες και επειδή δεν υπήρχε κάποιο κόστος καθώς αυτοί έρχονταν στη χώρα, αλλά και επειδή αυτοί δεν μπορούσαν να θεωρηθούν μετανάστες για να ενταχθούν στη χώρα στην οποία τους προσφέρονταν η εργασία-απασχόληση, θεωρούνταν μόνο "φιλοξενούμενοι εργάτες".

Τα πρώτα χρόνια, όταν οι ξένοι εργάτες άρχισαν να εισάγονται στις βιομηχανικά αναπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες, πλήρωναν απ' την πρώτη μέρα που άρχιζαν την εργασία τους φόρους για κάποια πράγματα που δεν τους ενδιέφεραν.

Όπως για παράδειγμα για τη δημιουργία μιας υποδομής που δεν θα χαιρόταν ούτε οι ίδιοι ούτε και τα παιδιά τους. Γιατί όλα αυτά γίνονταν για την πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη ενός λαού στον οποίο ποτέ δεν ανήκαν και ποτέ δεν υπήρχε η περίπτωση να ενταχθούν.

Οι χώρες στις οποίες εισέρχονταν οι ξένοι εργάτες είναι φυσικό ότι κέρδιζαν απ' τους ίδιους, γιατί οι χώρες εισέπραταν φόρους χωρίς την αντίστοιχη προσφορά και γλύτωναν τους τόκους των εισφορών τους στα ασφαλιστικά ταμεία ως την ημέρα της παλινόστησης για όσους απ' αυτούς μπορούσαν να διεκδικήσουν την επιστροφή μέρους απ' αυτές, αλλά και επειδή δεν έδιναν δεκάρα για την δημιουργία ενός παραγωγικού συντελεστή που για να φτάσει σε παραγωγική ηλικία, η χώρα του

πλήρωσε το κόστος, για τις δυτικοευρωπαϊκές οικονομίες, από την εργασία των εργατών άρχισε ν' αυξάνεται απ' τη στιγμή που ο αριθμός τους έγινε πολύ μεγάλος για να μπορέσουν να προσπεραστούν οι ανάγκες τους για να' χουν μια πιο ανθρώπινη και ισότιμη μεταχείριση με τους ντόπιους. Καθώς άρχισαν ν' αυξάνονται οι εργάτες, αυξάνονταν ταυτόχρονα και οι ρατσιστικές αντιδράσεις των ντόπιων αλλά και οι πολιτικές πιέσεις απ' τη μεριά των εθνικιστικών κομμάτων. Επίσης η εσωτερική βιομηχανική επέκταση επιβαρύνονταν συνεχώς με το κοινωνικό κόστος της ρύπανσης του περιβάλλοντος. Με το πέρασμα των χρόνων το κοινωνικό αυτό κόστος σιγά-σιγά μετατρέπονταν σε ιδιωτικό μετά την περιβαλλοντολογική συνειδητοποίηση της κοινωνίας και της πολιτείας στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Αυτό προκάλεσε και τις ανάλογες πολιτικές πιέσεις, αυτό σημαίνει δηλαδή ότι έπρεπε να ρυθμιστούν νομοθετικά προβλήματα που δημιουργούνταν απ' τη ρύπανση. Έτσι, αυτός που ήταν υπαίτιος για τη ρύπανση έπρεπε να πληρώσει και το κόστος της ρύπανσης.

Οι βιομηχανίες για αυτό το λόγο άρχισαν να χρησιμοποιούν φίλτρα για να προστατεύουν τον αέρα απ' τη μόλυνση και τη ρύπανση και εν συνεχεία υποχρεώνονταν να καθαρίζουν τα βιομηχανικά τους απόβλητα. Όμως επιβάρυναν τα τελευταία χρόνια με επιταχυνόμενο ρυθμό το συνολικό τους κόστος και στη συνέχεια τη διεθνή ανταγωνιστικότητά τους, ιδιαίτερα έναντι των Αμερικάνικων βιομηχανικών επιχειρήσεων, οι οποίες είχαν επεκταθεί πάρα πολύ νωρίς σε χώρες της περιφέρειας, όπου του δινόταν και η δυνατότητα αποφυγής αυτού του είδους του κόστους. Το 1980 και αργότερα έγιναν απ' όλες τις ευρωπαϊκές χώρες απασχόλησης ξένων εργατών προγράμματα παλινόστησης με ισχυρά οικονομικά κίνητρα για κάθε παλινოსτούντα. Απαγορεύτηκε η είσοδος άλλων ξένων εργατών, έγιναν κάποια αυστηρά περιοριστικά μέτρα για να

παραμένουν τα μέλη των οικογενειών τους και προβλέπονταν πρόστιμα για τους εργοδότες οι οποίοι είχαν στη δουλειά τους ξένους εργάτες.

Η Αμερικάνικη οικονομία επεκτάθηκε εσωτερικά με τη βοήθεια των μεταναστών μέχρι τη δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας. Η τεράστια εσωτερική αγορά επέτρεψε το μεγάλωμα των επιχειρήσεων, τις μεγάλες οικονομίες απ' την παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα, την αύξηση των δαπανών για τεχνολογικές έρευνες και επακόλουθα την άνοδο της ανταγωνιστικότητας των Αμερικάνικων επιχειρήσεων έναντι των ξένων. Οι ευρωπαϊκές και οι Γιαπωνέζικες επιχειρήσεις, καταστράφηκαν κατά πολύ από τον πόλεμο, μετά τον πόλεμο αναπτύχθηκαν οι πρώτες με την αξιοποίηση των μεταναστών απ' τις φτωχότερες χώρες και οι δεύτερες με την στρατολόγηση εργατικών χεριών απ' τη γεωργία, την οικοτεχνία και τη βιοτεχνία.

Απ' όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες, πρώτη η Αγγλία έβαλε τέλος στην ανάπτυξή της με ξένους εργάτες και ενθάρρυνε ακόμα πιο πολύ την πολυεθνικοποίηση του κεφαλαίου της.

Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις επιδρούν στην αγορά εργασίας των χωρών υποδοχής τους, αρχικά αρνητικά στο μέτρο που προκαλούν χρεωκοπίες βιοτεχνιών στους κλάδους που συνυπάρχουν σαν ανταγωνιστές. Οι βιοτεχνίες σαν παραγωγικές μονάδες έντασης εργασίας απασχολούν πολύ προσωπικό που δεν μπορεί ν' απορροφηθεί απ' τις πολυεθνικές. Θετικά επιδρούν οι πολυεθνικές στην αγορά εργασίας, συγκροτώντας κατά ένα μέτρο τη μετανάστευση, εκπαιδεύοντας ντόπιο τεχνικό προσωπικό, προσφέροντας γενικά καλύτερες αμοιβές και κοινωνικές παροχές και αναγκάζοντας με τον ανταγωνισμό τους που στενεύει την προσφερόμενη διοικητικά και τεχνικά εξειδικευμένη εργασία, τις ντόπιες επιχειρήσεις να προσαρμόσουν κι αυτές ανάλογα τα κίνητρά τους για την προσέλκυση προσωπικού και για την ελαχιστοποίηση των μετακινήσεών των.

Η κατάσταση της εργατικής τάξης των αναπτυγμένων χωρών μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, καλυτέρευε συνέχεια και οφείλεται στην οργανωμένη ταξική πάλη. Οι ξένοι εργάτες και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις ήταν η σωτήρια λύση για το πρόβλημα της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους.

Η βελτίωση της κατάστασης της εργατικής τάξης στη Μητρόπολη, έγινε δυνατή με την παραχώρηση στο ντόπιο προλεταριάτο μέρους της εκμεταλλευόμενης υπεραξίας της εργασίας του προλεταριάτου της περιφέρειας. Μ΄ αυτόν τον τρόπο έγινε εφικτή η ανακοπή της πτωτικής τάσης του μέσου ποσοστού κέρδους, αλλά και η διατήρηση της εσωτερικής κοινωνικής ειρήνης.

Οι βελτιώσεις του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων δεν ήταν ισομερείς για όλες τις κατηγορίες των εργαζομένων. Οι έγχρωμοι αμοίβονται πάντα λιγότερο απ΄ τους λευκούς, έχοντας την ίδια μόρφωση, επειδή απασχολούνται σε χαμηλότερα αμοιβόμενες εργασίες και αμοίβονται λιγότερο ακόμα κι όταν κάνουν την ίδια εργασία.

Παρ΄ όλες τις μεταπολεμικές βελτιώσεις του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης των χωρών της Μητρόπολης, η πρώτη και η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση αύξησαν τα επίπεδα της ανεργίας σε επικίνδυνες διαστάσεις για τη διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης σε όλες σχεδόν τις καπιταλιστικές χώρες.

Οι υψηλοί δείκτες ανεργίας τα τελευταία χρόνια αύξησαν και τον πληθυσμό του 4ου κόσμου. Η οικονομική κρίση είχε δισανάλογες συνέπειες για τους νέους, τους ανειδίκευτους εργαζόμενους, τους μετανάστες και τα μειωνεκτούντα άτομα. Η φτώχεια στις πλούσιες χώρες δεν μπορεί να συγκριθεί με την αθλιότητα που χαρακτηρίζει την κατάσταση των χωρών του τρίτου κόσμου. Πολλοί απ΄ τους φτωχούς, μη μπορώντας να πληρώσουν το νοίκι των διαμερισμάτων που βρίσκονται στα γκέτο των φτωχοσυννοικιών, ζουν σε τενεκεδουπόλεις, σε

εγκαταλελλειμένα στρατόπεδα, σε εγκαταλελλειμένα εργαστάσια, σε παράγκες, σε παλιά λεωφορεία, σε τσαντίρια και τροχόσπιτα. Όσοι από το υποπρολεταριάτο αυτών των πόλεων που ονομάζεται τέταρτος κόσμος βρίσκουν ευκαιριακές δουλειές, πληρώνονται με τα κατώτερα μεροκάματα και πιέζονται απ' τους εργοδότες τους να δεχτούν εργασία χωρίς κοινωνική ασφάλιση. Οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης, διατροφής και εκπαίδευσης και εγκατάλλειψής τους απ' το κράτος και τους συνδικαλιστές, καθώς και η χαμηλή πολιτιστική στάθμη αυτής της μερίδας του πληθυσμού αποτελούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις δημιουργίας των μελλοντικών αντικοινωνικών στοιχείων. Σχετικά με την κατάσταση της εργατικής τάξης στις χώρες του τρίτου κόσμου μπορούμε να πούμε ότι:

Ο παραδοσιακός καταμερισμός της εργασίας μεταξύ κέντρου και περιφέρειας που οι υποανάπτυκτες χώρες προμηθεύουν τις πρώτες ύλες και αναπτυγμένες τα βιομηχανοποιημένα προϊόντα, άρχισε να αντικαθίσταται από ένα καταμερισμό εργασίας, σύμφωνα με τον οποίο οι υποανάπτυκτες χώρες προμηθεύουν τις βιομηχανοποιημένες πρώτες ύλες, ενώ οι αναπτυγμένες προμηθεύουν το μηχανολογικό εξοπλισμό. Η αντικατάσταση αυτή έγινε με τη βοήθεια των πολυεθνικών επιχειρήσεων, οι οποίες έχουν καταμερίσει διεθνώς τις παραγωγικές τους δραστηριότητες, ανάλογα με το συγκριτικό πλεονέκτημα που προσφέρει κάθε χώρα.

Όταν ο αριθμός οικονομικής ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων χωρών επιταχυνθεί, το βιοϊωτικό επίπεδο ανέβει, όπως και το εργατικό κόστος, τότε οι επενδύσεις των πολυεθνικών στρέφονται απ' τις θυγατρικές υψηλής τεχνολογίας που έχουν σα στόχο τις τοπικές αγορές. Αυτό συνέβει στις χώρες της Ανατολικής Ασίας, όπου η αύξηση των βιομηχανικών ημερομισθίων στην πενταετία 1984-1988 είχε ως εξής:

Μέσος όρος βιομηχ. ημερομισθ. σε μηνιαία βάση
(σε \$)

	1984	1988	Αύξηση %
Νότια Κορέα	302	633	110
Ταϊβάν	325	598	84
Χονγκ-Κογκ	363	544	50
Σιγκαπούρη	416	547	32

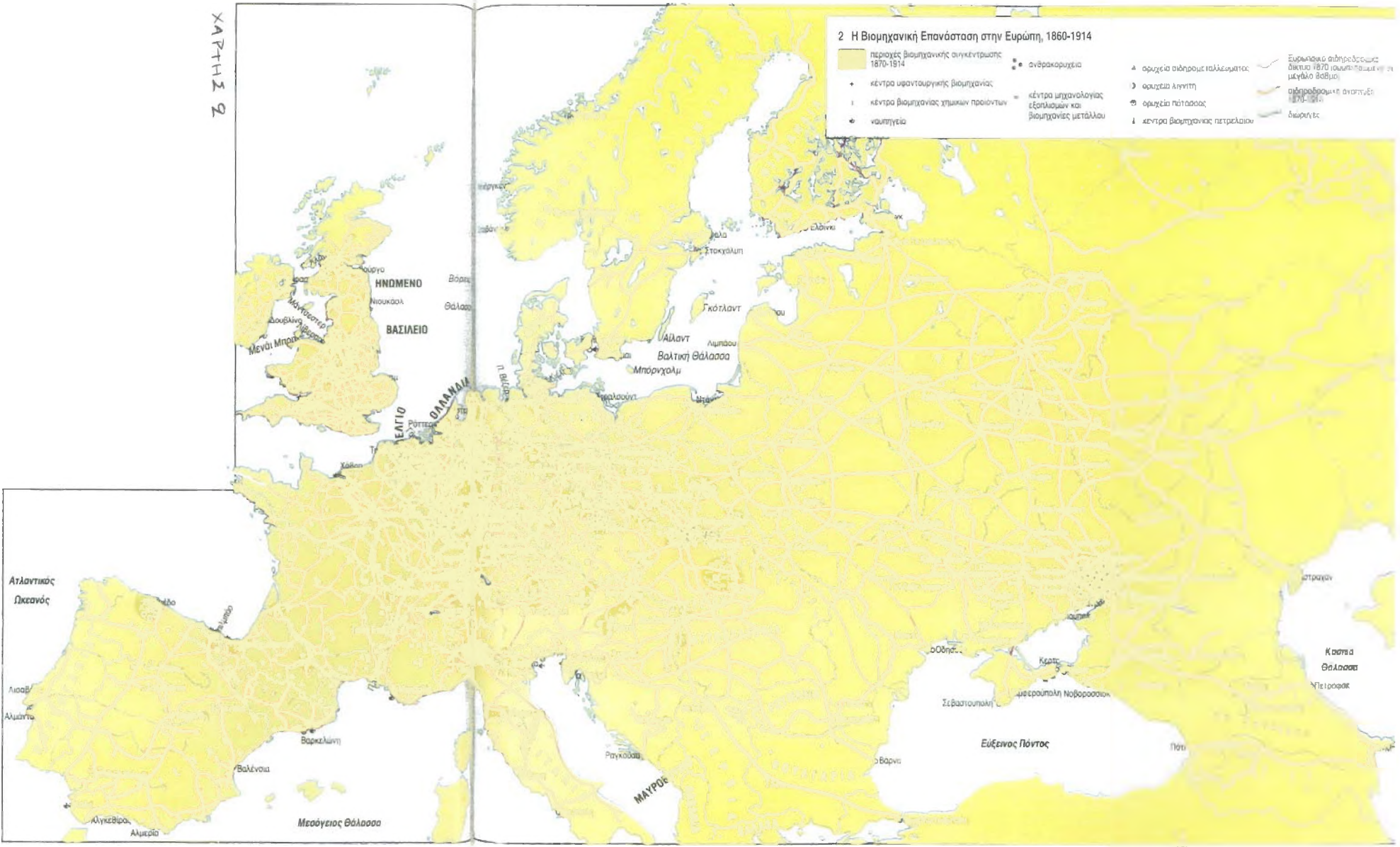
Η ανάπτυξη της περιφέρειας προωθήθηκε μεταπολεμικά με τις επενδύσεις των πολυεθνικών επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα να εμποδίζεται η συσσώρευση κεφαλαίου στις υποανάπτυκτες χώρες, γιατί μετά την αρχική εισροή κεφαλαίων για να γίνει επένδυση εκρέει σταδιακά απ' τη χώρα μέρος του εισαχθέντος κεφαλαίου και εξάγονται συνεχώς τα πραγματοποιούμενα κέρδη.

Τέλος για να ολοκληρώσουμε την εικόνα της κατάστασης της εργατικής τάξης σήμερα, αναφέρουμε ότι παρά την 138 Διεθνή σύμβαση περί του κατώτατου ορίου ηλικίας εισόδου στην απασχόληση, που ψηφίστηκε το 1973 στην 58η Σύνοδο της Γενικής Συνδιάσκεψης της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, που στο 2ο άρθρο της αναφέρει ότι το κατώτατο όριο ηλικίας εργασίας δεν πρέπει να είναι μικρότερο της ηλικίας περάτωσης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και σε κάθε περίπτωση όχι μικρότερο του 15ου έτους, υπάρχουν πολλά εκατομ. παιδιών κάτω των 15 ετών που εργάζονται σ' όλο τον κόσμο.

Σύμφωνα με στοιχεία του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, τα εργαζόμενα παιδιά κάτω από 15 χρονών έφταναν το 1975 στις αναπτυγμένες χώρες 1,5 εκατομ. Ο ΟΗΕ υπολόγισε για το 1978 τα εργαζόμενα παιδιά κάτω των 15 ετών μαζί με όσα δεν καταγράφονται στατιστικά σε 150.000.000 σ' όλο τον κόσμο.

2 Η Βιομηχανική Επανάσταση στην Ευρώπη, 1860-1914

- περιοχές βιομηχανικής συγκέντρωσης 1870-1914
- κέντρα υφαντουργικής βιομηχανίας
- ⊥ κέντρα βιομηχανίας χημικών προϊόντων
- ⊕ ναυπηγεία
- ανθρακωρύχια
- ⊖ κέντρα μηχανολογίας εξοπλισμών και βιομηχανίας μετάλλου
- ▲ ορυχεία σιδήρου ταξιδιωτικής
- ⊗ ορυχεία λιγνίτη
- ⊙ ορυχεία πέτρωσης
- ⊥ κέντρα βιομηχανίας πετρελαίου
- Ευρωπαϊκό σύστημα σιδηροδρόμων (από το 1870) (συμπληρωμένο με το μεγάλο δάσμι)
- σύστημα καναλιών (από το 1870-1914)
- διωρυχτές

φωτο 5

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης αποτελούν την εξέλιξη της ιστορίας του ανθρώπινου γένους. Οι διάφορες κοινωνικές ομάδες, τα κοινωνικά και πολιτικά συστήματα απορρέουν από τις μεθόδους παραγωγής κάθε κοινωνίας και όταν αλλάζουμε τρόπο παραγωγής, αλλάζουν αντίστοιχα και οι κοινωνικές δομές. Η έννοια της ιδιοκτησίας, του σεβασμού της ανθρώπινης προσωπικότητας και των δικαιωμάτων που είναι συνυφασμένα με αυτήν, αποτελούν σχετικά πρόσφατη κατάκτηση. Οι σχέσεις των ανθρώπων ως συντελεστές της παραγωγικής διαδικασίας αποτελούν ακόμη και σήμερα πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων ανάμεσα στα άτομα, τις κοινωνικές ομάδες και τις κοινωνικές τάξεις.

Η έλλειψη ατομικής ιδιοκτησίας εξηγεί την ανυπαρξία κοινωνικών τάξεων και εκμετάλλευσης στις πρωτόγονες κοινωνίες. Το πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα χαρακτηρίζεται από τη συλλογική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, στο έδαφος και στα στοιχειώδη εργαλεία και από τη χαμηλή παραγωγική πείρα και ικανότητα. Κυριαρχούσε όμως η αλληλοβοήθεια και η αμοιβαία συνεργασία.

Ο μεγάλος χρόνος εξάρτησης των παιδιών από τη μητέρα τους οδήγησε στον φυσικό καταμερισμό της εργασίας ανάλογα με το φύλλο και την ηλικία και οι άνδρες ασχολούνταν με τη συλλογή της τροφής. Ο φυσικός αυτός καταμερισμός ακολούθηθηκε από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, όταν η συλλογή και η κατανάλωση ετοιμών προϊόντων (ζώων και φυτών) άρχισε να ξεπερνιέται και εμφανίστηκε η παραγωγή τροφής από την κτηνοτροφία και τη γεωργία. "Ο χωρισμός της χειροτεχνίας από τη γεωργία και την κτηνοτροφία αποτέλεσε το δεύτερο κοινωνικό καταμερισμό που συντέλεσε στην αύξηση της παραγωγικότητας.

Τα προϊόντα έπαψαν να εξυπηρετούν μόνο την άμεση κατανάλωση αλλά παράγονται με σκοπό την ανταλλαγή με αποτέλεσμα τη γέννηση της εμπορευματοποίησης. Επίσης η επεξεργασία των μετάλλων οδήγησε στην εμφάνιση των εργαλείων αλλά και των όπλων.

Ο Ασιατικός τρόπος παραγωγής προέρχεται από την Ανατολή και βασικό χαρακτηριστικό του είναι ότι η γη αποτελεί κτήμα, ιδιοκτησία της ομάδος. Δεν υπάρχει ακόμη κοινωνική κατανομή και εξειδίκευση εργασίας. Χαρακτηριστικό επίσης του ασιατικού τρόπου παραγωγής είναι ότι η μικρή οικογένεια είναι μαζί με την ευρύτερη οικογένεια. Επίσης ο Ασιατικός τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται από μια μορφή εξουσίας που λέγεται δεσποτισμός, οικονομικά στηρίζεται από τη φορολόγηση του ατομικού καλλιεργητή. Στην Ανατολική δεσποτεία το έδαφος παραμένει συλλογική ιδιοκτησία.

Η δουλεία, σποραδική στην αρχή, έγινε στη συνέχεια συστατικό του κοινωνικού συστήματος. Δούλοι ήταν οι αιχμάλωτοι πολέμου με τους απογόνους τους ή τα οικονομικά κατεστραμμένα μέλη της φυλής που υποχρεώνονταν να εργάζονται μαζί με τις οικογένειές τους. Σ' αυτήν την περίοδο διαχωρίζεται η πόλη και η ύπαιθρος και διαμορφώνεται το εμπόριο. Στις δουλοκτητικές κοινωνίες των πόλεων κριτών η δουλεία είχε τη μορφή της πατριαρχικής δουλείας, όπου ο δούλος βοηθούσε στο νοικοκυριό ή στο χωράφι και έμπαινε στην οικογένεια του δουλοκτήτη σαν μέλος χωρίς δικαιώματα.

Η πατριαρχική δουλεία κυριαρχούσε στις κοινωνίες της αρχαίας Ανατολής και στις πόλεις-κράτη της Ελλάδας καθώς και στη Ρώμη μέχρι την εποχή που η ανάπτυξη των εμπορικών και χρηματιστικών σχέσεων συνέβαλε στο να μετατραπεί η πατριαρχική δουλεία σε κλασσική αρχαία δουλεία. Με το πέρασμα στις δουλοκτητικές αυτοκρατορίες αυξήθηκε η απάνθρωπη μεταχείριση των δούλων. Η ιδιοποίηση του πρόσθετου προϊόντος της εργασίας τους στηριζόταν στον εξωοικονομικό

καταναγκασμό της σωματικής βίας και πραγματοποιούνταν κάτω από εξαιρετικά βάρβαρες μορφές εκμετάλλευσης.

Ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής ήταν πιο προοδευτικός και εξελιγμένος από το δουλοκτητικό γιατί οι συνθήκες εργασίας ήταν πιο ανθρώπινες και γιατί κυρίως έδινε μεγαλύτερες δυνατότητες ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Χαρακτηρίζεται από τον πλήρη εξαγροτισμό και την αποαστικοποίηση, τη μεγάλη γαιοκτησία (φέουδο, τσιφλίκι), τη χαμηλή κατά κανόνα παραγωγή προϊόντων και την αρχή της οικονομικής αυτάρκειας.

Το πέρασμα στον καπιταλισμό δεν ήταν κοινό σε όλο τον Ευρωπαϊκό χώρο. Η Αναγέννηση, οι πολιτικές ανακατατάξεις, οι ανακαλύψεις νέων χωρών και η ανάπτυξη του εμπορίου καθώς και οι διαφορετικές πλέον μέθοδοι παραγωγής συνετέλεσαν στις αλλαγές που οδήγησαν στην κεφαλαιοκρατία. Ως Καπιταλισμό θεωρούμε εκείνο το στάδιο ανάπτυξης της εμπορευματικής παραγωγής όπου εμπορεύματα δεν είναι μόνο τα προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας αλλά και η ίδια η εργατική δύναμη του ανθρώπου. Η καπιταλιστική κοινωνία εμφανίστηκε το 16ο αιώνα με την επικράτηση της μανιφακτούρας δηλ. μιας ανώτερης μορφής συντεχνιακής εργασίας. Με την επικράτηση της μανιφακτούρας έχουμε και το ξεκίνημα της βιομηχανικής επανάστασης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ. ΡΗΓΙΝΟΣ: "Αρχαία και Βυζαντινή Οικονομική Ιστορία, "Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1983
- ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ. ΡΗΓΙΝΟΣ: "Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως" Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1980 Τόμοι Α και Β.
- ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ ΒΑΣΙΛΗΣ: "Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης", εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989.
- ΛΥΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΣΤΑΣ: "Η εργασία απ' τον αυταρχισμό στην συμμετοχή ", Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990.
- ΑΓΑΠΗΤΙΔΗΣ Ι. ΣΩΤΗΡΗΣ: "Φεουδαρχισμός", "Μορφές Παραγωγής", από το Λεξικό Οικονομικών Επιστημών Εκδόσεις Πάμισος, Αθήνα 1984.
- ΞΕΝΟΦΩΝ: "Οικονομικός" και "Πόροι", μετάφραση Α. Παπαγεωργίου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1993.
- ΠΛΑΤΩΝ: "ΠΟΛΙΤΕΙΑ" μετάφραση Ι.Ν. Γρυπάρη, Αθήνα.
- MOSSE' CLAUDE: " Η Εργασία στην Ελλάδα και στη Ρώμη". Εκδόσεις Lts PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE, 1966, μετάφραση Αλεξ. Δήμου, Ελλην. Έκδοση "Δαίδαλος" (Ι. Ζαχαρόπουλος) Αθήνα 1992.
- SALGADO SEBASTIAO: " Workers: An archaeology of the industrial age", Εκδόσεις Pnaidon, London, 1993.
- ΦΙΛΙΑΣ Ι. ΒΑΣΙΛΗΣ : " Κοινωνικά Συστήματα", Αθήνα 1978.
- THE CONCISE ATLAS of WORLD HISTORY ειδ. TIMES BOOKS-HARRER COLLINS PUBLISHERS, Λονδίνο 1982, Ελληνική Έκδοση Χαρ. Ι. Φιλιππίδης και Υιός, Αθήνα 1994.

Οι φωτογραφίες που περιέχονται στην εργασία, έχουν τραβηχτεί από τον διάσημο Βραζιλιάνο φωτογράφο Sebastiano Sagalo το 1986, στα χρυσωρυχεία της Serra Pelada της Πολιτείας Ρανά της Βραζιλίας.

Κάθε μέρα, περισσότεροι από 50.000 garimbeiros ξεκινούν να σκάβουν σε μια μικρή έκταση που δεν ξεπερνά το μέγεθος ενός γηπέδου ποδοσφαίρου. Το ορυχείο ανήκει στο Βραζιλιάνικο κράτος, το οποίο εκχωρεί τα δικαιώματα εκμετάλλευσής του σε διάφορους ιδιώτες. Το ορυχείο λειτουργεί μόνο την περίοδο της ξηρασίας, δηλαδή από Σεπτέμβριο μέχρι Ιανουάριο και λόγω της φύσης του εδάφους δεν είναι δυνατή η χρήση μηχανικού εξοπλισμού.

Από λίγα κομμάτια χρυσού, η παραγωγή του ορυχείου αυτού έφτασε το 1980 τους 7,3 τόννους και το 1982 τους 15,4 τόννους. Η συνολική παραγωγή χρυσού στη Βραζιλία από 28 τόννους το 1979, έφτασε τους 53 τόννους το 1983 και σήμερα είναι η έκτη σε παγκόσμια κλίμακα.

Οι σάκοι που μεταφέρουν οι εργάτες που αμείβονταν ελάχιστα, ζυγίζει 40 με 60 κιλά.